
Стара српска књижевност

у 24 књиге

Уређивачки
одбор

Димитрије Богдановић (1930—1986)

Милорад Павић
Милорад Бурић
Миљисав Савић

Књига
петнаеста

Приредио и превео
проф. др Борђе Живановић

Константин Михаиловић
из Островице

**Јаничарове
успомене
или
Турска хроника**

Просвета
Српска књижевна задруга
Београд 1986.

ЈАНИЧАРОВЕ УСПОМЕНЕ ИЛИ ТУРСКА ХРОНИКА

Увод (Борбе Живановић)	9
I. О различитим поганицима и о Алији Мухамедовом помоћнику	77
II. О Мухамеду и Алији, његовом помоћнику	78
III. О њиховој служби божјој и о њиховим храмовима	80
IV. О другоме храму имарет, што ће рећи задушни, и о тефсиру, то јест о њиховој проповеди	83
V. О другој проповеди или о вери и о Мухамеду	85
VI. О њиховим поганачким зборовима	87
VII. Како Турци називају анбеле, пророке, рај и пакао	88
VIII. О турској правичности и о њиховој неверности и лукавству	89
IX. О прецима турскога цара	90
X. О владавини Османовог сина по имену Мустафе	91
XI. О Аладину сину Мустафину	92
XII. О Мурату сину Аладинову	92
XIII. О Султану сину Муратову	93
XIV. О грчком цару и о Мурату сину Султанову	93
XV. О божјој казни због грехова наших, шта се збивало код Срба или Рашана	94
XVI. О ономе што се збивало у српској краљевини	98
XVII. Шта је било са Стеваном, првим деспотом рашким	100
XVIII. О држави великога кана и о римским царевима	101
XIX. О великом кану и о Мурату сину Бајазитову	104
XX. О владавини цара Мурата и о његовој срећи	104
XXI. Како је краљ Владислав с деспотом кренуо на Мурата	106
XXII. О цару Мурату, шта је с њим после било	107
XXIII. О краљу Владиславу, шта му се после с Турцима десило	110
XXIV. Како је Јанко војвода после три године кренуо на Турке	113
XXV. О владавини цара Мухамеда, сина Муратова	115
XXVI. Како је цар Мухамед преварио грчкога цара	116
XXVII. Како је Мухамед преварио деспота помоћу примирја	120
XXVIII. Шта се деспоту десило или догодило од губернатора Јанка	123
XXIX. Како је цар Мухамед заузимао Београд	125
XXX. Како је Мухамед преварио деспота Димитрија морејског или ахајског помоћу примирја	127
XXXI. Како је кренуо на трапезунтскога цара преко мора	130
XXXII. Како је Узунхасан побегао Мухамеду преко Еуфрата, који, како о њему причају, тече из раја	132
XXXIII. О влашком војводи, господару доње Молдавије	135
XXXIV. О примирју босанскога краља	139
XXXV. Како је после годину дана Мухамед поново дошао у Босну	142
XXXVI. О великом турском благу и како је цар наредио да се преброји	143
XXXVII. Како су се ова два брата после очеве смрти борила међу собом	145
XXXVIII. О поретку који влада у турској земљи	146
XXXIX. О уређењу царскога двора	149
XL. О боју и о турској припреми	153
XLI. Какав би морао бити поход на Турке и какво уређење	156
XLII. О турским брзим коњаницима које зову акинџије	159
XLIII. О сарахорима, као што су код нас најамници	161
XLIV. О мартолозима или о војницима	162
XLV. О уређењу турскога јуриша	162
XLVI. О хришћанима који су под Турцима	165
XLVII. О турском размножавању	166
XLVIII. Како се цар показује својим дворанима на двору	167
XLIX. О јединству пољских краљева с угарским	168

СКЕНИРАО
ТЕОДОР АНАГНОСТ

ДОДАТАК

И тако се завршила поганичка проповед	175
Јер нема оних који би веру бранили и штитили	176
И много гори постају такви хришћани кад постану поганици, него прави рођени поганици	177
А успомена на покојног краља Матију прошла је као звук звона	178
Јер си ти све ствари створио, пакао, таму, и светлост	179
Онда ћу ја, узевши твога Бога у помоћ, завојштити на тебе, и однећу победу над тобом, јер твој Бог воли правду	179
Онда се папа расрди великим гневом што је осрамоћен од поганичкога цара	180
И тако ће се хришћанска жалост и туга претворила у радост и весеље, а поганичка пак радост и ликованје у тугу и жалост	181
А од времена тога Османа турски цареви се називају Османовићи	182
И тако је он своју веру најпре у Арабији проширио	182
И тако се борбом вера Мухамедова проширила	183
И тада је Бајазит скупио војску против Марка, светећи се за смрт свога оца	184
Овај кан је био родом од Парћана, веома борбен, велике снаге тела и духа	186
Имало је ту шта да се види: злата, сребра, бисера, драгог камења на сабљама, на опреми коњској, свилених одећа, златотканих материја и доста друге скупоцене одеће	187
Тада је умро цар Мурат од велике срџбе и жалости	188
Црква Св. Софија је највећа. Данас се у тој цркви држе коњи	188
На који начин краљ или господар треба да заметне бој с Турцима	189
Свуда је било и јесте наше где је коњ мој копитом згазио	190
У каквом поретку и на какав начин турски цар пушта своје људе на јуриш	193
О почетку отоманских царева и њихове породице	196
Додатак	197
О царевима који су владали после Османа	198
Додатак	199
О краљу Владиславу и његовој бици код Варне (Додатак)	200
О освајању Трапезунта (Додатак)	200
О влашком војводи (Додатак)	202
О примирју с краљем босанским (Додатак)	203
Шта је радио Мехмед у Босни (Додатак)	203
О војном поретку (Додатак)	204
О примању хришћанског посланика, о церемонијама око тога и о поретку на Дивану	207
ПРОПРАТНИ ТЕКСТОВИ	
Белешка о овом издању	221
Живот Константинова дела	223
Литература	233
Објашњења	235
Регистар	245
Илустрације	
181	181
182	182
183	183
184	184
186	186
187	187
188	188
189	189
190	190
193	193
196	196
197	197
198	198
199	199
200	200
202	202
203	203
203	203
204	204
207	207

Константин Михаиловић из Островице и његово дело

Дело Константина Михаиловића из Островице *Јаничарове успомене или турска хроника*, настало између 1497. и 1501. године, садржи личне успомене о збивањима у Србији и Турској у II половини XV века, а пружа такође доста појединости из српске и турске традиционалне историје XIII и XIV века. Оригиналнoг рукописа овога дела нема сачуваног, до нас је дошло повећи број преписа, превода и прерада на пољском и чешком језику из XVI—XVIII века. Ти се текстови доста разликују међу собом, зато долази до честих и већих недоумица када треба реконструисати текст који би се могао сматрати најближим првобитном оригиналу. Реконструкција би умањила неслагања у тумачењу појединих места, а избегла би се и лутања у прихватању или одбацавању појединости које пружа овај текст. Јер сва знања о делу као и о писцу црпемо из тога текста.

Многе се сумње појављују већ на првим корацима. Зауоставимо се најпре на имену овога писца.

Дело Константина Михаиловића први пут је штампано на чешком језику још 1565. године. На томе издању име пишчево је испало и остало је само име његова оца, тј. место да на делу пише да је „од Константина сина Михаила Константиновића“, на њему је остало само „од Михаила Константиновића“, управо „од Михаила Константина“. Морамо рећи да ту грешку свакако није начинио чешки преводилац, него је он нашао тако записано име писца на пољској редакцији Михаиловићева дела с које је преводио на чешки. Јер ни у неким пољским текстовима нема Константинова имена, односно налази се име његова оца као његово.

Како је ово прво штампано издање Михаиловићева дела морало бити веома популарно, а и најраспрострањеније, није никакво чудо што је Константин Михаиловић највише по томе издању био познат, па је зато и његово право име дуго остало непознато онима који су се служили његовим делом преко овог чешког

превода. Додајмо одмах да је овај чешки текст био на многим местима прошириван и није свакако одговарао првобитном тексту Константинову.

Друго издање Михаиловићева дела, управо прво пољско издање из 1828, није уопште имало у наслову никаква имена. Јер имена није било у рукопису према којем је ово издање начињено. Додајмо још да је пољски издавач, вероватно понесен пољским патриотизмом, а можда и зато да би пољски читаоци показали веће интересовање за ово дело, у наслову написао да је писац јаничар *Пољак*, мада се из текста сасвим јасно могло видети шта је Константин био по народности.

И у нашу историју ушао је Константин као Михаило Константиновић. Десило се то 1865. године када је Јанко Шафарик превео ово дело са чешког издања из 1565. и издао га у Београду.¹ Како пак у чешком издању није било назначено право име Константиново, ни Шафарик га није могао друкчије дати. Он је, додуше, имао у рукама и прво пољско издање, али у томе издању, као што рекосмо, није било никаква имена. Зато ћемо често у историјској литератури наћи нашег писца споменутог као Михаило Константиновић, и то како од наших најстаријих историчара, тако преко Константина Јиречека и Јована Радоњића све до Владимира Ђоровића у његовој *Историји Југославије* (1933, стр. 250).

Тек после пољског издања из 1912. и монографије Јана Лосја могло се на основу најстаријих рукописа видети да је нашем писцу име Константин син Михаила Константиновића, односно Константин Михаиловић.²

После тога би се ваљало зауставити и на питању Константинова роднога места. Из његова текста се види да је то Островица. Али која Островица? Ми знамо у средњем веку више Островица које би могле

¹ Гласник Српског ученог друштва. Београд, 1865, XVIII (I), стр. 25—188.

² *Pamiętniki Janczara czyli Kronika Turecka Konstantego z Ostrowicy. Kraków, 1912.* (Издао Jan Łoś). — Jan Łoś, *Pamiętniki Janczara. Rozprawy Wydziału Filologicznego PAU, Kraków, 1912, LI, стр. 72.*

доћи у обзир. Константин је рекао само да је „син Михаила Константиновића, Раца (тј. Рашанина) из Островице“. Он не каже да живи у тој својој Островици, него само прича како су га Турци заробили при освајању Новог Брда. Толико је забележено у најстаријим и најпотпунијим рукописима, па томе морамо веровати. Значи да се у тој Островици родио.

Први који су писали о Константину нису се колебали при одређивању његове Островице. Веровали су да је то веома позната рудничка Островица. Она Војислављева из *Пећине на Руднику*:

Трипут црни гавран загракта и прну
Над мрачним кулама Островице града...

Још је чешки научник Јозеф Јиречек нашега Константина везивао за ову Островицу. Он зна да је ова Островица била у XV веку „кључ српске деспотовине“³. За Јиречеком је и Јанко Шафарик тврдио да је Константин из ове Островице, „једне од најзнаменитијих горских тврдиња наше Србије, које развалине на врху далеко виђене рудничке Островице још и данас доводе у удивљење гледаоца својом неприступном висином“, која је у XV веку била „једна од најважнијих тврдиња у српској држави“⁴. И тако редом све до Константина Јиречека⁵, Чењека Зибрта⁶ и других.

Нама се не чини да би ова Островица била родно место нашега Константина. Разлог је за то доста једноставан. Константин или његови родитељи морали су доћи из те своје Островице у Ново Брдо. Морали су доћи однекуд из правца кретања свих Срба у то време. Знамо пак да се правац тих кретања поклапао са правцем надирања Турака. Према томе, Константин је у Ново Брдо могао доћи из крајева који су се налазили јужно, југоисточно или југозападно од Новог Брда.

³ J. Jireček, *Rozprawy z oboru historie, filologie a literatury. Praha, 1860, I, стр. 1.*

⁴ Гласник Српског ученог друштва, 1865, XVIII, стр. 30.

⁵ Константин Јиречек, *Историја Срба*, Београд, 1952, II, стр. 376.

⁶ *Časopis Musea Království Českého. Praha, 1913, LXXXVII, 204.*

Међутим, рудничка Островица је сувише далеко на север од Новог Брда. Зато можемо скоро као сигурно тврдити да се Константин у то време не би могао преселити из ове Островице у Ново Брдо.

Још једна би појединост из дела Константинова говорила доста убедљиво против претпоставке о овој Островици. Турци су рудничку Островицу заузели исте године кад и Смедерево, тј. 1454. Тешко би било претпоставити да Константин не би споменуо за њега тако значајан догађај да је ова Островица доиста била његова. Он то заузимање уопште не спомиње.

По тврђењу Јана Лосја Константинова Островица је место „које се сада (тј. 1912) налази у границама турскога царства на југоисток од Косова поља, на источним падинама Карадага или Црне Горе“. Оно је недалеко од Новог Брда и то јужно од њега⁷. Како је овај пољски научник дошао до овога места није нам познато, није навео извор. Али је то такође позната средњовековна Островица. За њу су и неки други везивали Константина. То је она Островица која се у средњем веку налазила у земљи севастократора Дејана, а коју су царица Јевдокија и син јој Константин Дејановић споменули 1379. године у повељи којом дарују нека села манастиру Хиландару. Каже се ту да је Островица гранично место селу Виљски: „Село Виљска и међа му од Црнога врха, та на црк-вишта, та на обе Островице, тер на Скрке...“⁸ Ова Островица и данас постоји југозападно од Прешева. Јован Мишковић каже да је турска војска при поласку на Косово прошла преко те Островице⁹. Туда је иначе пролазио важан пут од Новог Брда ка Скопљу.

Наше је мишљење, међутим, да Константин није ни из ове Островице.

Дело Константина Михаиловића је пуно народскога причања и легенди, његова историја Немањића и свега што је за њих везано више је народно предање

⁷ Jan Łoś, *Pamiętniki Janczara*, стр. 51.

⁸ Fr. Mikloshich, *Monumenta serbica*. 1858, стр. 144.

⁹ Јован Мишковић, *Косовска битка, с картом и плановима*. Београд, 1902, с. 46.

о њима него какво право знање једног историчара. Народна традиција је оставила дубок траг у сећањима овога Србина. Ту традицију понео је Константин свакако из те своје Островице. Није је могао вероватно сазнати у Новом Брду, које је било безбојан, односно пре многобојан, трговачки међународни центар. А да су успомене из Островице код Константина биле веома јаке показује то што он уз своје име ставља и то своје место. Традиција пак коју Константин носи у себи везана је сва за Косово и Немањиће, за кнеза Лазара и Бранковиће. Та је традиција снажно живела у Константину за све време његових лутања, па је нашла одраза и у делу које је писао при крају живота. Међутим, таква традиција не би одговарала прешевској Островици. Та Островица се, као што рекосмо, налазила у земљи севастократора Дејана, зета Стевана Дечанског, мужа Душанове сестре Теодоре (Јевдокије), а касније Дејанових синова Константина и Драгаша. Њихову земљу наш Константин спомиње, и то више пута. Први пут у XV глави кад прича како је цар Урош кренуо да нападне Турке. „А кад је дошао у Константинову земљу, зауставио се на пољу званом Жеглигово“. После тога долази све што се десило цару Урошу, све до приче о његовој смрти. Читава ова прича испричана је као нешто што није блиско Константиновој породичној традицији. Константин не спомиње ниједно име везано за Жеглигово и крајеве кроз које је цар Урош пролазио. А прешевска Островица је на самој граници Жеглигова, у њој су морале постојати много богатије приче и легенде из српске прошлости него што је споменута врло сиромашна о Урошу. Да је Константин био из ове Островице, морао би бар нешто испричати што је везано за славну историју овога краја, бар нешто што је везано за живот и војевања господара тога краја познатог бега Костадина из наше народне поезије и традиције уопште.

Други пут ће Константин споменути овај крај у XXVII глави. Кад прича како је Мехмед II кренуо 1454. на Србију, Константин каже како је овај дошао тада „у земљу Константинову, на једно поље које зову Жеглигово, на граници рашке земље“. Погледајмо изближе ову мисао. Ту се спомиње једна земља која

је позната по чувењу, али не блиска. Она је додуше „на граници рашке земље“, али она није у његовој „рашкој земљи“. Па онда: „једно поље које зову Жеглигово“. Тако се не пише о нечему што је човеку сасвим блиско. Поготову Константин никад не пише тако о блиским стварима или о блиским личностима. Тако он неће писати ни о Новом Брду, ни о Косову, нити о било којем месту које се налази на територији „рашке земље“, а то је земља Немањића, после кнеза Лазара и Бранковића. Тешко би било претпоставити, чини нам се, да Константин живи у тој прешевској Островици, или да су његови родитељи у њој живели, а он био за њу везан успоменама из детињства, да су његови родитељи живели тако рећи крај самог Жеглигова, у Константиновој земљи, ако не за живота деспота Јована Драгаша (умро око 1378), а оно бар за Константина Дејановића (умро 1395), па ипак да ту земљу назива увек само „Константинова земља“, а не спомиње ниједном речцом тога славног Константина, веома познатог народној традицији, веома блиског Немањићима, због чега се његова мајка, као Душанова сестра, после смрти цара Уроша потписивала „царица Јевдокија“. Било би немогућно претпоставити да Константинова породица, да је доиста била из ове Островице, не би сачувала бар нешто из народне традиције о својим тако чувеним господарима. Све је то, међутим, Константину далеко, непознато. А с друге стране, он не заборавља ништа што се тиче кнеза Лазара, Вука Бранковића, Косова и каснијих Бранковића. Ваља истаћи да код Константина нема ни трага од касније косовске легенде која жигоше Вука Бранковића као издајника. А осим тога, не спомиње уопште ни славнога Краљевића Марка, који је био на једној страни и на истој линији с Константином Дејановићем, као што је познато, као турски вазал.

Све ово што смо досад навели о Островици уверава нас да Константинова није ни рудничка нити прешевска Островица.

Тада смо почели да тражимо неку трећу Островицу у земљи деспота Бурђа Бранковића, у близини Новог Брда. Најближа је била она која се у нашим средњовековним споменицима налази забележена из-

међу Неродимља и жупе Сиринић¹⁰, али се по тим споменима није могло видети је ли то само назив брда, за који се зна и данас, или је постојало и насеље. Уза све резерве закључили смо тада своја домишљања: „Из онога што смо рекли о Константиновој традицији могло би се закључити да је та Островица била негде сасвим близу Новог Брда“¹¹. До овога закључка дошли смо читајући грађу за историју нашега рударства од професора Михаила Динића. Он је ту дао списак дужника новобрдског трговца Дубровчанина Михаила Лукарчевића из XV века, који је међу својим дужницима имао и неког Радоњу Припчевића и некога Богоја (само толико!) из Островице¹². Овај податак би говорио да је та Островица била негде сасвим близу Новог Брда кад је овоме трговцу било довољно да напише само онолико података о поменутих дужницима, забележивши чак једно име без презимена. Значи да су људи из те Островице били сасвим блиски овом новобрдском трговцу.

После тога нам је професор Борђе Радојичић саопштио своју претпоставку да је крај самог Новог Брда морала постојати нека Островица. То је ускоро и штампао. Наиме, он је показао да је један запис који је издао Љубомир Стојановић (Стари српски записи и натписи, VI, бр. 9695) био нека врста рударског уговора забележен на једном четворојеванђељу, а оно се налазило на Косову у XVI и XVII веку. Пратећи записе на истој тој књизи, Радојичић је закључио да је ова књига била у Новом Брду, да су у поменутом уговору споменути два рударска окна, свакако новобрдског или јањевског басена, а уз имена потписника рудара налазила су се забележена места њихова становања, међу којима су се налазила и места Медошевци и Островица¹³. Како су то била очигледно рударска насеља, Радојичић закључује да

¹⁰ Константин Михаиловић из Островице, *Јаничарове успомене или Турска хроника*. Превод и предговор Борђа Живановића. Споменик САН 107, Београд, 1959, стр. XXXIIIа.

¹¹ На истом месту.

¹² Михаило Динић, *Из Дубровачког архива*. Београд, издање САНУ, 1957, I, 88.

¹³ Борђе Сп. Радојичић, *Развојни лук старе српске књижевности*. Нови Сад, 1962, стр. 275.

су се налазила крај самога рудника, а кад се он угасио, и она су ишчезла. Ову Островицу је Радојичић сматрао за Константинову. Тиме се потврдила наша претпоставка да је ову Островицу требало тражити негде крај самога Новог Брда.

*

Живот Константина Михаиловића био је богат, пребогат доживљајима сваке врсте, успонима и падовима, узлетима и клонућима. Случај је хтео да је живео у времену кад се сва Европа из темеља љуљала под ударима олујног вихора који је заплускивао с југоистока. А Константин је био сведок, очевидац и учесник многих тадашњих збивања која су остала у сећању као преломна, значајна, судбоносна. Такав је био XV век. Главно обележје његово биће турска освајања и продори у Европу.

Додуше, турска опасност појавила се нешто раније. Још онда кад је у Византији царски намесник Јован Кантакузин пожелео да отме престо нејакоме цару Јовану VIII Палеологу, па за борбу против царских присталица позвао у помоћ Турке. Они су му помогли, али су ту и остали, нико их више није могао отерати с терена византијске царевине. Тада су се Турци почели јављати и на Балканском полуострву, и то више не само као византијски плаћеници, него као сила која је освајала земљу за себе. Било је то половином XIV века. Византија се с Турцима није могла с успехом носити. А они нису могли дубље да продру на Балканско полуострво при првим налетима, јер су наишли на границе тада моћне српске Душанове царевине. Можда би их Душан изагнао и из Византије да је стигао да заузме цариградски престо, о чему је сањао, и да се појави као наследник Византије. Изненадна смрт Душанова и распад његове царевине на велики број мањих краљевина и кнежевина као да је био знак Турцима да крену у Европу на освајања. Лагано, постепено, али све даље и даље су залазиле њихове војске и глас о њима се пронео. Нарочито кад забележише неколико сјајних победа, као ону на Марици 1371. и на Косову 1389. Додуше, можда су се

њихове победе приписивале каткад српској слабости, али су ипак срца подрхтавала од стрепње. Јер ни славна Византија, доскора моћна, и скоро непобедива, није предузимала ништа против Турака. Чак су се чули њени позиви за помоћ.

Зато се најзад одлучише удружене земље Европе да то питање реше и да Турке отерају и спасу од притиска Византију. На челу овог покрета био је угарски краљ Жигмунд Луксембуршки, а војска се окупила из различитих земаља, све од Атлантика. Али та војска не доспе дубоко на Балканско полуострво. Заустави се да опседне и освоји утврђени град Никопол на Дунаву, у данашњој Бугарској. Тада стиже с војском султан Бајазит I, син Мурата I, онај који је победнички завршио косовски бој и видео одрубљену главу српског кнеза Лазара, због чега га прозваше Илдирим, тј. Муња, и тако разби удружену европску војску 25. октобра 1396. године да јој нигде више трага није било. Из те битке је вероватно побегло довољно људи да по својим земљама пронесу глас о страховитој турској сили. Европа се скаменила од ужаса. Опасност је била на прагу.

Ипак је имала могућности да мало предахне, чак и да помисли да је опасност минула.

Онда када је страх био највећи, са Истока се појавила још страшнија сила, као крилати змај сручио се на земљу султана Бајазита Илдирима Тамерлан, или Тимур Ленг, тј. Тимур Бопави, унук непобедивог Џингис Кана, ратник каквог дотад свет није видео, чије се царство простирало од кинеског зида до Москве и Мале Азије. Њему је било одређено да победи Турску и да постане њен господар. Трбало је да постане и власник турских поседа. То је могао бити разлог за још већи страх у Европи. Али свега три године после победе код Ангоре (1402), Тамерлан умире, а његово царство и његова слава пробоше „као звук звона“ — да употребимо фигуру Константина Михаиловића о другом једном славном владару.

Опет је настао предах у Европи, турска опасност као да је скинута с дневног реда, нико није помишљао да искористи погодан тренутак турске слабости и борби око престола и да учини оно што ником раније

није пошло за руком. Опет се сачекало да се у Турској прилике среде и да Бајазитов унук Мурат II (1421—1451) поново зазвезца мамузама на границама суседних држава. Учвршћујући власт у покрајинама у којима се почела раније љуљати, он је био немилосрдан. Српском деспоту Бурђу Бранковићу потпуно је одузео земљу 1439. године. Све је означавало да је Турска ојачала и да ће се њена војска опет појавити у Европи и затражити да подели мегдан. Тада начинише неколике земље савез за борбу против Турака. Главну реч је водио угарски краљевски намесник Јанко Хуњади, одмах уз њега је био млади пољски краљ Владислав III, а с њима многи други знатнији и незнатнији. Ова војска је ушла у султанову царевину и допрла до поља крај црноморског града Варне. Страшна битка се одиграла 10. новембра 1444. године. Краљ Владислав III, папски кардинал Јулијан Чезарини, један од главних организатора овога похода, као и многи други погибоше у томе боју, а Јанко Хуњади се срећно извуче.

Од тога времена је у Европи турско питање на првоме месту. Још и више, то је постало питање опстанка многих европских држава. На удару су сада биле особито Мађарска, Чешка и Пољска, да и не спомињемо мање балканске државе, које ће турска сила с мало напора ускоро да прегази.

Од половине XV века, од доласка на престо у Турској Мехмеда II Освајача, и ка Западу се као лавина сручила турска сила. Први и највећи корак Мехмеда II (1451—1481) био је заузимање Цариграда, источне метрополе хришћанства, 1453. Могло се веровати да је он истину говорио кад је по једном хроничару рекао: „Где је коњ мој копитом згазио, свуда је наше било и јесте“. Падале су државе једна за другом, у Европи и Азији. Српска деспотовина је била сувише слаба да би сама могла било шта учинити. Турци освајају најпре јужни део њен, са славним Новим Брдом 1455, а четири године касније и Смедерево. Онда освајају Босну 1463. и долазе на границу Угарске Матије Корвина. И Чешка је дошла на удар Турцима, а поготову Пољска. Њој је опасност претила од Црнога мора. Турци су систематски продирали у томе правцу.

Године 1475. заузели су кримско важно пристаниште Кафу (сада је то Феодосија), а 1484. Килију на ушћу Дунава и Акерман на ушћу Дњестра. Дуго се осећало присуство Турака тако рећи на границама Пољске, па се краљ Јан Олбрахт (1492—1501) најзад одлучио да ову психозу вечите опасности пресече једним походом да би заузео споменуто пристаништа. Али до њих и не дође, јер му се успротиви молдавски војвода Стефан, који се окрете Турцима, те Пољаци претрпеше страшне губитке у буковинским шумама, а да до праве битке и не дође. Али од тога времена остаде у пољском народу пословица: „За краља Олбрахта истреби се шљахта“. Одмах после овога Турци се осмелише да упадну и у Пољску, да попљачкају и попале многе пределе, а да ова ослабљена земља није могла да се одупре.

У таквим приликама, у таквом расположењу зажеleo је пољски народ, а свакако и краљ, да нешто ближе сазна о тој турској војсци. И нашао се човек који је ту војску одлично познавао, који је у њој био јаничарски официр и у њој ратовао. А није био Турчин него Србин — Константин Михаиловић.

Он је доиста имао шта да исприча.

Олујни вихор који је витлао по југоисточној Европи и Азији већ толико времена и односио земље и градове, понео је и њега и одредио му да буде најбољи сведок тих збивања. Да их осети на својој кожи и да свеже успомене на њих понесе у свет, да прича о њима и да опомиње. Он ће најпре осетити рат за Цариград. Тада ће као војник српске деспотовине морати да ратује против Византије, јер је деспот Бурђе Бранковић морао да пошаље извесну малу помоћ султану. Две године касније, када је Мехмед II освојио Ново Брдо, заробиће Турци и Константина, са два његова брата. Али он неће дуго остати роб. Већ после годину дана постаће он турски војник. Онда ће с турском освајачком војском ићи из рата у рат, из освајања у освајање, јер су то биле године најславнијег турског војевања. Ускоро ће постати царски јаничар, елитни војник, уживаће части и привилегије с тим повезане, постаће затим и јаничарски официр. Као такав учествоваће у походу на Босну 1463. Свакако с болом у

души, али је он у себи већ био раскрстио са многим, јер је у новој држави видео да се правда више дели по заслуги, а мање по наслеђу, па је искрено био за такав живот. То је било оно ново што му је отворило очи. Кад је то схватио, разумео је зашто су и српске земље морале пропасти, а бојао се да ће и многе европске тако проћи. Ново време је било на помолу, па и ново ратовање, ратна вештина. А у томе су Турци били носиоци тог новог. Та нова војска је имала да покаже бесмисленост тешких оклопа и оружја и да истакне вредност „срца јуначкога“. Босна је освојена и Константин је остао у њој као заповедник једног малог града. Чим се турска војска повукла, Маџари упадоше у Босну, поробише посаде градова, заробише и Константина Михаиловића. После тога ће Константин сигурно преко Чешке да се докопа Пољске, у којој ће провести још преко тридесет година. Кад се у Пољској појавила непосредна опасност од Турака, Константин постаде радо слушана и свакако свуда тражена личност. Он је имао да каже и покаже праву истину о Турској, Турцима, о турској војсци и њеном ратовању. То је била насушна потреба. И док се Европа заносила причама о неописивим богатствима новооткривеног света, новог огромног континента много пута већег но што је стари континент, јер је Колумбов поход уродио плодом, и свет је сазнао за Америку — у Пољској, а свакако и у суседној Чешкој и Маџарској, мислило се о спасавању сопственог огњишта. Зато се Константин одлучио да узме перо у руке и да напише све што зна о Турској. А узгред, да исприча понешто и о својој ужељеној, сувише далекој и недоступној отаџбини Србији. Овај човек је морао бити саздан од веома чврсте грађе кад је могао онолике недаће да превали преко главе, онолике невоље да савлада за свог дугог луталачког живота, и да се крепак, духовно сасвим свеж, пребогат сећањима на прошла збивања и доживљаје, негде око седамдесете године свога живота, прихвати писања дела које кипти обиљем разноврсних појединости и добро погођеним и тачним подацима о животу у Србији и Турској. Причајући пак оно што је сам слушао, или још чешће што је сам доживео и искусио, Константин је у

своме делу писао и о себи, о својим уверењима и убеђењима, о својим погледима. Зато је ово дело значајно из више разлога: као историјски извор, јер оно што је Константин чуо, сазнао или видео, то је сасвим тачно представио у своме делу. Затим, оно је занимљиво као пресек наше народне традиције у једном одређеном временском раздобљу и на једној одређеној територији. Јер је Константин српску историју причао углавном онако како се она препричавала у народу. Најзад, и у највећој мери, ово дело је значајно по својој књижевној вредности. Таквих дела у то време нема ни пољска ни наша књижевност. Константиново дело у читавој литератури о турском питању, која је цветала током XVI и XVII века, заузима једно од почасних места. У том смислу оно је од ширег, европског значаја.

*

О животу Константина Михаиловића, о његовим погледима и склоностима, о његовом карактеру и лику уопште можемо рећи само оно и онолико колико можемо прочитати из његова дела, било непосредно, било закључујући на основу извесних његових тврдњи. Јер је његово дело у неку руку и његова лична исповест, па зато морамо путем домишљања покушати да расветлимо и оно што нам Константин непосредно није рекао. Па ипак ће та читања између редова допустити да дођемо до приличног броја података из Константинова живота.

Први податак из Константинова живота везан је за годину 1453.

У XXVI глави свога дела прича Константин Михаиловић како је султан Мехмед Освајач затражио од деспота Бурџа Бранковића да му према једном ранијем уговору пошаље као помоћ 1500 коњаника. Ова му је војска била потребна јер хоће да нападне Карамању. Тако каже Константин изриком. Деспот овај одред припрема и шаље под командом војводе Јакше Брежичића, родоначелника оних славних Јакшића који ће касније прећи у Угарску, о којима певају наше народне песме и о чијој даљој судбини знамо подоста. Овога Јакшу је, како нам је с друге стране

познато, деспот слао као свога изасланика у Дубровник 1452, а називали су га различито: Брежичић или Брежичић. Ако бисмо судили по разним рукописима Константинова дела, тешко бисмо могли одређено рећи како га је баш он називао. Али ће ипак најпре бити да га је забележио као Брежичића, јер је тако ово име забележено у најстаријем чешком рукопису у којем су имена најбоље пренесена. Зато верујемо да ће по Константину Јакша бити Брежичић.

Кад је овај одред стигао у Турску, саопштено му је да ће бити послат на Цариград. Људи су се веома изненадили и узбудили. Али се није имало куд: морали су слушати наређења.

То је била борба за Цариград из 1453.

По начину описивања борбе јасно је да је и наш Константин био у овом српском одреду. То се јасно види из стилизације реченица. У једноме рукопису чак и пише: „међу овима (тј. војницима) и ја сам био“. Међутим, још доста давно је у науци утврђено да је ова реченица каснија интерполација. Али то ништа не мења саму ствар. Можемо сасвим сигурно закључити да је Константин тада учествовао при опсади и заузимању Цариграда.

Овај податак је за нас важан још из једнога разлога.

Ако претпоставимо да Константин тада није могао имати мање од осамнаест година, чим је био већ војник, онда би се из тога могло закључити да је рођен најкасније око 1435. После ове године свакако не, а пре ње би могло бити. Али не мислимо да је рођен много раније, јер ће нам на једном другом месту, на којем говори о збивањима из 1455, за себе и своје другове рећи да су сви били још млади, те нису могли да се одлуче на један одважан корак. Према свему овоме тешко би се могла примити тврдња Константина Лиречека, изнесена у *Историји Срба* (1952, II, 376), да је Константин Михаиловић рођен тек око 1438, јер би онда излазило да је он ишао на Цариград као дечак од петнаест година, што је сасвим невероватно.

Ово прво ратовање Константина Михаиловића било је везано с првом његовом тешком унутрашњом борбом. И не само његовом него и свих његових другова.

Јер кад им је речено да ће ићи на Цариград, они су увидели да су омбанути. Почели су се онда носити мишљу да се врате назад, тешко им је падало да се за турскога султана боре против источног центра хришћанства, против византијске престонице. Али је то њихово колебање кратко трајало. Одмах им је наговештено да ће бити уништени ако би покушали да откажу послушност. И они су се покорили. Били су одређени да нападају Једренску капију. Ту су и остали, изгледа без већег успеха. Султан је, међутим, осам недеља тукао зидине из дана у дан из великих топова. Кад је најзад на једном месту начињен довољно велики пролом, ту су навалили свом силином јаничари и продрли у град, секући све испред себе. Најзад је и последњи византијски цар опкољен и убијен. Све је то наш Константин знао, а можда и видео, али изгледа да је улога овог српског одреда била мала при свему томе, чим он опис тога боја завршава речима које су имале да послуже као нека врста утехе: „па ипак по нашој помоћи никада (тј. Цариград) не би био освојен“.

После пада Цариграда Константин Михаиловић се вратио назад у Србију. Он лично се свакако вратио у Ново Брдо, јер ћемо га две године касније видети у томе граду како доживљава велики турски напад. Можемо зато претпоставити да је из Новог Брда и кренуо на Цариград.

Ми знамо да су следеће године Турци нападали Србе. Константин о томе прича. Говори како су Турци у сукобима са Србима однели неколико победа, али су их доста скупо платили. Нарочито се код Турака много причало о бици код Трепање. Ту су се Срби сјајно борили, и Турци су признавали да нису никад видели тако мало људи који се тако јуначки боре против много веће силе, каква је била тада турска војска. Тада је и Никола Скобаљић побеђен и набијен на колац.

После свих ових битака — прича даље Константин Михаиловић у следећој, XXVII глави — султан је дошао под Ново Брдо и опколио га. Становништву је обећао да ће свакога ко се покори оставити на миру, да неће узимати у робље девојке и младиће. Када се

пак град предао, он је наредио да се затворе све градске капије, оставио је само један слободан пролаз и почео је да пропушта кроза њ све становнике и да их издваја у групе: на једну страну је издвојио младиће, на другу девојке и младе жене, на трећу старије жене, на четврту мушкарце, а онда је наредио да се сви виђенији људи побију. Онда је изабрао 320 младића и 704 девојке. Девојке је раздао својим војницима, младиће повео са собом у Турску да од њих начини јаничаре, а остале је пустио да се врате слободно у варош.

Међу овим младићима био је тада заробљен и Константин са два своја брата. Судећи по једном другом месту из његова дела биће да су они били млади од њега.

Све се ово догађало, како са друге стране знамо, 1455. године.

Одатле су ове младиће послали у Анадолију. Пут је био мучан. Константин прича како су ови младићи увек кад су провођени кроз планине или шуме помишљали да побију Турке пратиоце и да побегну. „Али ипак то нисмо учинили јер смо били млади“ — вели изриком Константин. Ето то је место због којег смо рекли да Константин није могао бити рођен много пре 1435, ако и допустимо да је нешто раније могао бити, јер је ове године, тај. 1455, био још увек млад. Зато не мислимо да је оправдана ни тврдња других неких научника који су сматрали да је Константин рођен око 1430. То би било опет сувише рано. Додуше, можда се споменуто место не би морало односити баш и на Константина лично, већ на читаву групу као целину, јер је у њој велика већина могла бити веома млада. У њој је сигурно било доста младића младићих од Константина, па је и један његов брат био сигурно млади од њега, како сазнајемо из једног ситног податка из XXXIV главе, где Константин спомиње свог младићег брата. Из тога би се могло закључити поуздано да је бар један од двојице Константинове браће био млади од њега. Како је он имао дедово име — Константин, могло би се тврдити да је био најстарији од браће.

Па ипак се Константин одлучио да бежи. Мора

бити да се о томе договорио са зрелијим младићима из своје групе, јер видимо да међу овима нису била његова два брата. Свакако да није хтео да их увлачи у овако опасну авантуру. И тај податак би говорио да су му браћа била младића од њега. Константин је са деветнаест другова побегао кад су пролазили кроз село Самоково. Бекство им није успело. Турци начинише потеру, похваташе их, повезаше за коње и вукоше их све до групе осталих заробљених младића „да је чудо како су у нама душу оставили“ — каже Константин. Онда сви они остали младићи дадоше Турцима реч и јемство за своје другове, а за Константина зајемчише и његова два брата, те похватане бегунце спроводници најзад пустише и одведоше мирно преко мора.

Ништа нам даље Константин не прича где је задржан и је ли што и колико учио, јер је он испричао да су се такви заробљени младићи морали припремати да би могли постати јаничари. Биће да Константин тада није ни знао где се налази, јер у географији се није најбоље сналазио ни касније, како ће се видети по неким другим појединостима из његова дела. Али нам је зато испричао један страشان доживљај који је везан опет за његову групу заробљеника.

Кад је султан освојио добар део Србије — прича Константин — вратио се у своју престоницу Једрене.

Мора бити да су му тада довели и показали ову групу српских младића и дечака. Он тада од њих изабра осморицу себи за коморнике. Наш Константин није био међу тим изабранима. Једнога дана ови се младићи договорише да убију султана. „Ако овог турског пса убијемо, читаво хришћанство ће бити ослобођено, а ако нас похватају, онда ћемо бити пред Богом мученици“ — рекли су они тада као завет. Кад је дошла ноћ њихова дежурства, они су били спремни да изврше своју намеру. Али се међу њима нађе издајица, Димитрије Томашић. Султанова освета била је ужасна. Прво их је питао ко их је наговорио да смисле овакво дело. Они му одговорише да их је на то навела велика жалост и туга за побијеним родитељима и пријатељима. Тада султан нареди да им се ставе под колена врела печена јаја да би им се жиле згрчиле и укочиле.

А кад нешто касније виде да од њих више нема ништа, нареди да се погубе. „А неки од нас, узевши њихова тела у ноћи, сахранисмо их крај пустиг манастира који се зове Не види сунце“ — завршава Константин причу о својим друговима по невољи. На крају је описао и судбину оног издајника. Султан га је учинио великим господином, али му то ништа није помогло, јер га нападе тешка болест сушица од које убрзо оконча живот.*

Свим овим збивањима као да се посведочила тврдња Константинова савременика византијског историчара Критовула да „Србија има красно становништво и особито ратоборну омладину“.

Константин не прича даље шта је радио у Малој Азији и где је био. Можда чак није ни био све време тамо, јер је спомињао догађаје који су се одиграли на султанову дворцу, а то значи у Једрену. Како знамо да се припремао за јаничара, можемо претпоставити да је морао проћи за то одређени пут, онако како су и други морали тај пут проћи, онако како нам је он сам то испричао у глави ХХХИХ говорећи како се припремају јаничари. Кад год царска војска продре у коју страну земљу — вели ту Константин — и тамо дође до већег броја заробљеника, одмах за војском иде царски писар и уписује све дечаке за јаничаре, пошто за сваког да пет златника ономе од кога дечака узима. Онда ову децу воде у Малу Азију, где их чувају и обучавају. Таквих младића бива око 2.000. Ако се пак из непријатељских земаља не би накупило довољно такве деце, онда султан одузима децу од хришћана својих поданика. Тек број мора да буде увек попуњен. Они младићи који се скупљају из саме турске земље могу касније по својој смрти све што имају оставити коме желе. Они пак младићи који су из непријатељских земаља не могу по својој смрти никоме ништа оставити, него све што је било њихово остаје султану. Друкчије се поступа само с онима који стекну изузетне заслуге па услед тога добију слободу. Они до-

* Ову епизоду из дела Константина Михаиловића узео је Стеван Сремац за предмет своје познате приче *Заборављени Обилићи* у збирци *Из књига староставних*.

бијају сва права као и они први, и могу своју имовину да оставе коме хоће. И наш Константин је постао такав слободни јаничар после једне тешке битке у Влашкој, о чему ће бити говора мало касније. Султан не плаћа ништа за ону децу коју шаље у Анадолију. О њима се старају они људи којима су та деца дата. Ти људи морају о овој деци водити бригу, морају их издржавати и гајити, васпитавати, а кад их подигну, упућују их тамо куда им се нареди. Биће да ти дечаци остају у овим кућама док не одрасту до извесних година, док се ваљда не оспособе за војничка вежбања. Према жељи свакога таквога младића врши се даље поучавање: једни се уче да се боре сабљом на коњима, и њих султан снабдева опремом и платом; други одлазе на галије, где се подучавају за борбе на води; трећи свакако уче вештину пешачког ратовања, јер су јаничари углавном пешаци. Онда султан од ових младића бира најбоље, узима их к себи и даје им већу плату. Други опет, кад одрасту и оспособе се за то, одлазе у градове за стражаре. Најзад, јаничар не може бити за своје грешке новчано кажњен, вели Константин, већ само може платити главом.

Ми смо нарочито испричали нешто података Константинових о обуци јаничара, јер се све то бар до некле може односити и на његове припреме. У каснија времена те су припреме бивале друкчије и не би могле да се примене на њега. Он свакако није прошао тај обичан ток припрема, био је одраслији него већина дечака који су узимани за јаничаре. Јер док су њихове припреме трајале по неколико година, његове су биле веома кратке, једва бисмо их и могли назвати правим припремама. Четири године после заробљавања видимо га као јаничара.

Оно пак што нам је Константин у своме делу рекао о улози јаничара у бојевима, могло би се закључити да је тај живот био веома мучан и самопрегоран. Јер можемо сматрати да је већи број појединости које је споменуо о јаничарима Константин и сам преживео, односно искусио на властитој кожи. Даћемо за то само један пример.

Причајући како јаничари освајају градове, Константин је то тако живо представио да би заиста теш-

ко било претпоставити да није и он сам више пута доживео сву страхоту једнога јуриша на градске зидове. Прво ће нам представити како изгледају припреме за један такав јуриш. Најпре се, вели он, ватром из топова начини на неком месту пролом, па се онда јаничари ноћу приближе томе месту и чекају свануће. А кад сване, онда најпре топови заспу то место учестаном паљбом. Одмах после тога јаничари јуре с лестицама на зидове, јер бранилаца тада не може бити на њима. Али кад опазе јаничаре, они се увек окрећу и почињу да их тукну са свих страна. Јаничари се, међутим, пужу уз лестице, гурајући један другог напред. А за све то време с бокова лете густо стреле и пуцају пушке, диже се хука од бубњева и људске вике. И такав напад може да траје највише један сат, или можда два. Ако се не успе при првом налету, све мора да ослаби, напада више не може бити, јер неки бивају израђављени, неки побијени, а сви су преморени од огромног напора.

Кад се прочита ово место у Константинову делу, мора се осетити по начину причања да то није нека општа слика, него је исечак из личног доживљаја. То је онда нешто што је Константин морао више пута доживети у својој јаничарској каријери, чим је могао онако пластично да представи читав ток јуриша.

Константин Михаиловић не постаје одмах јаничар, како је претпоставио један од његових биографа¹⁴. Али он је већ годину дана после заробљавања у турској војсци и прати султанове походе. Не можемо само рећи у каквоме својству.

Чим је тако брзо постао војник, значи да није ни био у Малој Азији у каквој породици на васпитавању и припремању, као што су обично ишли млађи дечаци. Вероватно је одмах послат на изучавање ратне вештине, уколико је он већ израније није прилично познавао. То све кажемо зато што ће он већ 1456. године бити у турској војсци при нападу на Београд. Он све зна шта се ту догодило и одиграло, догађаје прича као очевидац. Он најпре зна како је султан желео да одмах пребаци своју војску преко Дунава и да је укопа

с друге стране да Мађари не би могли добијати појачања за време борбе у Београду. Али су га од тога одговорили. Султан се после много кајао због тога, јер су Мађари лако доводили у Београд појачања и успели да одбране град. Затим Константин зна појединости о погибији Караџибаше. Зна и да су јаничари пре времена напали на градске зидине и да су отуд одбијени, и како су одбијени. Зна затим како је дошло до пожара при којем је изгорела топовска опрема, као и читав низ других појединости. Причајући најзад како су Турци безуспешно јуришали на Београд, Константин ће рећи и ово: „А после тога смо видели јаничаре како беже из града, а Угри су их тукли, убијали, секли...“ (глава XXIX). Да је он тада већ био јаничар, морао би на други начин испричати све ово, а не би рекао као посматрач: „видели смо јаничаре...“. По начину Константинова описивања напада турског на Београд, по појединостима које истиче и приказује, могли бисмо претпоставити да је он тада имао некакву помоћну службу, вероватно је био неки послуживач уз комору или нешто слично.

После опсаде Београда, султан је кренуо на освајање Пелопонеза. Константин је и тада у султанској војсци и опет описује ово ратовање са много појединости. Али ни ту не видимо у каквом својству је он учествовао, јер стално говори о турској војсци уопште и о самоме султану. Тек понека реченица нам показује да је и он учесник у томе походу. „А кад смо већ били недалеко од Солуна...“, „А кад смо дошли до града који зову Ливадија...“, „Онда смо кренули на једнога пограничнога кнеза...“ — тако изгледају неке Константинове реченице које сведоче да је и он учествовао у овом ратовању у Грчкој. Знамо пак да је овај рат трајао с прекидима пуне три године, од 1458—1460.

Најтежи поход султана Мехмеда Освајача био је свакако онај на Трапезунт из 1459. године. Константин га прича и описује са пуно занимљивих и живих појединости. Из тога се сасвим јасно види да је и он у њему био јаче ангажован. Терен тежак — прича Константин — час планински, час мочваран, а баш у време овога похода падају велике кише. Нису више могла ићи кола с товаром, него се све морало прето-

¹⁴ Jan Łoś, наведено дело, стр. 55.

варивати на камиле и тако се кретало даље. Ишло се „с планине на планину“ — како каже Константин. За тежину овога похода карактеристична сцена је с једном камилом што се срушила под теретом сандука с дукатима. Јаничари који су били близу исуканих сабаља су чували ово благо док не дође благајник. Наравно, читава се војска морала зауставити да би се расуто благо покупило. Кад султан чу шта се десило, нареди да се пусте војници да покупе новац за себе, па ко шта дограби. Константин констатује да су се добро окористили они који су били близу, а он је лоше прошао.

По једној реченици из овога причања видимо да је Константин тада био јаничар. И то из најближе султанске пратње.

Велике низбрдице, раскаљан терен — описује Константин — па камиле нису више могле на једном месту да силазе без људске помоћи. Султан замоли (Константин употребљава баш овај глагол: замолити) јаничаре да овај посао обаве. „И морали смо с великом муком ићи горе и целу ноћ смо се мучили с камилама док их нисмо превели“ — читамо у глави XXXI, где је описан поход на Трапезунт. Због овога су, наравно, јаничари богато обдарени од султана.

После освајања Трапезунта врати се султан у Једрене. Још док је био на путу ка Једрену стиглоше му вести преко гласника од Али-бега да је победио хришћане и да је ухватио Михаила Силабија. Само толико каже наш Константин. Можда намерно није хтео да говори шире о томе, јер му није било лако. Тај извештај је значио истовремено и потпуни пад Србије 1459.

Поход на татарског кана Узун-Хасана Константин је лакше поднео. Он прича о томе многе појединости, али то су све ствари које је могао и слушати од других, које је могао видети издаље, па то, изгледа, нису били догађаји које је он сам доживљавао на својој кожи онако како смо то видели у два-три маха раније, и како ћемо опазити у неким његовим каснијим описима. То се по начину Константинова причања увек лако може одредити.

Војска је кретала све до Еуфрата. И ту Констан-

тин о овој реци говори нешто што је чудно: „То је велика и широка река, као Дунав, тече на север и улива се у Црно море“. Наравно, у наслову XXXII главе ће по неким рукописима бити дато и веровање да Еуфрат тече из раја. С једне планине су, вели даље Константин, видели неку другу високу планину, која се зове Бабил, а иза ње је варош Вавилонија и у њој се налази кула преломљена на три дела. Као што се види, све су то биле легенде које су у ово време морале колати у Константиновој околини.

За Константина је изгледа веома тежак био поход на Влашку. Или бар тежи него многи други.

Кад је султан Мехмед сазнао какве је све неприлике причинио Турцима влашки војвода Влад, кренуо је на Влашку. Војска је приспела до Дунава, али се даље није могло. Ваљало је пребродити брањену реку и осигурати мостобран. И опет су јаничари имали да повуку највише. Султан се њима обраћа. Они му обећавају да ће се ноћу пребацивати преко реке и да ће осигурати пребацивање остале војске. У првој групи налази се и Константин. После прелазе и други. Кад су се уредили, кренули су лагано напред. А непријатељи су их пустили сасвим близу и онда осули паљбу из топова. Двеста педесет јаничара погинуло је одједном. Султан је био тада на другој обали и није могао никако да им помогне. Бојао се да ће изгубити најбоље јаничаре. Тада су се ови јаничари морали уредити, добро укопати топове и заштитити се, па је тек онда настала одбрана на живот и смрт. И одбранили су се. После је дошла помоћ, непријатељ се повукао, а султан се и сам пребацио преко Дунава и богато обдарио оне прве јаничаре који су остали у животу. Осим новчаних награда, султан је све оне јаничаре који нису били слободни учинио слободнима, тј. да могу своју имовину после смрти остављати коме хоће. Свакако то није била једина привилегија ових слободних јаничара. С тим се нису завршиле све невоље у Влашкој. Влашки војвода је ноћу изненада нападао Турке на ноћиштима и причињавао им велике штете и наносио велике губитке у људству.

Константин после прича како су Турци кре-

нули на Митилену, а после тога на албанске кнезове. Султан је покоравао једног по једног мањег кнеза врло лако, јер су једни мирно посматрали док су други ратовали, не мислећи да ће и они убрзо доћи на тај начин на ред. Само се Скендербег успешно одупро султану, јер је он на султанскоме двору упознао турску војну организацију и њихову ратну вештину, па је онда могао лако да се одупре. То је Константинова поука свима онима којима пише своје дело како треба да се припремају да би могли одолети турским нападима. По начину описивања свих ових похода после Влашке изгледа као да Константин није у њима ни учествовао, или је можда у њима он лично био на заклонитијем месту, а не увек у првој борбеној линији и у најжешћем окршају. А можда је уопште имао неку врсту краткотрајне поштеде после тешких борби у Влашкој.

Али убрзо је дошао нов, за Константина најтежи поход — поход на Босну 1463. године.

У Једрену су били — прича он у XXXIV глави — изасланици босанскога краља Стевана Томашевића (Константин га увек погрешно зове Томаш). Они су дошли да начине са султаном примирје. Султан за то време скупља војску, а ове изасланике задржава без икаква одговора. Једнога дана догодило се да је Константин пошао да обиђе свога млађег брата. Он је био чувар зграде у којој је била дворска благајна. „Па како му је тешко било самоме, посла по мене да дођем к њему“ — прича нам Константин. И док су они тако разговарали, у ту зграду наиђоше два царска саветника. Константин није више имао времена да изиђе и да се склони, него се сакрије међу сандуке. И тада чује њихов разговор из којег разабере да се султан припрема да нападне Босну. Али мора да је изненади, јер се боји да у босанским планинама не прође лоше. Чим је све ово сазнао, Константин покушава о свему да обавести босанске изасланике. Они му не верују. Нарочито један, млађи. „Ово вам изистински кажем, да то добро памтите и да се сећате ових мојих речи, јер сам ја исто тако хришћанин као и ви“ — рекао је том приликом Константин невер-

љивим изасланицима. Тако су бар ове речи забележене у неким рукописима Константинова дела.

Не даје нам Константин изузетно много појединости о војевању у Босни. Као да турска војска није имала особито тежак посао, или пак он лично није био сувише ангажован. Али сазнајемо из његова причања ипак све оно што је значајно за те догађаје. Видимо како је освојен Бобовац. Ту Константин среће оне изасланике и подсећа их на своје раније речи. „Али је све било већ касно“. Потом видимо како султан осваја Јајце и Кључ и како измамљује, хвата и убија последњег босанског краља.

После освојења читаве Босне султан се с војском врати назад у Турску, а у босанским градовима остави само мање посаде. Тада и наш Константин остаде у Босни као заповедник мање тврђаве Звечај на Врбасу, од које и данас постоје рушевине јужно од Бањалуче. Добио је педесет јаничара и плату за пола године, а осим тога још и тридесет других Турака за помоћ. Значи да је тада већ био официр, вероватно нижи, чим је под собом имао тако мало људи.

Чим се турска војска повуче из Босне, исте године у јесен овамо продре из Мађарске Матија Корвин, заузе читаву Босну, а Јајце и Звечај не успе одмах да освоји, него их само опседе. Посаде ових градова су се добро држале. Зидови зграда Звечаја били су слаби да се одупру навали, каже Константин. Па ипак се овај град држао доста дуго. Што би преко дана непријатељски топови порушили, то су Константинови људи преко ноћи поправљали. И тако је Звечај успео да се одржи све док није пало Јајце и отуда доведено појачање. Тек тада су се опсађени браниоци морали покорити. Мађари су их тада све покупили и повели са собом у Мађарску. Причање о овом свом поновном заробљавању завршиће Константин овим речима. „А ја сам хвалио Бога што сам се часно вратио из тамнице међу хришћане“. Из тога би се могло закључити да се Константин поштено бранио против Мађара, иако су били хришћани, јер је бранио своју реч задату турскоме султану, а да се покорио тек кад је увидео да другог излаза ни спаса нема.

После овога догађаја Константин Михаиловић у

своме делу ништа више не говори о себи, непосредно. Или бар тако изгледа на први поглед. Јер се можда ипак понешто може наслутити или закључити из његова причања. Кренимо сада тим путем.

Као сасвим сигурно можемо тврдити да је Константин после заробљавања од стране Маџара морао стићи до Будима.

Са других страна знамо да се краљ Матија вратио с похода у Босну као римски тријумфатор. То је било огромно славље. Водио је са собом 500 турских заробљеника. Они су били његови живи трофеји. На свечаностима ти робови су вероватно водани кроз варош, а можда и кроз друге вароши, показивани свету. Свакако нису били нагиздани ни накинђурени, већ онако како обично изгледа робље. Један од тих живих трофеја је и Константин. И можда је на челу те тужне поворке. Јер он је после заповедника Јајца најважнија личност. Додуше, он је рекао да се спасао „из тамнице“ онда кад су га Маџари заробили, али је он ипак тада био роб. Маџари сигурно нису мазили те турске заробљенике који су се онако упорно бранили у опседнутим градовима и који су им том својом одбраном без сумње нанели знатне губитке. Морало је ту бити понижавања сваке врсте, а можда чак и мучења. То није морало трајати дуго, али је било бар у прво време. Ми ту тражимо клице Константинову нерасположењу према Маџарима. Могли бисмо чак рећи и јачу реч, јер није ту било само нерасположење, него и отворена мржња. И то мржња која ће се испољавати сваки час, на многим местима у делу које наш Константин пише тридесет и неколико година касније. Чим спомене Јанка Хуњадија или његова сина краља Матију Корвина, Константин одмах набе за њих неку оштру реч, мора на сваки начин да их представи у неповољној светлости. А ми можемо по својим историјским знањима у много случајева рећи да истина није била на тој страни. Из тога можемо понешто закључити.

Кад је с таквим расположењем дошао у Маџарску, у ту хришћанску „слободу“, кад је у таквом незавидном положају вероватно приказан Маџарима, свакако да му се никако није ту остајало до краја

живота. То можемо рећи као сасвим сигурно. И зато се морамо зауставити на неким тврдњама које се тичу овог податка и ове наше претпоставке.

Врло познати пољски слависта Александар Брикнер (1856—1939) у три маха је, пишући о Константину Михаиловићу, тврдио да Константин никад није ногом крочио на пољско тле, па према томе није своје дело писао за Пољаке, нити га је могао писати на пољском¹⁵. Константин је, према Брикнеру, по преласку у Маџарску, остао међу оним Србима који су тада ту живели, ту писао своје дело и ту најзад и умро. Да Константин никад није живео у Пољској, по Брикнеру, говорила би чињеница да он не познаје Пољску нити пољске прилике, о Пољској у делу ништа и не пише, а кад што напише, учини то наопако. То мишљење је постало веома раширено и скоро опште међу пољским историчарима и историчарима књижевности, а популарисао га је вероватно највише Габријел Корбут својим славним делом *Literatura polska* (1929, I, 104). Са највише доказнога материјала развио је ову Брикнерову мисао и образложио Бранислав Ђирлић 1952. године у чланку *Próba nowego spojrzenia na „Pamiętniki Janczara“*¹⁶. Ђирлић је добро проучио историјски материјал који се односи на прилике у Маџарској и међу маџарским Србима тога времена, а тиме је желео да прикаже код кога се Константин могао задржати у Маџарској и за кога је писао своје дело, односно по чијој жељи или по чијем налогу. Он ту представља историју последњих Бранковића у Угарској и за њихове интересе и њихов утицај везује постанак Константинова дела, а за ову породицу везује и Константинов живот у Маџарској. Ово мишљење прихватио је и Милан Кашанин у својој *Српској књижевности у средњем веку* (Београд, 1975, 477 и д.).

Ми се са читавом овом претпоставком и с њеним доказним материјалом не можемо сложити.

¹⁵ A. Brückner, *Wremennik serbskoturecki*. Slavia, Praha, 1923—4, II, 310—326.

¹⁶ Bronisław Ćirlić, *Próba nowego spojrzenia na „Pamiętniki Janczara“*. Pamiętnik Literacki, Wrocław, 1952, XLIII (и засебно).

Ми знамо добро шта су Бранковићи значили у јужној Угарској у другој половини XV века, знамо да су имали велика и богата имања и велике привилегије. Штавише, не бисмо споменули само њих кад већ говоримо о Србима у Угарској. Било је и других веома познатих српских породица онде. Сви су они сасвим лепо могли прихватити једног оваквог јаничара, заробљеника, свог земљака. Не мислимо ни да је прошло без помоћи Константину са те стране. Ми сматрамо да су ови угарски Срби одиграли значајну улогу у Константинову животу, али ипак не мислимо да је Константин остао стално у Мађарској и да је ту писао своје дело. Ево само једног разлога за ту нашу тврдњу. Разлога који је тешко побити ма каквим другим разлозима.

Константин Михаиловић ни на једном месту не спомиње у своме делу угарске Бранковиће ни једном речцом, али зато спомиње Јакшиће. И ми бисмо већ по самој тој чињеници његов живот у Мађарској везали пре за ову породицу. Он о Јакшићима каже дословце ово у XXVI глави: „Деспот је отпратио (тј. у Турску) једнога војводу Јакшу Брежичића, поочима оних Јакшића који су у Угарској били...“

Ова једна реченица много говори о овоме питању. И то у више праваца. Најпре, по овој мисли се види да Константин добро познаје Јакшиће, подвлачимо Јакшиће, а не само Јакшу. Он је у Јакшину одреду био кад је вођена борба за Цариград, о томе смо већ говорили. Али је одмах после тога одведен у Турску и није могао више знати шта се збило са децом Јакшином. То је могао сазнати тек онда кад се нашао у Мађарској, у близини Јакшића, можда чак код њих у кући, те је ту сазнао и то да су они баш Јакшини потомци, синови и унуци. Према томе је јасно да је Константин тек у Мађарској могао упознати Јакшиће. И да их је доиста ту и упознао.

Да је Константин своје дело писао у Мађарској, за тамошње Србе, зар би могао написати да је деспот послао „једнога војводу Јакшу Брежичића“? Он би њима то морао сасвим друкчије рећи, јер они сви знају тако добро познату породицу, па свакако знају и за њихова родоначелника Јакшу. Овако је, међу-

тим, Константин могао наведену мисао написати само ако је писао негде далеко од Срба у Мађарској, и ако је писао за некога ко не зна ко је Јакша, ни ко су Јакшићи.

Даљи део наведене Константинове реченице даје нам још неке податке. Не узимамо у обзир онај податак да је Јакша био „поочим“, место родоначелник Јакшића. У пољском тексту доиста тако стоји. Је ли пак Јакша био отац Стевана и Дмитра Јакшића, како се сматра, или је Константин знао нешто више и боље од осталих, то не можемо рећи, јер то питање није нико покренуо ко је писао о Јакшићима. Биће да је то код Константина омашка. Али то питање нема значаја за оно што нас тренутно занима. Други део оне наведене реченице гласи: „поочима оних Јакшића који су у Угарској били“. Из овога се јасно види да то нису неки тада блиски Јакшићи, него „они који су у Угарској били“. Значи да тога тренутка кад је Константин ово писао нити се налазио у њиховој близини, нити је уопште знао да их још негде има. Да је Константин при писању свога дела живео у Мађарској, онда би он рекао о њима нешто ближе, а никако не би рекао да су „били“. Они, међутим, тада не само да су у Мађарској „били“, у прошлости, него су били и тада кад је Константин своје дело писао. Само он то није знао. Ми знамо да су браћа Стеван и Дмитар Јакшић после пада Србије прешли са повећим бројем својих ратника у Мађарску и да су 1464. добили од краља Матије Корвина набљачко властелинство и још нека добра око Мориша. Касније, за ратне заслуге, браћа Јакшићи добили су још и друге градове и спахилуке широм читаве Мађарске. Стеван Јакшић је умро 1489, а Дмитар 1486. Стеван је имао синове Дмитра, Стевана и Марка, једна од трију његових кћери била је удата за деспота Јована Бранковића; Дмитар Јакшић је оставио четири сина: Јована, Дмитра, Петра и Борба. Последњи мушки потомак Јакшића умро је 1543. А крајем XV века њих је пуно по читавој Мађарској и врло су познати. Да је дакле Константин Михаиловић за време писања свога дела живео у Мађарској, зар би могао крајем XV века написати да су Јакшићи у Угарској „били“? Они би онда за њега били лично-

сти сасвим блиске и сасвим добро познате, па би за њих морао рећи да „живе“, да „јесу“, а не онако у прошлом времену.

Мислимо да наведена мисао Константина Михаиловића сасвим јасно и убедљиво говори да он није живео у Мађарској за време писања свога дела. То би онда значило да је Мађарску некако напустио.

Кад је с онаквим расположењем дошао у Мађарску, управо у њу доведен, Константин је, по нашем мишљењу, одмах морао тражити начина и могућности да напусти ову земљу. Због тога што од свих познатих Срба у Угарској Константин спомиње само Јакшиће, ми претпостављамо да је преко њих успео да се ископа из затвора, јер вероватно као заробљеник није могао живети слободан, а онда је — опет преко њих, односно помоћу њих — успео да напусти Мађарску. Пре тога као да је видео понешто у мађарској престоници. Тако му је вероватно показана кућа коју је краљ Жигмунд био дао деспоту Стевану Лазаревићу, а у којој је за Матије Корвина, то значи за тога његовога боравка у Будиму, становао острогонски надбискуп. То би се ваљда могло закључити из Константинова текста у XX глави. Ми бисмо пре претпоставили да је из Мађарске побегао него да је легално отишао. Јер је обично последња успомена најснажнија. А Константин кроз читаво дело показује велико нерасположење према Мађарима, што би можда значило да су му последње успомене из живота у тој земљи биле врло непријатне.

Још једна ствар озбиљно говори против претпоставке да је Константин читав свој каснији живот провео у Мађарској. Морамо рећи да последњи бранилац ове хипотезе, Бранислав Бирлић, и то употребљава да би доказао баш оно против чега та ствар најречитије говори.

Како објаснити став Константина Михаиловића према Мађарима ако се замисли да је он у Мађарској живео? Константин увек има најтеже речи оптужбе за Јанка Хуњадија и његова сина Матију Корвина чим их спомене. Да ли такав његов став одговара ставу угарских Срба према овим личностима у то време? Ми штошта можемо о томе рећи. Негде баш на

томе терену, некако у то време, морале су постати вероватно наше народне песме дугога стиха, бугарштице, у којима је Јанко врло често сретана личност. Он је славни Сибињанин Јанко из тих песама. Угарски Срби у својој традицији желели су чак да повежу некако Јанка са српском немањићком династијом, па је та традиција створила легенду како је Јанко син Стевана Лазаревића и неке Сибињке девојке (осма песма Богишићеве збирке: *Деспот Стјепан Лазаревић и Сибињка дјевојка, родитељи Сибињанин Јанка*). И у другим неким песмама Јанко је један од највећих јунака. И док с једне стране величају Јанка, те исте песме грде деспота Бурђа Бранковића. Он се увек лоше приказује у односу с Јанком. Сетимо се макар само неких од тих песама, опет из Богишићева зборника, као што су бр. 9 *Кад је Јанко војвода ударао Бурђа деспота буздоханом*, или бр. 10 *Кад је Бураћ деспот ставио Јанка војводу у тамницу*. Све се то, међутим, никако не слаже са ставом Константина Михаиловића. Он не може просто да смисли Јанка, а и Матију Корвина грди што ратује против хришћана а не употребљава те своје силе за борбу против Турака. Са друге стране опет Константин увек хвали деспота Бурђа, брани га чак и онда кад га је, по нашим историјским знањима, тешко бранити. Он га правда и хвали његову мудрост.

Срби су у Угарској, без сваке сумње, у Јанку гледали главног носиоца борбе против Турака. То је разумљиво и оправдано. Зато су га онако уздизали у песмама. Српски великаши у Угарској, заједно са својим људима, стичу признања као одлични борци против Турака. То су добро познате ствари. Међу тим Србима вероватно живи неко време наш Константин после ослобађања из тамнице, тако можемо претпоставити. Али то је могло бити шездесетих година XV века. Он, међутим, мрзи Матију Корвина из разумљива разлога: то је краљ који га је заробио, против којег се борио. И од којег је морао доживети и понижења. А према Јанку је нерасположен као што је морао бити и сваки други турски војник. Зар није Константин за све време свога јаничаровања осећао заједно са својим друговима страх од тога главног се-

верног противника? Не треба се заваравати претераном свешћу Константиновом: он уме да се одржи на висини, да разликује шта су хришћани а шта Турци, шта су интереси једних а шта других, али је овде била у питању његова кожа. И због тога свакако није могао да се ослободи тога личног момента. А к томе је дошла још једна врло важна ствар: Јанко се није слагао с деспотом Бурђем Бранковићем у многим питањима. А Константин је волео деспота. Волео га је не само као Србина, него као свога последњег српског господара, додајмо: омиљеног господара, јер је Константин са територије деспота Бурђа. Константин је у таквој успомени морао понети деспота кад су га Турци потерали из Србије у Анадолију. Такав је деспот морао изгледати у традицији Константинова краја. Онда је разумљиво што ће Константин у своме делу које ће написати крајем XV века ове две личности на тај начин представити.

Ако овако ствари схватимо, све ће бити разумљиво и јасно. Али ако замислимо да је Константин до краја живота остао међу угарским Србима, ништа се не може овим чињеницама објаснити. Рекосмо да су Срби у Угарској у Јанку видели свога главног браниоца пред Турцима, испред којих су побегли. Пазар на томе терену, међу тим Србима и за њих да пише Константин Михаиловић онакве гнусне ствари о неделима Јанковим? Никако. Константин Михаиловић — по нашем дубоком уверењу — није могао живети међу угарским Србима кад је писао своје дело и није га писао за њих.

Да је Константин цео свој живот провео у Мађарској, можда би и он, као и остали угарски Срби, осетио понос што Матија Корвин постиже толике победе. Константин се, међутим, не слаже с Матијином политиком. Да наведемо за то само два карактеристична места из његова дела. У глави XXVIII Константин ће закалити што Матија ратује против хришћана, а не против Турака. Да је, вели, само половину трошкова које је имао у борби против хришћана употребио за борбу против Турака, отерао би све Турке преко мора и стекао би себи славно име, јер би га хришћани на вјеки спомињали, а Турци би дрхтали

пред њим. А овако је оставио за собом лошу успомену. Или друго једно место из последње, XLIX главе. Хришћани би морали да буду сложни, вели Константин. „А не као краљ Матија, који је оставио панике, а рат је водио против хришћана. А очевидно су томе били узрок свети отац папа Павле Други и цар римски Фридрих, обојица славнога спомена, јер су довели до тога да Матија води борбу против Чеха, па кад ове није могао победити и покорити, окренуо се на аустријску земљу против римскога цара“.

Други наш навод показује да Константин није више живео у Мађарској онда кад је Матија повео рат против Чешке, а то је било 1468. и 1469, већ је био или у Чешкој, што је такође могућно, или већ у Пољској. Мислимо да је он тада био у Пољској, јер се његови погледи поклапају с погледима оних који су тада владали у Пољској. Ту најпре треба споменути пољскога краља Казимира Јагјеловића (1447—1492). Он је разбио власт крупне властеле и ослонио се на средњу шљахту и грађанство. Тиме је створио велики ауторитет своје имену у овим друштвеним слојевима, који су представљали огромну већину становништва. У борби за јачање своје власти и јачање Пољске он је био веома смео. Није презао чак ни од тога да се успротиви папи и да сам почне постављати бискупе. Због тога је папа био принуђен да га прокуне, али како се краљ Казимир на то није ни освртао, папа је морао стидљиво да повлачи проклетство. Такву је политику Казимир водио и са суседима. Како је папа стално подбадао Матију Корвина, свога миљеника, да нападне на чешкога краља Јиржија Пољебрадског, оглашујући га за јеретика, Казимир је остао у најбољем пријатељству са Чешком.

Из свега овога сасвим јасно излази да је Константин, пишући онако против Матије Корвина и нападајући папу како га подбада против Чешке, у ствари изражавао пољско званично државно мишљење. А вероватно и широко народно. Јер је ново време било на помолу у Пољској. Крајем XV века је уздрмао увелико духове у овој земљи талентовани политички писац Јан Остроруг (1436—1501) својим делом *Monimentum pro Reipublicae ordinatione* кад је затра-

жио да се у Пољској скрешу папина права, да се не шаље папи новац, јер он нема никакве везе с Пољском. Пољска има свога господара, а то је краљ. Тај краљ треба да буде сасвим независан од папе, не треба више да му се клања, да му се исповеда и да га слуша, као што се раније било уобичајило. И да свештенство почне пољском народу говорити пољски. Глас овога политичкога писца није био никако усамљен у Пољској овога доба.

Није ли онда наш Константин Михаиловић својим писањем и својим ставом био потпуно „на линији“ опште пољске политике и пољских схватања у то доба кад је онако писао о папи, кад је онако грдио великаше и њихова претерана права у многим случајевима, а уздизао централну краљевску власт на више места у своме делу? Такав његов став потпуно одговара јавном мњењу у Пољској, али никако не одговара јавном мњењу у Мађарској.

Наша досадашња излагања имала су за циљ да покажу да је Константин Михаиловић остао коју годину у Мађарској, а да је онда, а најкасније 1468, прешао у Пољску. Можда се неко време задржао и у Чешкој, како су у више махова претпоставили они који су писали о његову животу.

У једном рукопису Константинова дела има податак којем би се можда могла дати вера. Ту наиме стоји, на самоме почетку, после оног „Почиње...“ читав низ Константинових карактеристика: како је био узет у јаничаре, како је био познат на двору султана Мехмеда по знању турскога језика, како је био ће-хаја звечајски, „а на двору краља францускога опет је називан Карло“. Овај би податак говорио да је Константин био и у Француској. Можда већ 1464, ако је тада већ био отишао из Мађарске, као делегат чешкога краља Јиржија Пољабрадскога, када је кренула читава група људи да наговори Французе да помогну општи рат против Турака. Али та претпоставка није много вероватна. Много би више оправдања имала претпоставка да је то било за владе францускога краља Шарла VIII (1483—1498) и то у вези с познатим француским припремама да се поведе крсташки рат против Турака, од чега на крају ништа није било.

Константин Михаиловић је, дакле, дошао у Пољску за владе Казимира Јагјеловића (1447—1492). Своје дело, међутим, упућује Казимирову сину Јану Олбрахту (1492—1501), па морамо претпоставити да је у Пољској живео и за овог другог пољског краља. То показују два места у његову делу када спомиње краља Олбрахта. Први пут ће га споменути у XVIII глави, и то овим речима: „... јер нема тих који би веру бранили и распрострањивали осим пољскога краља Олбрахта, који је у ово време претрпео знатне губитке у људима своје државе, и то свакако што се старао о својим ближњима и рођацима и бранећи хришћане против поганика за мир и слободу хришћанску“. Други пут ће се сетити Константин краља Олбрахта у последњој глави: „Угарски краљ Владислав и пољски краљ Олбрахт јесу два брата која леже под једним срцем, од једне крви потекли. Имајући тако велику силу, било би заиста божја казна и велико и нечувено чудо кад се не би осмелили да нападну турскога цара и да се не освете за такво проливање хришћанске крви и за уништење народа, а особито њихових предака“.

Да се зауставимо најпре на првој белешци.

Кад је то било „ово време“. И на шта се односе те Константинове речи?

Јан Олбрахт је начинио један озбиљан поход против Турака и он се завршио неуспехом. Биће да је тад „претрпео знатне губитке“. Због тога постоји пословица у пољском народу: „За краља Олбрахта истреби се шљахта“. Због овога се Александар Брикнер жестоко подсмехнуо нашем Константину како није ни толико познавао пољску историју па је један поход против хришћана крстио као поход против Турака. Ствар, међутим, није тако стајала и биће да је наш Константин боље познавао пољску историју свога времена него што је то претпостављао Брикнер.

Ево зашто је дошло до овог неспоразума.

У раном средњем веку на теренима који су се на југу граничили с Русијом и Пољском простирала се татарска Златна орда. Али она се почела распадати у мање Канате током XV века. И како су се Татари лагано повлачили с тих терена, тако су се Турци ши-

рили све више ка северу. То ширење у области Црнога мора имало је три главне тачке, које су и за Пољску биле од великог значаја: Ђеновљанска колонија Кафа (данашња Феодосија) на северној обали Црнога мора, град на ушћу Дунава Килија и град на ушћу Дњестра Акерман, или како га често називају стари историчари Београд. Турци су се најзад и дочепали ове три важне тачке. Године 1475. Мехмед II заузео је Кафу, а његов наследник и син Бајазит II заузео је Килију и Акерман 1484. То су били молдавски градови, али како је Молдавија била у вазалном положају према Пољској, и Пољска је тиме била погођена. И не само зато. Пољска је тиме била највише погођена економски: она је имала врло живе трговачке везе с ова два црноморска пристаништа. Пољска није желела да се залети у авантуру против Турске због ових пристаништа, па је стално покушавала да одржи добре односе с овом државом, а као резервна одбрана била јој је Молдавија. Дуго се такво стање одржавало, и поред опасности која је Пољској претила са те стране. Најзад се на решење тога тешког спорног питања одлучио Јан Олбрахт. Он се мало бојао да Молдавија не изневери у одсудном тренутку, па се спремао да на молдавски престо доведе свога млађег брата Зигмунта. Тако је Јан Олбрахт кренуо на југ 1497. године. Молдавски војвода Стефан Велики, сазнавши за пољски план, окрене се Турцима и супротстави се с војском Јану Олбрахту. Пољска војска тада опседе молдавску престоницу Сучаву, али не успе да је заузме. Тако Јан Олбрахт би принуђен да напусти опсаду и да се врати назад у Пољску. Али не стиже спокојно назад, јер у сукобу код Козмина претрпе озбиљне губитке. Тако се завршио овај неуспели молдавски поход, који је јасно показао да је Пољска војнички слаба и да се не може лаћати озбиљнијих потхвата¹⁷.

Свему овоме није потребан нарочити коментар. Можемо само потврдити да је Олбрахт доиста намеравао да отме турске црноморске градове, а до њих није ни дошао. Према томе, овај поход је био уперен против

¹⁷ *Historia Polski*. Pod redakcją T. Manteuffla. Warszawa, 1958, I—2, 190—192.

Турске, мада до сукоба између Пољске и Турске тада непосредно није дошло.

За нас је важна још једна чињеница.

Константин је у оној својој реченици из XVIII главе мислио, дакле, на овај молдавски поход Јана Олбрахта, који је био 1497. године. Значи да је своје дело морао писати после те године, можда чак подстакнут пољским поразом, не би ли код Пољака мало подигао дух за борбу против Турака.

Нешто можемо закључити и из другог навода. Рекли смо да се у последњој глави Константин обраћа непосредно пољскоме краљу Јану Олбрахту. Како је пак овај умро 1501. године, значи да је Константин своје дело морао написати пре 1501, тј. у времену између 1497. и 1501.

Додајмо још нешто што би показало да је Константин добро познавао пољске политичке прилике.

Рекли смо већ, на основу најновијих историјских научних резултата, да је крајем XV века за Пољску најважније било да реши питање Килије и Акермана. Константин то врло добро зна и у два маха се зауставља баш на овоме питању, и то на различите начине. Кад је Мехмед II напао Влашку и отуд морао да се врати скоро без победе, о чему читамо код Константина у XXXIII глави, после тешких губитака изговорио је по Константину ове речи: „Докле Килију и Београд (тј. Акерман) држе Власи, а Маћари рашки Београд, дотле их не можемо победити“.

Константин је турску историју испричао углавном само до оног времена до којег је он у Турској живео. Само је мало речи употребио да спомене два-три најважнија догађаја из турске историје друге половине XV века. Измеђ тих догађаја највише пажње посветио је баш заузимању Килије и Акермана од стране Бајазита II. Тиме је показао да је свестан био колику важност имају ова два пристаништа баш за Пољску.

Је ли после писања свога дела Константин Михаиловић живео још дуго или није, и колико, не можемо рећи. Наша знања о њему завршавају се крајем XV века, или још тачније годином 1501.

*

Дело Константина Михаиловића даје нам доста података, мада понекад морамо до њих доћи заобилазним путем, о његовој пореклу, као и о његовој лику уопште.

Константин Михаиловић нигде у делу не спомиње своје родитеље. И то ни онда кад бисмо то свакако очекивали да учини.

Причајући у глави XXVII како је султан заузео Ново Брдо, он се дуже задржава на поступку султанову после предаје града. Најпре је наредио да се поубијају највићенији људи. Константин не каже ништа за своје родитеље. Да су били међу тим побијенима, сигурно би то споменуо. Значи, његови родитељи нису били од највићенијих у овоме граду. Говорећи о девојкама и младим женама које је султан раздао својим војницима, Константин опет не спомиње ни једном речју никога свога. Значи да није имао ни сестре нити какве веома блиске рођаке, која би тада била одведена. Уопште, знајући начин причања Константинова и његовој љубав према породици, односно према двојици браће, о којима говори на више места, можемо закључити да његови родитељи нису били у Новом Брду онда када је он заробљен. Биће да их уопште није било међу живима. Јер да су живели негде у близини, вероватно би их споменуо бар којом речју. Он само у наслову спомиње име свога оца, онако као што себе представља млад човек, којег људи још не познају добро, али знају његова оца, бар по чувењу: Константин син Михаила Константиновића из Островице. Да су његови родитељи тада били у животу, он би бар неком споредном реченицом вероватно исказао бригу за њих. Међутим, код њега нигде ни спомена. Зато треба претпоставити да је Константин живео у Новом Брду само са своја два брата у тренутку када су их Турци заробили.

Чиме се Константин могао бавити у Новом Брду без родитеља, а са својом млађом браћом?

Родитељи Константинови су из Островице. Можда је његов отац био рудар у Новом Брду, или је био неки други занатлија. Биће да се нису већ родитељи Константинови преселили у Ново Брдо, јер он изри-

ком каже за свога оца да је из Островице. Или се могао преселити сасвим касно, тако да је и Константин то памтио. Живот је тада у околини Новог Брда постајао веома несигуран, сељења су бивала честа, бежало се у утврђена места да би се заштитило од изненадних и честих турских упада и поробљавања. Можда су за неког таквог упада Турака Константинови родитељи и настрадали. Константин је пак тада морао кренути са своја два млађа нејака брата „у печалбу“, јер је био присиљен да сам зарађује себи и својој браћи комад хлеба. И зауставио се, наравно, у тадашњем центру трговине и привредног живота Србије, у Новом Брду. Зна се да је деспот од тога града имао огромне приходе. Затим, то је ванредно утврђен град, па га је тешко било узнемиравати и пљачкати са мањом војском. Али су ипак и за Ново Брдо у XV веку настајали тешки дани, за њега можда тежи него за друга места у Србији. Баш због тих његових богатстава. То је лепо изразио грчки историчар Критовул кад је хтео да објасни шта је све Турке и особито Мехмеда II привукло да нападају Србију. „Међутим, други разлози гонили су Мехмеда да нападне Србију, која, због свог згодног положаја, пружа важну базу за провале у Угарску и Влашку. Сем тога, Србија је земља богата. Она има у унутрашњости многе лепе вароши, а на обалама река јаке тврђаве, те би султан, имајући Србију, постао господар речних прелаза. Но султана је више свега гонило на рат богатство Србије у храни, стоци, питомим и дивљим животињама, али нарочито богатство у злату и сребру, који онде, такорећи, теку у потоцима. Сем тога, Србија има красно становништво и особито ратоборну омладину“¹⁸. Турци доиста почињу жестоко да нападају Србију, а особито тај извор у којем злато и сребро „теку потоцима“ — Ново Брдо. Први пут је Ново Брдо нападнуто 1412. године. Турци га опседају, туку и повлаче се без успеха. Године 1439. читава Србија пада у турске руке. Ново Брдо се брани све до 1441, а тада се покорава и оно. Најгора је за овај град изгледа била година 1444. Турци га тада „поробише“ и „по-

¹⁸ Јован Радонић, *Критовул, византиски историк*. Глас САН, Београд, 1930, књ. 88, стр. 74.

секоше“, како кажу наши летописи. Онда га и пожар оштети. Све ове промене морале су се одразити и на саставу његова становништва. Многи странци, који су били главни рудари, напуштају га вероватно већ тада. Међутим, жеља је била деспотова, а и турска, да рад у руднику не слаби, него да се појачава. Ратна психоза и непрестано ишчекивање опасности присиљавају заинтересоване да што више извуку из рудника. Киме се могла попуњавати смањена радна снага услед осипања странаца? Свакако оним околним српским становништвом, које из истих разлога напушта своја огњишта, своју или изнајмљену земљу и тражи бржу зараду и сигурније склониште.

Вероватно се тако и Константин Михаиловић нашао у Новом Брду. И сигурно је радник у руднику, „рупник“. Можда су његова два брата, као млађи, обављали неки други, лакши посао. Било је тада свакако довољно посла за свакога.

Већ смо рекли да је Константин учествовао при турском нападу на Цариград 1453. године. Између оних 1500 војника које је деспот Бураб тада послао у Турску била је и једна чета рудара из Новог Брда, како сазнајемо са друге стране¹⁹. Султану су били потребни рудари ради рушења цариградских зидина. Константин је сигурно био баш у тој чети. У прилог овој претпоставци говори добар опис код Константина како је у Цариграду концентричном ватром, свакако и минирањем, пробијен на једноме месту одбрамбени зид, па је кроз тај пролом грнула јаничарска војска у центар града и начинила покољ. Можда је Константин и касније наставио свој минерски посао, јер увек кад говори о турским нападима, он особито истиче како су Турци вешто рушили одбрамбене зидове. Више пута Константин говори и о томе како султан није увек са собом возио топове, него их је лио онде где му је било потребно. Није ли ово обавештење везано бар донекле за ливачки посао који је Константину такође могао бити добро познат из његове рударске праксе?

Константин Михаиловић је иначе био ситан чо-

¹⁹ N. Jorga. *Geschichte des osmanischen Reiches*, II, 30. — Исто и код К. Јиречека, *Историја Срба*, I, 378.

век, човек из народа. То смо претпоставили посредно и онда кад смо споменули његове родитеље. Још један податак би говорио о томе.

Приказали смо већ ону сцену из Константинова дела где он прича како је султан од оних младића из Новог Брда, међу којима је био и Константин са своја два брата, изабрао осморицу себи за коморнике. Морали су то бити и по пореклу, а свакако и по одећи најбољи младићи из ове групе. Константин није међу њима. Кад султан открије њихову заверу и запита их ко их је подговорио да се реше на такав чин, они одговорише: „Ништа друго него велика жалост наша за нашим родитељима и за нашим милим пријатељима“. Свакако не за живима, него побијенима. Значи да су одабрани били бољег рода, па су им родитеље и пријатеље Турци при освајању града побили, као што знамо. Зато су они имали кога да свете и за ким да жале. Константин није од тих и таквих.

Да Константин није био никаквог „вишег рода“ најбоље показује његово дело. Он ће као такав ситан човек, онако као и читава наша народна традиција из каснијих времена, бранити све окруњене главе, а биће против самовоље великаша и племства, сматрајући да је то највеће зло у свима земљама. Зато неће повлађивати ни онима који су наслеђем дошли до величине и имена, него ће хвалити турски начин долажења до високих положаја само по личним заслугама и врлинама. Читалац просто осећа његово уживање кад у XXXVIII глави прича како султан држи све у својим рукама: он не признаје никакве сталне величине, он земљу дели према личним заслугама и услугама појединаца, али је зато и одузима од оних који је не заслужују и даје је заслужнијима. Зато су сви великаши у Турској веома зависни од султана и везани су за њега. То Константин прича као прекор пољском племству што је сувише силно на својим великим наследним имањима, па краљ не може никако да их све скупи за борбу против Турака, нити уопште за одбрану земље. Султан пак зачас покупи све своје поданике за борбу против хришћана. И ако се европски свет не би пробудио и освестио, будућност му не би била ружичаста. Тако Константин размишља и ис-

тиче као углед турску једнодушност и слогу кад су у питању велике ствари. Ваља рећи, додуше, да су се ови Константинови погледи поклапали с погледима многих веома напредних људи у Пољској у то време, о чему смо већ споменули раније, па је такве погледе имао и пољски краљ Казимир Јагјеловић (1447—1492), што се поклапало и с његовим апсолутистичким тежњама. За његове владе Константин живи у Пољској. Није могао довољно да се ослободи утицаја високог племства, али се трудио да у томе успе Казимиров син Јан Олбрахт (1492—1501), за којег Константин пише своје дело.

Константинови политички погледи често се поклапају с погледима Казимира Јагјеловића. Погледајмо само почетак XXIII главе. Краљ Владислав неће да одржи уговор начињен с Муратом. Константин се не слаже с оваквим поступањем краља Владислава. Додуше, он то чини и зато да би оправдао деспота Бурђа Бранковића, који неће да помаже Владислава. Али Константин на томе месту ипак не криви самога краља Владислава. Он задире много дубље и даје жестоку критику свих јада и покора што су се дешавали око краља, и то све гледа очима једног народског човека, бистрог и разборитог, реалног и поштеног, понекад можда мало наивног, али увек добронамерног и родољубивог. Јер ко наговара Владислава да погази уговор? Ту су папа и кардинали, па онда и највиша световна господа. Они га подбадају на нечасно дело, а нису ни вољни ни способни да му помогну. „И тако су звездознанци, гледајући планете, и витезови, пијући вино, и Јанко... уверили краља да ће га срећа пратити у борби против Турака“. Чим су се нашли заједно с Јанком звездознанци и витезови, јасно је да и о њима Константин има врло рђаво мишљење, јер Јанка никако не трпи. Колико је у овој једној Константиновој реченици оштре критике и подсмеха! Он критикује најпре оне који верују да ће им звездознанци показати да ли ће победити или не, а не њихова добро опремљена и увежбана војска. А какви су ти витезови, слава и дика тих народа који би се имали супротставити великој турској сили? — Пију вино! Жешћа и краћа критика доиста није се

могла исказати. Он их изванредно карактерише са цигло две речи. И *такве* витезове и звездознанце као саветнике поставља Константин насупрот турским реалним припремама за ратовање, где се не читају звезде, већ се озбиљно, предано и смишљено до најмањих ситуација све предвиђа и припрема.

Нешто слично рећи ће Константин и у XVIII глави. Ту он грди папу што „спокојно седи, ништа о томе (тј. о рату против Турака) не мислећи, а исто тако и римски краљ у немачким земљама са својим витезовима пирује...“ И овде, по Константину, европски витезови не чине оно што треба да чине, па свакако неће бити способни да изврше она дела која се од њих очекују.

Своје погледе, или своје симпатије, показаће Константин и кад прича у IX глави о сукобу Османа и Каравиде. Осман је човек прост, груб, неутлаћен, али сјајан радник. Каравида се подсмева њему и његову оделу. И наређује да га полију помијама. Константин просто ужива кад прича како је Осман духовито смислио да јој врати жао за срамоту и како се сурово свети уображеној госпођи. Он је сав на страни Османовој.

Мислимо да Константин Михаиловић не би могао овако писати да је у његовом васпитању из детињства било какве племићке традиције и поштовања племићке самосталности и независности од владара. Он је, међутим, увек на страни снажног владара, а против свих племића разјединитеља народних. Ако је такав на оним местима кад саветује европски свет како се мора удруживати и слагати за борбу против Турака, то би се могло схватити само као намерна тенденција његова списа. У томе погледу његово дело би имало исти основни тон као и читава тадашња такозвана публицистичка литература у другим књижевностима. Али Константин овакав став има и онда кад прича појединости из српске историје, па и из историје других народа које су Турци покоравали. Он осиноост и славољубивост великаша сматра за главно зло и непосредну помоћ турскоме ширењу. Тако ће он зажалити због неслоге српске на Косову, тако ће зажалити кад у глави XXVII прича како су Турци говорили да

би султан зло прошао у борби са Србима само да су они били сви заједно и сложни, тако ће говорити онда кад приказује како султан осваја поједине албанске покрајине, као и на многим другим местима и у другим приликама.

Још нешто морамо рећи о Константину Михаиловићу да би се могло боље разумети његово дело и његови погледи у њему.

Мислимо да Константин Михаиловић за свога живота у Србији није имао прилике да учи читање и писање. Он је нека знања могао имати, али су она била врло оскудна. Нека то потврди само ова једна појединост. Кад га Турци поведу у Малу Азију после заробљавања, проводе га кроз многа места и крајеве, то је веома дуг пут, за Константинове појмове пут преко света, а он неће умети да спомене ниједно место, ни једну покрајину кроз које је провођен. Касније ће се његова знања много изменити.

Претпостављамо да је читање и писање почео да учи тек кад је отишао у Турску. Пре но што је постао јаничар вероватно је прошао и кроз некакву врсту школе, кроз некакву обуку. Морао је да стекне извесна специјална војна знања, то је сигурно. А у оквиру тих свакако и нека општа. Наравно, знања за обичног борца или неког нижег заповедника. Сетимо се само како на једноме месту препоручује да се нападају камиле да би оне изазвале пометњу међу Турцима. То је ваљан савет, али савет једног обичног борца који види само онолико колико је пред његовим очима. Уопште, о знањима Константиновим веома речито сведочи његово дело, начин на који он ствари излаже. Зато мислимо да ни оно што је он тада научио из осталих области није било ни обилно нити сасвим тачно. Он је и турску историју, као и српску, познавао традиционално, онако како се причала, а не како се стварно шта десило. Због тога је наш историчар Јован Радоњић написао да Константинове успомене „показују добро познавање турских прилика, особито унутрашњих. Али Михаило (тј. Константин Михаиловић) је прост, неук, без имало осећаја за критичност. Његово приказивање, добрим делом, почива на причању и скаскама, но ипак местимично има

веома занимљивих детаља...“²⁰. Али за то не би требало замерати Константину Михаиловићу. Знамо да су и турски историчари, Константинови савременици, тако представљали турску историју. Зато ће код Константина бити доста нетачности, историјских нетачности, али ће то бити тачно као слика народне традиције у то време. Већ смо споменули да по њему Еуфрат тече на север и улива се у Црно море, цар Урош је погинуо од Турака на Једрену, топлички војвода је погубљен са кнезом Лазаром и слично. Али то је све ситно према ономе што Константин даје. Он је у Турској доста ствари научио. Он сигурно у Турској учи грчки, уколико га није бар донекле знао већ у Новом Брду, што је било сасвим могућно и лако, зато касније многе турске речи и лична имена транскрибује грчким писменима. Ко зна није ли му грчки био чак наставни језик, јер знамо да је грчки у Турској имао широку употребу. Ипак је Константин највише научио у Пољској. Ако усвојимо претпоставку да је он у Пољску прешао око 1468, онда је до писања свога дела провео у овој земљи око тридесет година. И то година пуне зрелости, а вероватно и преданог рада и усавршавања. Зато је разумљиво што је његово дело толико везано за пољске прилике и пољски живот, за пољску политику и пољске политичке погледе. Оно је писано за Пољску и Пољаке, упућено је пољском краљу, а што Константин у њему прича много и о другим народима, то је само зато да би дао добре и убедљиве примере и да би указао на угледе.

Додајмо још једну појединост о Константину Михаиловићу.

По свему судећи, Константин је за све време док је боравио у Турској, и то као јаничар, остао у својој вери. То би бар излазило из његова текста. Он на више места, то чак није потребно ни наводити, говори о хришћанима у првом лицу множине, тако да тиме у хришћане укључује и себе. Тако ће говорити не само онда кад прича ствари из каснијег свог живота, него ће тако говорити на више места и онда кад приказује свој живот у Турској. Кад год спомене нешто

²⁰ Јован Радоњић, нав. дело, стр. 63.

везано за турску веру, он ће рећи да је то „њихова“ вера, док одмах после тога ставља томе насупрот „нашу“, хришћанску. Додуше, он о својој вери нигде не говори изриком, тако да би се можда могло претпоставити да је прешао у ислам, па се касније поново вратио у хришћанство. Само зар не би он тада и то споменуо у делу као један податак више како је тешко поднео своје турско „робовање“? Тај обавезни прелазак српске деце у ислам не спомиње Константин ни онда кад говори уопште о томе како су хришћанска деца припремана за јаничаре. Као да му то није било важно. Или као да то није било Турцима важно. Било како му драго, Константин у своме делу увек иступа као хришћанин. У два рукописа имамо забележен у глави XXXIV податак по којем он за себе баш каже да је хришћанин. Ово наводимо као занимљиву појединост.

Однос Константина Михаиловића према Турској и Турцима веома је реалан. Он позива на борбу против Турака, он ће за њих каткад рећи да су „неверни пси“, да су превртљивци, да не одржавају реч, али из сваке његове мисли произлази и његово дивљење за све оно што је у турском уређењу по његову мишљењу добро и боље него у осталим земљама тадашње Европе. Он се у своме делу у ствари бори против непромишљеног потцењивања турске војске. Зато ће покушати да Турке представи у што бољој светлости, нарочито кад говори о њиховим организацијским способностима.

Погледајмо само како он упоређује турско и европско наоружање: он се Европљанима подсмева и уздиже високо турско наоружање и особито турски дух у борби (глава XLI). Кад се спремате за борбу с Турцима — вели ту Константин — морате се лако наоружати да бисте лако могли оружјем руковати. Јер су у том погледу Турци далеко изнад нас. „Ако га гониш, тада ће ти утећи, а ако он тебе гони, онда му нећеш умаћи“. Турци су због лаког наоружања увек хитри, „а ми смо због тешких коња и тешког наоружања увек лењи, јер кад много имаш на глави, тежак ти је дух, уз то не чујеш и не видиш добро на све стране, а због тешког оружја не владаш рукама

нити самим собом“. Кад наш ратник — наставља Константин своја запажања — падне с коња, пропао је, јер нема ко да му помогне да поново узјаше; он сам без помоћи не може то учинити.

Не хвали Константин само турско наоружање и начин ратовања, него и њихову правичност. Она је каткад чудна и сурова, али је прилагођена њихову животу и њиховим обичајима. Таквих места има пуно расутих по читавом делу. Али нарочито XLVI глава има доста појединости посвећених томе. За нашег Константина веома је карактеристично што хвали турску правичност према ситном свету, према сиротињи. Уопште, по Константину код Турака не сме сиротињи да се чини ни штета ни неправда, и то ни турској ни хришћанској. На то сам султан врло много пази. Тако је у Турској још из најдавнијих времена. То скоро звучи као опомена, као подсећање да тако није у европским хришћанским земљама.

Константин је, иако ситан и припрост човек, веома широк у гледању на прошлост и савременост. Његово гледање на збивања много подсећа на погледе наших народних певача. Зато је његово дело значајно за боље разумевање и тумачење многих ствари из наше народне поезије. Али је Константин пре свега прожет српским родољубљем. И то дубоким, племенитим родољубљем. Зато он, баш као и наш народни певач, више узноси духовну величину него физичку снагу. За њега цар Душан није владар којим би се могао подичити. Његову пажњу више привлачи Дечански, владар мученик, ослепљен од оца, задављен од сина. Дечански, по Константину, долази с војском у бугарску земљу, али не напада бугарског цара, него њих двојица преговарају како мирним путем да уреде своје односе. И на месту својих преговора зидају обочица цркве. Душан долази да овај сусрет два племеница владара претвори у крвави обрачун, да убије бугарског цара и да због тог дође у сукоб са својим оцем. Константин Душана не приказује као великог освајача и ратника, него као великог грешника који због својих греха много испашта. Ваљда ће због ове духовне величине и преданости делу српског напретка и општега добра Константин хвалити изнад свих дру-

гих кнеза Лазара. Укратко, Константин неће никакс да се диви суровој сили, он тражи увек више врлине и квалитете. Та црта је веома снажна код Константина и провејава кроз читаво његово дело. По томе свом мерилу цениће он и турске султане. Он их често грди, гнуша се њихових недела, али кад треба да покаже њихову величину, онда на првоме месту истиче њихову правдољубивост, правичност и особито њихову жељу да се никада ситном и незаштићеном свету не чини никаква неправда. Кад се неко од силних не би овога придржавао, султан је умео најсуровијим казнама да очува овај принцип своје владавине. У томе је била — по Константину — највећа снага турскога уређења. Пишући своје дело у Пољској и за Пољаке, Константин као да је прижељкивао да се и у овој земљи одомаћи правичност ове врсте. Јер у Пољској тога времена тога није било, мада је Казимир Јагјеловић покушавао да у томе погледу учини највише што се може.

После чистог, ватреног и снажног српског родољубља, код Константина можемо запазити и нарочиту љубав према хришћанима уопште. Кад треба да помаже Турцима у борби против Византије, он је очајан. И показује да то није само његова мисао, јер би се онда могло мислити да је он касније надовезао ту мисао на свој ранији доживљај, него каже да су сви Срби који су тада били с њим желели да се врате, и да није било опасне претње, сигурно би то и учинили. Исто тако ће Константина заболети што Матија Корвин напада Чехе, што уопште ратује против хришћана и на то расипа своје снаге, место да се удружи са осталим својим хришћанским суседима за борбу против Турака. Због тога напада аустријског цара, због тога напада и папу²¹.

Према свему овоме јасно је да је Константин Михаиловић, иако ситан и недовољно учен човек, имао врло широк поглед на европску ситуацију тога времена и зрело процењивао ствари, док тадашњи европски водећи кругови нису довољно реално оцењивали

²¹ О томе такође: С. Бирковић, *Идеја светског царства код Константина из Островице*. Зборник радова Византолошког института, књ. VII, 1961.

турску војну силу. Будућност је показала многоструко да је Константин био у праву што је тако мислио. Његове речи данас звуче као злослутни глас европске савести, глас који нико, на жалост, није хтео да послуша, глас којем се није довољно веровало. То је био глас човека који је увелико наговештавао ново време.

*

Рекли смо већ да је Константин Михаиловић негде између 1497. и 1501. написао једино своје књижевно дело, које је сачувано у више преписа. То своје дело писао је он у Пољској, као што смо такође показали, и свакако га је упутио пољском краљу Јану Олбрахту. Ако му га и није непосредно упутио, он га је за њега написао. У то нема никакве сумње. Прави наслов овог дела немамо. У пољској науци се уобичајило, вероватно према првом издању пољском из 1828. године, да се ово дело назива *Pamiętniki Janusza*, тј. *Јаничарове успомене*. Други исто тако познат наслов Константинова дела је *Турска хроника*, или тачније *Турска историја или хроника*, како је ово дело названо у најстаријем чешком издању из 1565. године. Тај је наслов одомаћен и код нас, према преводу Јанка Шафарика. Најтачнији наслов даје нам најстарији пољски текст, само је он доста дуг и није сасвим лако преводљив: *Czasów popisanie o tureckich sprawach*. То би се могло слободније превести као *Летопис о турској управи*, или још упрошћеније *Турски летопис*.

Међутим, дело Константина Михаиловића нису ни „успомене“, односно „мемоари“, нити је пак хроника или летопис. Константин не даје ни једно ни друго, него нешто треће. Његово дело бисмо можда могли назвати „мемоаријалом о турском питању“. Из тога би излазило да је дело Константиново политичкога садржаја. Тако и јест. Кратак преглед садржине овога дела показаће нам најбоље како оно изгледа, какав је циљ пред собом имао његов писац и како је тај циљ извео до краја.

Читаво дело има, према најстаријим и најпотпунијим рукописима, предговор и 49 глава. У првим главама (I—VII) свога дела Константин приказује који су

све муслимански народи, каква је њихова вера, који су њихови празници, какве имају верске организације и обичаје везане за разне обреде и веровања. Једна глава (VIII) посвећена је турској правичности и начину изигравања дате речи. Од IX главе почиње историја турске државе, односно владалаца, од првог, Османа, оснивача царске династије, па све до времена кад су се Турци умешали у историју балканских народа, позвани у Византију од Кантакузина (IX—XIV). Од XV главе, кад Турци долазе у први сукоб са Србима, Константин ће испричати српску историју, онолико и онако како му је потребно и колико је он познавао. Почиње ту историју од Милутина, па преко Дечанског и Душана, додирује се Урошеве смрти, па онда широко прича о кнезу Лазару и косовском боју, као и о Стевану Лазаревићу (XVI—XVII). Како су се после овога Турци окренули на другу страну, Константин ће у двема следећим главама (XVIII—XIX) говорити о тим ратовањима, да се у наредним главама (XX—XXIV) поново врати Србији, односно владавини Бурџа Бранковића, па онда и Мађарској и Пољској, где ће испричати о бици код Варне, као и о војевањима Јанка Хуњадија. Од XXV главе прича Константин турску историју за владе Мехмеда II Освајача (1451—1481). У тим главама дао је узгред и све податке из свога живота, јер је тада и он био у турској војсци. Ту је освајање Цариграда, па освајање Новог Брда, па борбе за Београд, а онда турска војевања у Мореји, Трапезунту, у Влашкој, и најзад у Босни 1463. Са много занимљивих појединости и ванредно живо испричане су главе од XXVI—XXXIV, јер је у њима Константин описао догађаје у којима је и сам учествовао као турски војник, касније као јаничарски официр. У следећим главама се доста овлашно дотакао турске историје после његова напуштања Турске, да онда сву пажњу посвети турској војничкој и административној организацији (XL—XLVIII). У последњој глави Константин ће се обратити мађарском краљу Владиславу и пољском краљу Јану Олбрахту, двојици браће, да се сложе и да покушају начинити савез за борбу против Турске.

Овако изложен садржај дела показује истовремено композицију а и циљ Константина Михаиловића:

он је желео да прикаже како је изгледала турска сила, у прошлости и у то време, и како се најуспешније може ратовати против ње. Дело је имало да послужи пољском краљу као обавештење и подстрек за борбу против опасног суседа, који је већ увелико куцао на врата Европе. Свестан да је опасност најближа била Мађарској и Пољској, он се и обраћа краљевима ових двеју земаља. Према томе, Константин није имао намеру да пише историјско дело, него политичко, публицистичко. Што је оно испало и историјски занимљиво, разлог је у томе што је он много проживео, много видео, много лично сазнао, што је био савременик и очевидац, учесник многих значајних тадашњих збивања у Европи. Циљ Константинов је био да што боље прикаже турско државно и особито војно уређење, јер се по његову мишљењу само онај успешно може борити против Турака ко их добро познаје. То је била његова основна мисао при писању овога дела.

Још је Константин Јиречек сасвим тачно рекао за дело Константина Михаиловића: „По свој прилици да су и приче Михаила Константиновића (тј. Константина Михаиловића) из Островице, из XV века, о старијој српској историји састављене највише по песмама које је он слушао у младости“²². Доиста, историја коју прича Константин у своме делу није права него легендарна историја, онаква каква је живела у народној традицији. Такав је он кад прича српску историју, такав је и кад прича турску. Он је и у Турској био у прилици да слуша како се препричавају легенде о турској прошлости много чешће и много више него права историјска збивања.

Далеко би нас одвело кад бисмо узели да испитујемо везу између текста Константина Михаиловића и онога што знамо као историјски тачно. Ми ћемо то сада оставити по страни. Можемо уз то рећи да је дело Константина Михаиловића веома значајно и за испитивање наше народне традиције, јер представља пресек те традиције у једном врло раном тренутку. Да се боље оцени како изгледа народна традиција у Константинову делу, споменимо бар неке занимљиве моменте.

²² К. Јиречек, *Историја Срба*, Београд, 1952, II, 297.

Узмимо најпре причу о смрти цара Уроша. Љуба Ковачевић у раду *И опет краљ Вукашин није убио цара Уроша*²³ каже: „Не треба доказивати да цело Константиновићево (тј. Михаиловићево) казивање није ништа друго до народна традиција о Урошу и Вукашину отприлике из средине XV века“. А ево како изгледа Константинова прича. Цар Урош је слаб. Од њега се одмећу многи великаши. Због тога њиховог издајства, а и због његове слабе владавине, Турци га побеђују код Једрена и убијају. Али ни издајници не пролазе добро. Они ће ускоро главом платити то своје држање, јер султан не воли издајство никакве врсте, па ни ове. Константин тиме хоће донекле да уздигне и султанову правичност. „После су она два брата, који су били против свога господара, били богато обдарени од турског цара па њиховој заслуги, јер је дао да им се главе одсеку“ — завршава Константин ову причу. Из овога се види да народна традиција из Константинова времена и из његова краја није још отишла тако далеко да прича како су Вукашин и Угљеша убили цара Уроша, него да су га само издали. Једино што је ова народна традиција у свему томе изменила то је детаљ да су они побијени после цара, а ми знамо да су изгинули пре њега. Народна традиција Константинова времена већ је одвајање Мрњавчевића од цара Уроша казнила њиховом смрћу, али још није унела и каснији елеменат као да су они лично и убили цара.

Или узмимо Константинову причу о косовском боју.

Константин говори о некима који су „гледали кроз прсте“ док је кнез Лазар водио одсудни бој. Ти који су тако поступали свакако су Константин Дејановић и Краљевић Марко. Ми знамо, међутим, да они нису само „гледали кроз прсте“, него су чак и активно учествовали у борби против Лазара. Колика је била њихова помоћ Турцима, није важно, али је те помоћи било. Традиција Константинова времена и његова краја, међутим, то не замера овој двојци, него им само пребацује што су остали по страни. Тиме им умањује грех.

²³ Љ. Ковачевић, *И опет краљ Вукашин није убио цара Уроша*. Годишњица Николе Чупића, Београд, 1884, VI, 234.

Али ваљда због тога Константин ни речцом не спомиње касније најславнијег јунака наше народне поезије Марка Краљевића. Није он још био стекао не само онакво место какво ће добити касније, него није још био добио никакво. Ту не мислимо само временски, него више територијално. Марко је можда у то време био познатији у неком другом крају, али свакако не у Константинову, а то је земља кнеза Лазара и Бранковића. Константинова традиција и у овом случају кажњава издајнике. „А неверници, пошто су се нагледали боја, остали су као издајници, што им касније није добро било, јер је после кратког времена, бирајући једног по једног, цар све дао поубијати, говорећи: „Кад сте своме господару били тако неверни у његовој невољи, то исто бисте и мени учинили“.“

Познато је како се косовска легенда развијала и како је касније опевана у нашој поезији. Знамо да је врло рано споменут „облагани јунак“, а касније ће доћи свађа Вукове и Милошеве жене, да дође и до њихове узајамне свађе. Али се Милошево име доста касно спомиње. Константин Михаиловић га има, и то два пута, оба пута с именом и презименом. А ништа од читаве легенде. То значи да у Константинову крају, доста времена после Константина Филозофа, не видимо чак ни трагове косовске легенде. Ту се само прича о Милошеву подвигу, погубљење кнеза Лазара је добило сасвим други облик, пратилац му је личност које нема нигде у нашој народној поезији каснијег времена, а то је топлички војвода Крајмир. Из свега овога могли бисмо закључити да је легенда о облаганом јунаку постала негде даље од Косова, можда у северној Србији, можда у Ресави и њеној околини. Константин Михаиловић, сав везан за Косово, и родом из непосредне близине, не спомиње ништа од тога. Код њега је Милош чист херој, прави херој, он не извршује своје највеће дело да би опрао љагу, него из чиста херојства и родољубља. У вези с тим једна доста смела претпоставка: није ли легенда о облаганом јунаку имала везу с презименом Милошевим, које је доиста некемо могло послужити за подсмех? Код Константина све око Косова има карактер сасвим близак истинском историјском збивању. Нема никаквих криваца

који би понели на души грех што је дошло до пораза. Као одјек народног причања о смрти Лазаревој, ова прича је у односу на каснију народну традицију сасвим оригинална, непоновљена. Како је пак Лазар био у жижи Константинова дивљења, разумљиво је што ће ова прича бити богата неочекиваним и ефектним детаљима и обојена особитим сентиментом. Константину је сцена кнежеве смрти била важнија него све оно што се тичало самога боја. Јер је о боју испричано у свега десетак реди, а ванредно потресна прича о погубљењу Лазарову заузима три пута више простора. — Пошто је закључио да је битка завршена у петак у подне, пошто је споменут подвиг Милоша Обилића (Кобиле — како каже Константин), сва пажња се посвећује последњим часовима и погубљењу кнеза Лазара. То је испричано са много тананог испредања речитих појединости и истицању њихова значаја. Уз кнеза се налази војвода топлички Крајмир (то је вероватно каснији Милан Топлица из народног предања). Пред Бајазита доводе Лазара и Крајмира, а ту су на носилима била изложена тела мртвог Мурата и његова сина Мустафе. Бајазит пита кнеза како се усудио да се успротиви његову оцу. Кнез на то не одговара. Тада војвода Крајмир наговара кнеза да проговори, употребивши веома познату фигуру с поређењем из народног мотива о три зелене шибљике: „Мили кнеже, одговарај цару, јер глава није врбов пањ да по други пут израсте“. Лазар се на то прене и одговара херојски, како је само народна машта могла да смисли: веће је чудо — каже — како се Мурат осмелио да нападне српску краљевину. А онда долази претња: „А кажем ти, царе Бајазите: да сам раније знао ово што сада очима видим (тј. да су Мурат и Мустафа убијени), морао би и ти на трећим носилима лежати“. Њему пак остаје само помирење са судбином, вера у „царство небеско“: „Али је сам Господ Бог тако изволео учинити због грехова наших. Нека буде воља божја“. Сматрамо да је из овога никла читава прича како се Лазар приволева царству небеском.

Онда погубљење. Крајмир моли Бајазита да може прихватити главу Лазарову. Шири свој скут и глава пада на њега. Онда приљубљује своју главу уз кнежеву

и обе главе заједно падоше на земљу. Јер се Крајмир био заклео да ће његова глава лежати уз кнежеву.

Константин зна и друге појединости везане за овај догађај: и како је неки јаничар донео главу Милошеву пред Бајазита, и како су Срби крај султана измолили да могу тело Лазарево однети „у један манастир који се зове Раваница и онде га сахранише и прогласише за свеца“. Онда ће споменути и податак да су Мурат и Мустафа пренети у Брусу и онде сахрањени. Константин све то зна. На овоме месту прелази и на своја лична сећања. На месту где је Мурат убијен — вели даље — Бајазит сагради свод оловом прекривен, „који и данас стоји“. Јасно је да је Константин овај споменик виђао на Косову за свога времена. Тиме повезује легенду са својим личним сазнањима.

Читаву ову причу завршава Константин поуком да је до ове српске несреће дошло „због невере злих људи“, јер су се само цар Урош и кнез Лазар борили за веру хришћанску, али обојица „одоше са овога света“.

Задржасмо се дуже на овој причи да би се видело како је Константин знао пуно појединости из српске народне традиције, коју доводи до свога времена, а знао је и оно што је чуо на турској страни. Ове појединости показују да је Константин био пажљива и пријемчива природа, да је имао снажно развијену моћ запажања и још већу моћ да своје утиске песнички понесено и сликовито представи.

Константин Михаиловић не прича овако само догађаје из прошлости. Он каткад и догађаје које је сам доживео прича као да нам даје какву тек сачињену песму о неком од тих догађаја. Не кажемо то случајно. Морало је око њега бити пуно таквих песама, свеједно да ли турских међу Турцима, или српских међу Србима који су као и он били тада у турској војсци. Речит доказ је за то његова прича о турском нападу на Београд у глави XXIX. Никад тако не би писао историчар, никад тако не би неко причао свој доживљај. Јер је Константин лично учествовао у тој бици. Нама се чини као да је Константин ту просто ставио на папир неку песму која се можда родила и живела у турској вој-

сци онда кад се она тужна враћала од Београда. Јер то причање има неку нарочиту композицију, композицију једне народне песме. Видео султан — прича ту Константин — хришћанску неслогу, па кренуо на Београд. Хтео је да пошаље један одред своје војске одмах преко Дунава, да му осигура опсаду, али га од тога одговорише његови први доглавници, сматрајући да то није потребно. Маћари, међутим, ово искористилише и не допустише да се Београду приђе са свих страна, те тиме одржаше град у својим рукама. То је била прва жалост султанова. Друга његова жалост је била што му је главни заповедник у војсци случајно погинуо за време бомбардовања града. После тога долази трећа жалост, па четврта. Најзад, највећа жалост султанова била је што му Бог није дао да освоји Београд. Овако кратко препричано, можда све ово не говори довољно убедљиво у прилог ономе што хоћемо да кажемо. Али ако се прочита читав текст ове главе, видеће се да је то све испричано као нека песма о нападу на Београд испевана можда при повратку из тога боја. Начин причања звучи потпуно као каква песма. И оно рећање султанових жалости наводи нас да се сетимо оне народне песме *Три највеће туге*, која има и овакве стихове: „Прва ми је туга на срдашцу моме“, онда: „Друга ми је туга на срдашцу моме“, а најзад: „Трећа ми је туга . . .“

И још нешто. Многи описи догађаја које је Константин дао у своме делу вероватно су живели у њему у стихованом облику. Онако како је то било код турских историчара и хроничара његова времена. Имамо довољно разлога да у то верујемо. Ти стихови су се код Константина изгубили кад је почео писати своје дело, јер претпостављамо да га је тада преносио са свога матерњег језика на пољски, па би значило да га је тада преносио и са свога бар делимично стихованог причања у прозно. Ипак му је и за време тог и таквог писања у ушима морао звучати његов типичан стих. А тај стих је био десетерац. Можда је било и којег другог, јер се то по пољском прозном тексту не може увек лако и сигурно установити, али за десетерац ћемо навести један врло речит и убедљив пример. Тиме ће се нешто померити време и земљиште постанка

нашега десетерца, што није никако без важности за испитивање наше народне поезије. Додуше, ми смо имали нешто потврда за рани постанак десетерца код нас. Знамо да је још маћарски песник Себастијан Тиноди (1505—1556) хвалио „српски начин“ певања епских песама, а тај „српски начин“ је у ствари певање у десетерцу, како нас уверава Светислав Стефановић²⁴. Ево сада нам Константин Михаиловић даје доказа да је десетерац постојао и у његову крају, и то свакако у првој половини XV века. Ми се овом приликом нећемо заустављати на многим десетосложним реченицама, које бисмо могли тумачити као десетерце, а које увек могу бити сумњиве као доказ за постојање десетерца, јер се такве реченице свуда могу наћи на претек, него ћемо узети само један десетерац из Константинова дела који је нарочит и показује многе карактеристичне особине. Причајући на једном месту у XLII глави како изгледају турски брзи коњаници, Константин каже да сваки од њих има два коња, и то: „*jeden wiedzie, a na drugiem jedzie*“ (тј. једног води, а на другом јаше). Овај наведени пољски текст је чист наш десетерац. И то још са унутрашњим римовањем. Цезура после четвртог слога такође је ту. Све је у најбољем реду. И још нешто више. Овај десетерац има нешто што нас подсећа на чест обичај многих наших народних певача да по сваку цену начине десетерац, да каткад до десетерца дођу чак по цену каквог одступања од граматичке правилности. То је тако обичан и чест поступак да га не би требало нарочито доказивати и приказивати. Тако се десило и у овоме стиху који смо навели, односно у оној пољској реченици. Писцу је у ушима на овоме месту зазвучао његов завичајни десетерац и он га је начинио по цену малог граматичког унакажења текста. Он је наиме написао „*jeden wiedzie . . .*“, а морао је написати „*jednego wiedzie*“. Али онда не би било десетерца. Он је пак више волео да начини граматичку грешку и да добије леп и чист десетерац, него да изгуби овај десетерац ради граматичке правилности. Додајмо још и то да ову реченицу

²⁴ Св. Стефановић, *Некоји подаци из маћарске литературе за датирање наше народне поезије*. Прилози проучавању народне поезије, Београд, 1937, IV, 27—35.

налазимо овако написану само у најстаријем пољском рукопису, јер су каснији „пажљивији“ преписивачи ову очевидну граматичку грешку исправили, али су уништили Константинов десетерац.

Додајмо још нешто, кад је већ реч о овоме десетерцу. Најстарији пољски препис Константинова дела има само овај један овакав десетерац, мислимо овако чист и убедљив. Можда је у ранијим преписима, а готову у оригиналу, било још много више сличних и обичајних десетераца, па су их касније преписивачи својом интервенцијом збрисали, као што је и овај збрисан у каснијим преписима. То можемо слободно претпоставити на основу свега онога што знамо о преписима Константинова дела и о поступцима различитих преписивача.

Константин Михаиловић није историчар. Кад говори о догађајима који су се десили даље од њега, што ретко и нерадо чини, он неће увек бити поуздан. Из тога се види да он није за писање свога дела прибегавао никаквим историјским изворима. Ево за то само један доказ, а могли би се у његову делу наћи и други.

Константин је напустио Турску за Мехмеда II. Сазнао је касније да је на турски престо дошао Мехмедов син Бајазит II (1481—1512). За њега ће на једноме месту правилно рећи: „који сада влада“. То је тачно. Али кад је требало да спомене само два догађаја који су се десили тих последњих година у Турској, у време кад он није тамо био, а који су имали велики значај за Пољску, он ће начинити грешку. Наиме, он је знао да је Бајазит заузео Килију и Акерман, што је било 1484. Али он Бајазиту приписује и заузимање Кафе. Ову варош је, међутим, много раније, још 1475. заузео Мехмед II.

Таквих примера могло би се наћи још. Ми смо ово навели зато да покажемо како Константин није читао историјску литературу, него је за време писања више обраћао пажњу на политички смисао свога дела. И ту је сасвим добро обавештен и потпуно у складу с најнапреднијим пољским политичким писцима тога времена. Они су углавном били представници и браниоци грађанства, ситне шљахте и сељаштва. Константин њима припада по својим погледима и убеђењима. Тиме

се уклапа у најсавременија струјања и у тадашњој Европи.

Због тога је и начин писања Константина Михаиловића сасвим друкчији него што је у наших писаца тога времена, или мало ранијих. Код нас ће писци XV века, можда баш због своје учености, као што су Константин Филозоф, Григорије Цамблак, Димитрије Кантакузин и други писати средњовековним стилем наше црквене литературе. У томе се световњаци ниуколико неће разликовати од црквених лица. По њиховим појмовима књиге су се само тако могле писати. И тако су се и писале. Код Константина Михаиловића нема ни трага таквога писања. Он је кроз световњак новог кова, сав земаљски човек, па ће зато и његови погледи и његов начин писања одговарати сасвим таквоме човеку. Ово подвлачимо поред осталог зато да бисмо тиме потврдили своју претпоставку да Константин за боравка у Србији није ништа учио, можда чак није био ни писмен. Да је Константин већ у Србији стекао какво школско образовање, како би хтели да докажу неки који су о њему писали²⁵, он би свакако писао као његови школовани савременици из тадашње Србије, или бар приближно као они. А он је по начину писања бескрајно далеко од њих, нигде једне додирне тачке између њега и њих. Он изгледа читаве стотине година млађи од њих. И то свакако више служи њему на част него њима. Његови погледи су далеки од средњег века, он је нови хуманиста, претеча, а можда и зачетник ренесансних погледа како у пољској тако и у нашој књижевности тога времена. Његово дело представља у пољској књижевности први већи световни књижевни текст на пољском народном језику. Без обзира на то да ли ћемо у пољској књижевности говорити о њему као о писцу који је на пољском писао, или да је његово дело само превод на пољски. А ми са своје стране можемо о Константину говорити као о своме човеку и своме писцу, без обзира исто тако да ли је он своје дело из одређених потреба писао на српском или пољском.

²⁵ Вг. Cirlić, нав. дело, стр. 20—21.

Дело Константина Михаиловића, међутим, представља веома крупно уметничко достигнуће.

Ми смо досад већ у више махова, препричавајући поједине сцене или описе Константинова дела, имали прилике да покажемо с колико је он живости и пластичности умео да прикаже неке појединости из живота, свог или заједничког. Нека су од тих места у томе погледу права ремек-дела у својој врсти. Ми смо већ спомињали опис погубљења кнеза Лазара. То је тако ванредно описана сцена да представља сама за себе потресну и језгровито испричану приповетку. Или да подсетимо на ону потресну причу о младим Константиновим друговима који се заверавају да убију султана. Свака је појединост ту нађена са пуно осећања за снажно уметничко деловање. Не треба се онда чудити што је Стеван Сремац ту сцену развио у приповетку *Заборављени Обилићи*. И пренео све Константинове реченице у свој текст. Подсећамо исто тако на величанствену визију освајања Цариграда, на ванредно жив опис турских похода на Трапезунт, па опис ратовања у Влашкој, а изнад свега опис похода на Босну и Константинову последњу борбу у турској војсци, борбу за Звечај. Ту су читава поглавља која плене читаоца својом реалистичком снагом и језгровитошћу. А има доста и краћих одељака који зраче својом небаналношћу. Требало је често у кратким описима умети пронаћи оно што је најкарактеристичније. Константин је то умео.

Споменимо оно што Константин говори о бици код Варне. Ову причу чуо је он свакако у Пољској, јер ће пољску војску називати „наша“. Погледајмо ту једно место ради детаља које употребљава Константин. Читав начин како су Турци постигли победу био је потребан Константину да би подржао своју мисао како су европски војници, сувише оптерећени оклопом и оруђем, беспомоћни пред вештим и лакше наоружаним турским ратницима. Ево тока битке. Турска коњица је побеђена. Остао је султан сам са својим јаничарима. Они се онда повлаче до неких јаруга под брдом обраслих вресом. Ту се скривају испод зеленила. „Наши (тј. Пољаци) нису могли видети ове јаруге“. То је разумљиво, јер је на другом месту Константин

рекао како је прорез на оклопу за гледање код ових ратника био мали, па они нису могли добро да виде око себе, па ни пред собом. Константин не заборавља још један податак: „било је предвече“. И онда читамо овакву језгровиту слику: „Спустивши кациге, прихватише се копаља, хитро су к њима (тј. јаничарима) у трку јурили, хотећи да их брзо коњима погазе и униште, видећи да су пешаци“. Свака појединост је ту драгоценост да би се видела потпуна слика. Константин је раније дао један податак о европским ратницима: кад падну с коња, они су потпуно беспомоћни, јер нема ко да их на коња попне. Без тога не би била ова Константинова мисао сасвим јасна и убедљива. Ови коњаници падају у јарке. Тада прискачу јаничари и овако беспомоћне коњанике туку и убијају „како су хтели“. Ипак је султан био „више тужан него вео“, јер је победу скупо платио.

Али то није једино и није све што у књижевном погледу уздиже вредност дела Константина Михаиловића. Он врло често, у каквој сасвим краткој слици или поређењу, уме да буде сликовит и прави песник. Таквих места има расутих врло много по читавом његовом делу. Подсетићемо само на ону дивну слику како се јаничари отимају о златнике, па после њих само црна земља остаје. Исказано је то уз танани подсмех на свој рачун: „Добро је ту било онима који су били близу, јер су неки доста ћарили. И ја сам се исто тако при томе задесио, али касно: већ су сви златници били где је требало да буду, само је црна земља остала, јер ко је могао, скупљао је и с травом и блатом, отимајући један другоме, као што обично бива“. Слика је веома богата: грамзљивост, безобзирност велике већине, слика како се отимају о златнике па односе и земљу и блато, а према овима Константинова наивна уздржаност, што је било израз поштења. Или на ону у којој се каже како изгледају турски одреди организовани за нагле упаде у туђе земље, за пљачкања и поробљавања: „Турци своје брзе коњанике зову акинције, то јест летећи, и они су као кишни пљускови који падају из облака. А од ових пљускова велике поплаве настају и брзи потоци што се преливају преко обала и што год дограбе, све носе са собом. Али не

трају дуго. Исто тако ни турски брзи коњаници, као ни кишни пљускови, нити трају нити се задржавају дуго, али докле захвате, све покупе, опљачкају, побију и униште тако да за много година ту петао запевати не може". За овакав опис и овакво поређење потребна је чиста песничка фантазија. Сличне је снаге и оно нешто дуже поређење турског размножавања с морем и морском водом. Таквих песничких варница пуно је по читавом Константиновом делу. На њих скрећемо пажњу. На сваком кораку из Константинова текста прозбори песник, дубок и способан да види и виђено лепо да каже. И та места се често појављују онде где их човек најмање очекује. Тада су и најснажнија. По тим песничким особинама дело Константина Михаиловића има изванредну и несвакидашњу књижевну вредност.

Борђе Живановић

Јаничарове успомене

или

турска хроника

ИСТОРИЈА ДЕЈАВИСАМЕ О ТУРКОМ ВЛАДАРИ
 ОА КОНСТАНТИНА
 СНИА МИХАИЛА КОНСТАНТИНОВИЧА,
 РАШИТЕЛИА МЕ ИСТРИМИО, ИАТКА СУ
 ТУРЦИ УРДАН У ЈАНИЧАРЕ

Предговор

Сви народи који се управљају према светом крштењу и светој вери благословенога Господа нашега Исуса Христа, сви верујемо и исповедамо једнога Господа Бога створитеља неба и земље у три лица: Оца, Сина и Светог Духа, Тројицу јединствену и неразделиву, која влада на вјеки вјекова. Амин. А како верујемо тако и свето крштење примамо. У име Оца, и Сина и Светога Духа. И по Христу нашем називамо се хришћанима у славу Господа Бога нашега. И зато се, достојна света Тројице, молимо твојој светој милости. Помози сада својим хришћанима и одврати проклете поганике. Амин.

I глава

О РАЗЛИЧИТИМ ПОГАНИЦИМА И О АЛИЈИ
МУХАМЕДОВОМ ПОМОЋНИКУ

Поганици који су примили закон Мухамедов различити су: Аргини, Персијанци, Турци, Татари, Бербери, Арабљани и неки црнци који немају на лицу огњених знакова; сви они Мојсијеве књиге држе, а управљају се према проклетоме Алкорану, у којем је Мухамед свој закон написао, и верују у једнога Бога створитеља неба и земље.

Они имају пре жетве један велики празник који зову *Бујук бајрам*. За овај празник свако пости месец дана, не једући нити пијући ишта преко целога дана све до звезда. Али ноћу једу месо, пију воду, колико пута ко хоће, све до дана. А када пак настане нови месец, они богато светкују, благујући три дана. Али ипак вина не пију, нити имају икаквога кваса.

Милостињу деле.

Неким робовима скраћују године робовања, а оболеле на слободу пуштају, и то нарочито велика господа.

Гозбе приређују, шкопце, јарце и камиле кољу; месо, хлеб, свеће, новац разделяју Бога ради. Ко год наиђе, било хришћанин, било поганик, свакоме милостињу удељују.

На гробовима обављају ноћна клањања. Пале лојане свеће. Тамјаном каде за душе умрлих.

А кад сам питао поганике зашто пале лојане свеће, зар не би било боље да пале воштане свеће на гробовима умрлих и у храмовима, одговорили су ми да Богу треба приносити на жртву брава а не муве.

И рекли су ми:

„Шта ти мислиш? Је ли то добро или није?“

Одговорио сам им:

„Ако је Мухамед једно добро уредио, онда је и друго“.

Други је њихов празник који бива у јесен, онај који зову *Кичик бајрам*, као кад би рекао мали праз-

ник. За овај се празник добровољно пости. Али и за овај онако светкују и милостињу деле као и за први. У недељи празнују петак као Јевреји суботу, или хришћани недељу, говорећи:

„Зато то светкујемо што је Бог у петак створио човека.“

Обрезају се. Не једу свињско месо. У тих пет прописа слажу се с Јеврејима, али ни у чему другом.

По обрезивању називају се муслимани, хотећи да буду бољи него хришћани или Јевреји. Муслимани значи избрани људи у вери. И сматрају нас хришћане за заблудели народ зато што признајемо и хвалимо свету Тројицу, говорећи:

„Нема три Бога, него је један.“

И због тога су муслимани хришћане прозвали Ђаурима, што ће рећи заблудели и отпадници. А хришћани опет називају муслимане поганицима због њихових неплеменитих дела, о којима овде нисам хтео да пишем. Јер поганик значи да је неко окрутан, нечовечан, да је као говече или нечисти пас.

Они би хтели да се покажу добри, али како мисле тако и говоре.

Но неко може рећи: зато греше што немају добрих управљача, који би их поучавали и који би владали њима. Они би могли добри бити кад би хтели. Али би таквоме управљачу свакако лакше било и корисније да сипа нешто у продерану врећу, него да таквим простачким народом управља.

II глава

О МУХАМЕДУ И АЛИЈИ, Његовом Помоћнику

Имао је Мухамед једну сестру којој је било име Фатима. А ову је био дао Алији, своме помоћнику, за жену онда када је своју веру ширио и када је тако учио и проповедао као да је био намислио да осуди Христову веру. Јер је он стварао своју веру према свету, водећи рачуна о томе да су људи више склони светским стварима него стварима божанским. И на тај начин је свима који год су његовим путем

ишли и његову науку следили обећавао светска блаженства, велика господства и богатства, те је људе хвалио и сматрао за добре. А оне који су му се противили Алија је на различите начине мучио.

Овога Алију поганици сматрају за пророка, као и Мухамеда, говорећи да је био моћан и силан муж. А имао је, веле, сабљу, коју је називао Зулфикари, ванредно оштру и тако тврду, како они причају, да је све пред њом било као паучина, што год је Алија њоме ударио, било гвожђе било челик. А други причају како је његова жена била велика чаробница, па је она својом вештином стварала овој сабљи такву оштрину.

Живео је тако Мухамед у својој злости четрдесет и пет година, веру своју размножавајући.

Затим, лежећи на самртничкој постељи, позва читав свој збор и нареди:

„Да ми погреб приредите и да крај мене будете спремни док не ускрснем. Држите се чврсто моје заповести и не дајте се заводити, јер сам вас правој вери научио. Будите нови божји избрани Израил. А мој погреб приредите у Медини. Алију мога слушајте, јер ћу ја у судњи дан ускрснути и повешћу вас тамо где ћемо се сви радовати. Будите сви међу собом љубазни, будите правични један према другоме. Робовима опраштајте године робовања, јер нисте богови да их до смрти у ропству држите. А тиме ћете се умножавати, јер ће се сваки човек вас држати и ваше ће се науке придржавати кад види правичност вашу“.

После Мухамедове смрти Алија је отишао с великом тугом у планине међу стење, хотећи из истинске жалости да уништи своју сабљу, и удари тако да се читава сабља зари у стену.

Кад Алија виде ово чудо, што раније није знао о својој сабљи, овако јој проговори према њихову учењу:

„Зулфикари, престани, да то не би било против Бога“.

А потом је живео девет година после Мухамедове смрти.

Последње године, лежећи на самртничкој постељи, скупивши сав збор поганички, опомињао је да се

чврсто држе Мухамедових заповести, јер је његова вера изнад свих других вера, а онда:

„Зато мучите Ђауре где год можете, да не би они вас мучили. И тражите их у њиховим домовима; то је боље него да их у својим домовима чекате“.

А кад је Алија опазио да му се самртни час приближава, наредио је да узму његову сабљу и да је баце у морску дубину.

И причају поганици: кад су ову сабљу бацили, три дана се на томе месту море буркало и ковитлало од жалости за Алијом.

И зато поганици имају мале књиге, које чувају уза се као светиње, а које називају хамаили. Ове особито носе у рату, као код нас јеванђеље, и чувају их под пазухом, а на њима је насликана сабља Зулфикари. Причају да им је од велике помоћи у боју, а коме год се на те књиге зајуну, свакоме ће чврсто одржати реч.

Али постоје и друге књиге, лажне, које приправљају од комада венецијанскога сапуна. Кома хоће главу да смакнуту, томе се заклинју на књиге приправљене од тога сапуна, које су налик на праве. Кома тако учине, тај не треба више у здрављу да се ичему нада, као што се десило краљу босанскоме, како ће о томе бити речи даље.

III глава

О ЊИХОВОЈ СЛУЖБИ БОЖЈОЈ И О ЊИХОВИМ ХРАМОВИМА

Турски храмови имају мале и велике округле куле, а око њих галерије; и поганички свештеник преко дана и ноћи седам пута излази на ту кулу и позива, идући по галерији, ставивши један прст у једно уво, а други у друго, виче из свега гласа, колико најјаче може и говори ове речи на своме језику: *Ла илаха илла-ллах, Мухамед ресулу-ллах, ешхеду енне ла илаха илла-ллах*, што значи: Бог богова, Мухамед је божји посланик; услиши ме, Боже богова.

Сваки поганик кад чује ово дозивање, пошто има

увек воде крај себе, опере удове своје унакрст и одлази у храм да клања.

Прва молитва је у два часа после пола ноћи, коју називају *темцит намази*; друга је у свитање, коју називају *сабах намази*. Трећа је у трећи дневни час, коју називају *кушлук намази*; четврта је у подне, коју називају *ејле намази*; пета је после подне, називају је *икинди намази*; шеста је кад сунце зађе, коју називају *акшам намази*; седма је у трећи ноћни час, коју називају *јаџи намази*. Ових седам молитава ниједан поганик неће пропустити, нити ово прање, па било да је у храму или код куће; па чак и кад је на путу, чим дође време, иде на воду и пере се онако како је горе речено; пошто се склони с пута, клања онако како је прописано колико клањања треба да буде у којој молитви. А ако неко хоће да клања више, то је у његовој доброј вољи. А ако би неко, док клања, био нечим укаљан, онда му ово прање не важи, већ се мора поново опрати, а после тога обавити клањање. Макар кад би неко био и у купатилу, опет на сваки начин без таквога прања не може бити, јер је то прање код њих као код нас крштење.

А ако би се за некога уверили да нерадо иде у богомољу, ухватили би га, везали би га на ступице пред храмом где највише поганика иде у богомољу; свако к њему прилази и ружи га речима; а када тако постоји на ступицама, пуштају га онда и мора на сваки начин, хтео не хтео, да буде добар.

А исто тако ниједна женска глава у храм не иде, нити вина пије. А жене имају нарочито заклоњено место у храмовима, где никакав мушкарац не може ући. Квас никакав не пију, а за коју би се уверили да је то чинила, била би кажњена од добрих жена.

Зато ниједан прави Турчин не пије вино, а за кога би се то открило, страшно би био кажњен.

Од дворана, службеника и господе неки пију а неки не, а исто тако неки иду у храм неки не иду. Особито пак када иду у рат, никада нико уопште не пије вино, јер је Мухамедова заповест: ко год би вина пио, па би у то време погинуо, тај би на вјеки

у паклу био. Али зато неки хришћани који с Турцима иду слободно са собом возе вино и пију га без икакве сметње, и још их поганици снабдевају да увек вина имају кад им га је више потребно.

Поганици овакав обичај имају: ма где у храм ишли клањања ради, увек на себи имају чисто одело; а када би на њему каква мрља била, у храм с њом неће ући нити ће клањати. Исто тако нико ни у обући коју обично носи неће у храм ући, већ кад дође до храма, оставља обућу на уобичајено место, па тако улази у храм, јер је читав под чистим теписима застрт, и сваки стаје на своје место, један поред другог, и клања.

Сви су њихови храмови бели као папир. И у њима нема никаквих воштаних свећа, само према исходу сунца две лојане дебеле свеће, а међу њима су три степеника нагоре са доста запаљених кандила. А у средини је проповедаоница, као катедра, и ступивши на њу младићи читају гласно Мухамедов Алкоран; ни код њих у храмовима не певају, него само Алкоран гласно читају; а сви остали, седећи на теписима, пажљиво слушају.

А после тога свештеник, којег називају *мадин*, са сабљом у руци ступи на трећи степеник, делећи благослов и говорећи:

„Мухамедова вера је изнад свих других; молите се за све душе и за оне који против Ђаура ратују. А кад их видите како се назад из рата враћају, укажите им почаст и поклон, целивајући им руке и ноге. Сви ћете бити учесници тога рата и Мухамеду ћете се умилити. Јер нам је Свемогући Бог дао сабљу да се бранимо и да Ђауре уништавамо“.

А после тога погледа нагоре к небу и погладивши браду одлази напоље из храма, хвалећи Бога.

А нема никаквог просјачења, нити пак какве расправе било у храму било пред храмом која би се тицала каквих послова.

А у свакоме храму има само три свештеника, који имају уговорену плату од онога ко је храм основао. Зато што је код Турака овакав обичај: народ за храм ништа не даје, него онај ко га оснује тај га и потребама снабдева. Цар, или неки великаш, или

богати трговци оснивају храмове, а у свакоме су по три свештеника: један сабљу држи, други на кули стоји, уместо звона, како је раније написано, трећи храм уређује са својим помоћницима.

Тако то бива у њиховом најглавнијем храму који се назива *џами меџид*, где се сав народ окупља, а особито у петак после подне.

А међу собом имају такву цркву као што је парохијски дом.

IV глава

О ДРУГОМЕ ХРАМУ ИМАРЕТ, ШТО ЋЕ РЕЋИ ЗАДУШНИ, И О ТЕФСИРУ, ТО ЈЕСТ О ЊИХОВОЈ ПРОПОВЕДИ

Постоји други њихов храм који називају *имарет*, као кад би рекао задушни. У њему убогима деле милостињу, јело, а свакога петка у подне држе проповед у томе храму на њиховоме језику. Па тако ни ја нисам њихове проповеди пропуштао да бих сазнао о чему проповедају, а према чему се владају, и нисам могао друго разабрати, већ да сами против себе проповедају, не могући или не хотећи то да разумеју. А јамачно им Господ Бог не да да разумеју. Христову доброту Мухамеду приписују, а своје неваљалство на хришћане пребацују.

Ту проповед називају *тефсир*, а проповедника *тефсирци*, који када на проповедаоницу ступи, најпре почиње овако да говори њиховим језиком: *Аит еман Аллах вере, хеп судан тевбе, естагфиру-ллах, амин, амин*, што значи ово: „Боже помози; а онда реците: сви се одричемо свега злог. Амин, амин“.

Затим је реч била о Господу нашем Исусу Христу, а после овога овако би говорио на њиховом језику о Мухамеду: *Есе рухуллах, Мухамед ресулу-ллах*, што ће рећи: „Исус је од духа божјег, а Мухамед је божји посланик“; и: „Што је воља Мухамедова, то је воља Христова; пророк Мојсије је старији брат Исусов, а Исус је старији брат Мухамеда пророка; пред Мојсијем се море било растворило, а Исус пророк је мртве из

гроба ускрсавао, а под Мухамедом пророком су се стене подизале онде где је Богу клањао. Јер је Мухамед последњи пророк и не може га пред Богом ни један пророк превазићи. Поганици хришћане називају Ђаурима, а Јевреје Чивутима, као кад би рекао мрцине. Исус се узнео на небеса, зато су га Ђаури назвали богом, а Чивути су хтели да га убију и да га распну на крст због његове велике светости и силних чуда која је чинио на земљи. Бојали су се Чивути да сав свет не пође за њим и да се не обрати к њему онако као Ђаури, називајући га богом. Хотећи да га ухвате, тражили су га да га после мучења распну на крст. Пред овима је Исус ушао у једну кућу, а познајући јеврејску рђавштину, узнео се из те куће на небеса. А кад су Јевреји онде нашли једнога човека који је био налик на њега, у тој кући су га ухватили и бацили на муке, распели га на крст, а поред њега два разбојника. И зато Ђаури говоре да је Исус био бачен на муке и распет на крст. Али ви не верујте томе: Исус је био такве светости да га се скоро нико није могао ни дотаћи, а камоли да би га могао ухватити и бацити на муке. А када се Исус био узнео на небеса, приступили су к њему анђели, па поздравивши га и узевши га међу се, водили су га по највишем небу, показујући му славу божју. Пошто се Исус находао по небесима, кренуо је с анђелима к небеским вратима, као да је хтео да сиђе назад на земљу; смисливши нешто у себи, рече анђелима: „Заборавио сам на једноме месту овде на небу обућу“. И вративши се тако Исус од врата по обућу, остаде у небесима, и биће онде до судњег дана. А кад дође судњи дан, тада ће Исус сићи на земљу и говориће Ђаурима: „Ви сте ме богом назвали“. А Чивутима: „Ви сте ме хтели бацити на муке и распети, и зато сви идите у вечни пакао и онде ћете бити на вјеки“.

И ово је крај проповеди. Господе Исусе Христе, сине Бога живога, теби се ми хришћани молимо, смилуј се на нас и избави нас од вечних мука, и опрости грехе наше да бисмо могли Твоју свету милост видети и у хвали твојој веселити се с Тобом на вјеки.

V глава

О ДРУГОЈ ПРОПОВЕДИ ИЛИ О ВЕРИ И О МУХАМЕДУ

Друга проповед је оваква и њу свештеник на њиховом језику овако говори:

Чули сте у прошли петак проповед како се Исус узнео на небеса и тамо остао, и зашто није хтео да остане ни са Ђаурима ни са Чивутима; разлог томе је већ раније речен. Али Мухамед, узјахавши на некакав вихор, није хтео због нас да остане на небесима, јер се заветовао да остане с нама на земљи, па како се у својој доброты заветовао, тако је овде с нама остао. А када дође време, устаће из мртвих с нама и повешће нас са собом у рај. И зато пазите да његову заповест извршавате. Муслимани, придржавајте се тога пажљиво, не чините пакости један другоме, како Ђаури чине, јер је то за њих обично. Ђаури један другоме ништа добро не желе: брат брата, пријатељ пријатеља ће покрасти, један другога ће издати, сматрајући да ће му Бог помоћи; за новац ће продати свога ближњег, пије вино и једе хлеб и весео је због тога, прождире месо своје и крв своју, хвалећи се да му је добро успело. А то је добро познато вама који с њима у рату бивате. Али то њихово весеље ће се претворити у жалост и тугу. Муслимани, пророк Исус је ишао ка Цимбумбареку или ка Јерусалиму. А кад је био међу виноградима, спопаде га жеб и он уђе у један виноград тражећи воде, а онде нађе прекривен врч начињен од глине пун воде; узевши га, напи се ове воде, која је, иако је била чиста, била горка као пелен. И рече Исус овоме врчу: „Реци ми, како то може бити да имаш у себи воду чисту али горку, рђаву за пиће?“ Одговори врч: „Једна је игла украдена и продата за новчић. А овај је новчић доспео међу други новац за који сам ја купљен“. И зато, гледајте, мили муслимани, како је мала крађа велики грех. А кад се светоме пророку то јавило, како би имало тада Богу да буде тајна? Зато будите међу

собом милостиви, један другоме не чините неправде и не крадите један другога; а ако би неко нешто нашао, нека врати и не скрива. Дај нека се разгласи једанпут, двапут, трипут, не би ли се јавио онај чија је та ствар. Разделите — забoga — боље убогима, а себи то никако не присвајајте. У Ђаурске баште не улазите, јер је то окорео народ, а ако му што из баште узмеш, проклињаће те без престанка и неће опростити, позивајући Бога на освету. Зато поданицима Ђаурима не чините неправде. А ако би неко нешто узео из муслиманске баште, макар се срдили, ипак опраштајте, да би вам од Господа Бога било опрштено. Не гајите дуго гнев један према другоме, као камила. Робовима и ропкињама исто тако одређујте године робовања према њиховој старости. А ко би хтео роба дуго да држи, не одређујући му године робовања, суседи то не треба да трпе, јер он није Бог па да себи потчини читав век његов. А када постану слободни, помажите им да би имали чиме да почну своје издржавање, зато да би се вера муслиманска ширила. Мухамед је остао с нама на земљи. А када дође судњи дан, сви ће људи помрети, као и анђели. Највише небо има четири круга. А када дође то време, тада ће Господ Бог наредити четворици анђела: „Држите сваки свој круг чврсто!“ А када се сви чврсто ухвате сваки за свој круг, помреће сви као да су заспали. Али ће одмах у томе тренутку бити поново живи и хвалиће Бога на вјеки. Тада ће арханђео Михаило затрубити у трубу и одмах ће сви људи ускрснути. А Мухамед ће остати као да се пренуо иза сна, отрешће са своје браде прашину и рећи ће: *Елхемду лиллахи, рабби-л'аламин*, као кад би рекао: „Захваљујем теби, створитељу својем. Амин“. А тамо ће дакле поћи Мухамед са свима муслиманима пред Бога и ставши, рећи ће громким гласом: „Велика хвала, Свемогући Боже, твојој јединствениности на вјеки вјекова. Амин“. А тада ће рећи Бог Мухамеду: „Ти си ми служио и добро си се владао са свима својима, па зато поћи с њима у вечни рај и ту се радујте на вјеки вјекова“.

Кад заврши ову проповед, свештеник говори читавоме народу:

„Молите се за матере, за очеве своје и за оне који ратују против Ђаура и хвалите Бога!“

А тада сви, подигавши очи нагоре и погладивши браде обема рукама, излазе напоље из храма.

VI глава

О ЊИХОВИМ ПОГАНИЧКИМ ЗБОРОВИМА

Свој збор називају *бахт*, као кад би рекао расправа. Јер тај обичај негују међу собом учењаци и калуђери, а одређују дан расправе пред највишим достојанствеником после цара. Због тога су у оно време када сам ја био у Турској приредили расправу пред Махмут-пашом, јер мора међу њима да буде моћан достојанственик, а један међу њима бива највиши калуђер, којег називају *салих*. Овај почиње говор овако:

„Мухамеде, помози и расветли ум својим калуђерима који теби подражавају“.

Затим почну расправљати, говорећи један против другога, а највише о пророцима; једни признају Господа нашега Исуса Христа за пророка, а други за натпророка, а трећи веле да ће у судњи дан он бити највиши пророк поред Бога створитеља неба и земље. А Господ Бог је, веле, од онога времена како је настала хришћанска вера изабрао осам стотина камила, које су као некакви невидљиви духови; ови ходају сваке ноћи и бирају рђаве муслимане из наших гробова па их носе у Ђаурске гробове, а онда бирају добре Ђауре и носе их у наше гробове. И тако ће судњега дана пред Бога стати добри Ђаури с нашим муслиманским збором, а рђави муслимани ће стати с Ђаурским збором. И говори им: *Гјаурун дини вар дир, имани јок дур*, као кад би рекао: „Хришћани имају веру, али дела немају“. И зато ће Мухамед муслимане повести у рај, а Исус ће наредити хришћанима да

иду у пакао; Мојсије ће се тужити на Јевреје да му нису били послушни.

А споменути салих је међу овим учењацима као божански човек и указује му велику почаст. Овај је овако говорио:

„Илија и Енох су телом и душом у рају, а пред судњим даном треба да умру. Али је Исус и телом и душом на небу; он је једини који неће умрети смрћу, него ће на вјеки вјекова бити жив. Мухамед је бивао душом и телом на небесима, али је зато увек остајао с нама на земљи“.

А после су се почели расправљати: један овако, други онако, а много је ствари било међу њима. А начинивши вику, почеше један другога књигама циљати, па сам помислио да ће се потући. Али Махмут-паша им нареди да ућуте и да престану са том препирком, па је према обичају наредио да им се донесе да једу и дата им је вода да пију, јер они вино не пију. Потом, пошто су се најели, Богу хвалу исказиваху, молећи се за душе живих и мртвих и за оне који хришћанима причињавају пакости и против хришћана ратују.

Али да не бих развлачио, овде нисам написао ни десети део од онога што се дешава у тој препирци.

VII глава

КАКО ТУРЦИ НАЗИВАЈУ АНБЕЛЕ, ПРОРОКЕ, РАЈ И ПАКАО

Светога Духа називају *рухуллах*, као кад би рекао божји дух; душу зову *џан*; анбеле *фериштелер*; Михаила — *Микаел џан алици*, као кад би рекао Михаилу што односи душе; Гаврила — *Џебраил*; Рафаила — *Рафаил*; рај — *џенет*; пакао — *иси халвети*; мукe — *скунђе*; судњи дан — *кијамет гини*; пророка — *пехамбар*; Мојсија — *Муса пехамбар*; Давида — *Дауд пехамбар*; Соломунa — *Сулејман пехамбар*; Господа нашега Исуса Христа — *Есе пехамбар*; Ђавола зову *шејтан*.

VIII глава

О ТУРСКОЈ ПРАВИЧНОСТИ И О ЊИХОВОЈ НЕВЕРНОСТИ И ЛУКАВСТВУ

У сваком случају, велика правичност влада међу поганицима. Правични су међу собом. А исто тако према свима својим поданицима, како хришћанима, тако Јеврејима и свима који су под њима, јер цар сам води о томе рачуна, како ће о томе бити шире испричано. Има исто тако неких њихових поданика који им дају данак, али зато владају у својим земљама, као влашки војвода. Иако се према овима правично поступа, ипак то бива увек са незгодама, јер им се, тобоже без царскога знања, помало штета наноси, а када неки добу с тужбом, наређују им да траже свуда по градовима, па ако што негде набу, да им буде враћено, али други, пошто се натраже, јадници, одлазе ожалошћени кућама.

Тако исто ни њихов пасош никоме не помаже, јер имају овакав обичај: кад кога хоће да униште, дају му пасош, а када се овај врати, па се буде нешто жалио, дају му одговор: „Дао сам ти пасош стојећи, али нисам седећи“, или: „Дао сам ти га седећи, а нисам ти дао стојећи“, и тако се изговарају да би у својој неплеменитости остали у праву. Кома се пак закуну над књигама од сапуна, као што је раније описано, то никоме ништа не одрже; а исто тако и при другим заклетвама, само ако могу, невинне кривцима учине, да би само своје неваљалство испунили.

Дарове дају не из благонаклоности, већ ради царске славе, јер постоји овакав обичај међу Турцима: ниједан поганички посланик од великодостојника не може се показати цару без дарова, сем ако би нека тајна ствар била. Турскоме цару ништа се више не свиђа него да му велика господа част и поштовање указују и дарове дају.

И зато такви дарови међу хришћанима и поганицима не показују љубав, него само поштовање.

Ако пак цар с ким мир или примирје начини, одмах после тога мисли да га прекрши и када с

једним склопи савез, тада с другим води рат и својим потчињенима ће увек пронаћи кривицу. А у томе се, лукави, као у кругу врте, само да би увек хришћани били мучени, као што ћемо о томе испричати даље; а они који су с њима чорбу јели, морају им добро месом платити.

IX глава

О ПРЕЦИМА ТУРСКОГА ЦАРА

Турски цареви зову се Османовићи, јер им је Османова владавина била први почетак.

Осман је био син некаквога човека по имену Шиха, био је кмет ситнога рода, поганик али изврстан домаћин. Имао је тридесет плугова, и орао је и сејао по њихову обичају; имао је много радника за сејање и крчење шуме, а уз то камиле, коње, биволе и свакојаке стоке, сем свиња. Његов шатор, који зову *олтан*, био је начињен од чохе; он је лети био хладан а зими топал; он је наредио да се разапне у пољу међу радницима, па је ту у пољу имао и кухињу. А када би време дошло да је јело било већ готово, имао је велики црвени барјак, па би наредио да се обеси; кад би радници овај видели, ишли су да једу; и то како његови радници, тако и други, свакоме је било слободно да дође.

Ову покрајину су називали *Ак Јазу*, као кад би рекао бело писмо.

А недалеко од ове била је друга покрајина, по имену црно писмо, која има један дворца. У томе дворцу живела је једна госпођа по имену Каравида или Чарновида, удовица. И прохтело се Осману да разоноде ради појаше самдруги у ону покрајину да разгледа дворца. А кад је дојахао у град под тврђаву, људима је било мило да га виде, јер су слушали о његову газдинству, па глас о томе допре и до госпође.

Пошао је тако Осман да се шета око дворца забаве ради. Видећи из дворца да около лута човек у таквом грубом сељачком кожуху, госпођа нареди да га због тога полију помијама. И пошао је Осман, поливен помијама, тужан у град, а свима људима

је било жао због ове нанете му увреде. Захваливши се, он појаха кући.

А стигавши кући, нареди послуги да припреме сто и двадесет коња и камила, па на тој стоци да носе жито на продају у ону покрајину у којој му је таква увреда нанесена. Наредио је исто тако да спреме педесет храстових батина и да их ставе у вреће са житом, јер је знао да никоме није допуштено да уђе у град с оружјем.

Дошавши тада до онога града, разапео је шаторе на ливади с овом робом као трговац.

И допре глас до госпође Каравиде како је Осман приспео са житом и како хоће да га продаје. Она нареди да се купи и у град доведе.

А Осман је за онолико на тргу дао колико му је за то понуђено. Наредио је педесеторици момака, које је био за то припремио, да сваки узме на раме врећу и да носи у дворца, па да оно чине што им он нареди.

Осман је ишао напред, а они за њим. А кад су већ били у граду, угледавши га, госпођа Каравида га из подсмеха назва малим Османчићем. Али када су момци за њим стигли са врећама, видевши да је време, он нареди да проспу жито из врећа и да се брзо лате штапова, па да бију на све стране само ако би им се ко хтео одупрети. И пошто тако Осман освоји овај град, нареди да се госпођа Каравида баци с највише куле, а према своме имену, како га је она била прозвала, даде ономе граду име Османчић.

И тада је почело владање турских царева све до овога времена.

X глава

О ВЛАДАВИНИ ОСМАНОВОГ СИНА ПО ИМЕНУ МУСТАФЕ

Потом је Осман умро, а после његове смрти његов син по имену Мустафа узео је био кћер једнога великога господара из Анадолије и овај му је оставио

за живота читаву земљу Анадолију зато што није имао ниједнога сина, већ само ту кћер. А Мустафа је освојио нешто земље која је била под другим поганицима, под његовим суседима, његовим ближњима.

А овај је био други цар турски.

XI глава

О АЛАДИНУ СИНУ МУСТАФИНУ

После Мустафе остао је његов син Аладин. Овај је први измислио дворске пешаке, које је звао *јени-ћехаје*, као кад би рекао нови дворани. И наредио им је да носе беле капе, а нико други није смео да их носи на глави осим дворана, као што је и данас. Али им није давао никакву плату, осим помоћи. А ни они никоме нису плаћали порезу. Само кад им је било наређено, онда су увек пешке били спремни код двора. Овима је и градове настањивао, дајући им добру помоћ да би се могли издржавати.

Има таквих и данас две хиљаде, али у садашње време су веома бедни, а све своје имање носе на магарцима.

Овај исти Аладин задобио је неке добре градове и покрајине. А имао је сина по имену Мурата, и овај је владао по Аладину, оцу своме.

И овај је био трећи.

XII глава

О МУРАТУ СИНУ АЛАДИНОВУ

Мурат син Аладинов освојио је један град који се зове Бруса и читаву земљу Анадолију и Персију. А он је исто тако друге пешаке измислио, јер што је већи господар, то му више људи треба. Ове пешаке називају *азани*, као код нас пешаци. Градови их опремају, а цар им у рату даје плату, свакоме за десет

дана златник, а старијима за пет дана један златник, а њиховом војводи свакога дана златник. А када је рат, наређује се да се обиђу сва места и да се каже колико које има да опреми азапа.

После Мурата остао је његов син по имену Султан. Овај је био четврти турски цар.

XIII глава

О СУЛТАНУ СИНУ МУРАТОВУ

Султан син Муратов освојио је од Грка нека места и земље, а особито славни град Никеју. Овај Султан је измислио да одузима хришћанску децу, да их васпитава и да њима настањује сав двор и све градове своје. Ове васпитанике називају *јаничари*, као кад би рекао нова војска.

А касније ћемо о царскоме двору шире испричати. После Султана остао је други Мурат. Овај је био пети цар.

XIV глава

О ГРЧКОМЕ ЦАРУ И О МУРАТУ СИНУ СУЛТАНОВУ

Грчки цар, лежећи на самртничкој постељи, поверио је сина свога, мало детешце, Кантакузину да га подигне на ноге, а исто тако је и читаву грчку земљу поверио његову старању, да се о њој брине док дете не би постало довољно мудро. Али када је већ млади цар дорастао до потребних година, Грци су хтели да га подигну на власт, а Кантакузин то није допуштао, хотећи сам да узме власт. А кад Кантакузин виде да је не може добити, позва себи у помоћ турскога цара Мурата и допусти му да се пребаци на ову страну преко мора у грчку земљу против његовога господара. И овај, превезавши се без сметња преко мора на ову страну ниже Галипоља, с помоћу

Кантакузиновом освоји најпре једну тврђаву коју називају Дарданеле. Тада Галипољци, сазнавши да су се Турци превезли на ову страну, одмах бежаху готови и кренуше на њих. Све је живо хитало, како је ко могао, али у великом нереду; мислили су да ће Турци пред њима морати побећи или отићи. Кад Турци видеше тај неред, уредивши се, на стремен их дочекаше, а кад се сударише, одмах предњу линију поразише, а после тога се задњи део разбежа. Тада Турци, јурећи за њима, продреше чак у место Галипоље и заузеше га.

Цар Мурат, закључивши примирје с грчким царем, крену на бугарскога цара.

Расрдивши се на Кантакузина, Грци наредише да буде каменован.

Цар Мурат, пре но што је стигао до бугарске земље, заузео два града: један се звао Соганлик, а други Димотика и врати се назад преко мора у Анадолију, па поседе оне градове које је био освојио.

XV глава

О БОЖЈОЈ КАЗНИ ЗБОГ ГРЕХОВА НАШИХ, ШТА СЕ ЗБИВАЛО КОД СРБА ИЛИ РАШАНА

Српски краљ који се звао Милутин, од рода првога српскога краља Уроша, дао је био да се ослепи син његов по имену Стеван. Овај је пак по смрти оца својега некако прогледао с божјим допуштењем и имао је исто тако сина по имену Стевана. Овај његов (тј. Милутинов) син, скупивши војску, кренуо је у бугарску земљу на бугарскога цара по имену Димитрија и приспео је до једне воде у бугарској земљи која се зове Искар и улогорио се с ове стране са читавом војском.

Приспео је исто тако и бугарски цар са свом својом силом.

Обојица су били богобојажљиви.

И почео је бугарски цар с оне стране воде уз велике издатке да гради цркву у име Спаситеља, а краљ Стеван је, не жалећи новце, с ове стране воде

почео градити другу посвећену Ваведену Мајке божје у храм. А зидајући ове цркве, мирно су међу собом преговарали без проливања крви. Ове цркве и до дана данашњега читаве стоје.

Син српскога краља, скупивши војску без очева знања, пребродивши преко оне воде, удари на бугарскога цара и победивши читаву његову војску, њега самога ухвати и доведе оцу своме, краљу рашкоме.

Кад виде рашки краљ тако неплеменито дело свога сина, врло се растужи, прими цара веома уљудно, а када су били за ручком, посади га краљ изнад себе, као што припада цару.

А ту дође пред њих краљевски син, држећи у руци буздован и рече оцу своме:

„Није право да непријатеља свога изнад себе посађујеш“.

А онда удари цара буздованом да је на месту умро.

Сневеселивши се веома, отац даде да се цар с почашћу одвезе до гроба у граду који се зове Трново и одмах се тужно назад врати у српску земљу, не хотећи да заузима бугарско царство због тог недостојног дела које је од његовога сина потекло.

После тога су дошла господа бугарска тражећи и молећи краља да их прими и да буде њихов господар. Краљ то учини. А син, бојећи се оца својега, мада му отац никакво зло није смишљао, оде у арбанашку земљу.

Краљ је тада отишао у један град који се зове Звечан, а син његов дође у земљу крадомице, тако да нико о њему није знао, и прокравши се до ложнице, оца свога задави.

Отац његов проговори, рекавши:

„Чуј, небо, почуј, земљо: отац ме је ослепио, а син ме је задавио“.

Краљ је сахрањен, као што је и било право, у манастиру који се зове Дечани.

А после њега је онај син његов Стеван био краљ српски и цар бугарски, али је његова владавина била веома немирна због његових неблагогородних дела. Зато је послао изасланике патријарху, митрополитима и калуђерима у Свету Гору реда светога Василија тра-

жећи и молећи у име Господа Бога да се за њ моле и да му саветују какво би испаштање имао да прими.

Они му одговорише:

„Не можемо ти други савет дати, већ се врати Господу Богу и испаштај за грехе своје, а што сам себи учиниш, захвалније ће бити Богу и корисније души твојој, него да наређујеш да се зидају цркве или да се многе молитве читају; јер Господ Бог је милостив према онима који га искрено љубе и призивају“.

Чувши од духовника ове ствари, цар оде у онај манастир где је лежао његов отац, горко плачући и кајући се; дошавши до манастира на триста стопа, даде да се намести чист крст покрај пута, а сам је ишао и пузио на голим коленима све до очева гроба, плачући, ридајући и говорећи: „Опрости ми, мој мили господару оче“.

Видећи господода такву жалост, подигоше га и изведеше напоље и не дадоше му више да долази тамо. За то покајање саградио је тридесет манастира великих и малих и увек је живео у великој побожности и делећи милостињу.

Његов отац је после девет година проглашен за свеца и многа чуда чини све до данашњег дана. Видећи то, поганици оставише овај манастир на миру.

Његов син који га је удавио потом је умро, а после њега је остао син његов Стеван Урош, који је лоше управљао царством: због греха оца његова Господ Бог му је одузео разум, јер напустивши верне заслужне слуге, он се приклони новима и невернима, који га пак прозваше Луди Урош. Он је такође био дао двојици браће читаву царевину бугарскога цара и био је у овим земљама такав обичај да ниједан човек осим цара, краља или кнежева није носио црвене чизме. А цар Урош је дао овој браћи црвене чизме. Видећи они ову част и приврженост бугарске земље, успротивише се цару. А кад им он поручи да дођу к њему, овако му одговорише:

„Дао си нам црвене чизме које нам нећеш брзо и лако свући“.

А уз то је и бугарска земља била њима наклоњена због дела царева оца.

А после тога је турски цар Мурат дошао и опсео Једрене.

И добоше вести у рашку земљу цару Урошу Лудоме да је опседнуто Једрене. Овај се с великом силом спремао против Турака да спасава Једрене. А кад дође у земљу Константинову, он се утабори на пољу Жеглигову. Ту виде у сну као да је дошао анђео к њему и узео сабљу из његових руку и дао је Турцима. А кад он виде такво чудо, остаде тога дана с војском на томе пољу, а онда сам оде једноме пустињаку усред гора. Причајући му о томе виђењу и исповедавши му се, рече:

„Бојим се очинскога греха“.

Одговори му пустињак:

„Грех оца твога показаће се на четвртом колелу“.

Јер није хтео да га растужује.

И тако је право од овога пустињака цар кренуо ка Једрену да га спасава. А кад је био четири миље од Једрена, онда она два брата којима је био поверио бугарско царство против свога господара пребоше Турчину и њему се покорише.

Мада је цар Урош имао велику силу, Господ Бог му је одузео разум. Он није гледао на непријатеља него само на своју силу. Кад турски цар виде у његовој војсци велики неред, одступивши од вароши, крену са свом силом на њега и поразивши његову стражу, крену даље све до војске, и тако затече Уроша под шатором, где би убијен као и многи други поред њега. А сва остала његова војска потучена је до ногу, па се ово место све до дана данашњег зове Рашко уништење.

После су она два брата, који су били против свога господара, били богато обдарени од турскога цара по њиховој заслуги, јер је наредио да им се главе одсеку.

И тако, освојивши Једрене, турски цар заузео читаву бугарску земљу без икакве сметње, али је тамо ипак остао један кнез.

XVI глава

О ОНОМЕ ШТО СЕ ЗБИВАЛО У СРПСКОЈ
КРАЉЕВИНИ

Српска краљевина после краља Уроша претворила се у кнежевину, јер су изабрали себи за господара кнеза Лазара, који је имао сестричину краља Уроша по имену Милицу. И тако су му једни били наклоњени, а други нису, као што и данас свуда бива, не само међу световним људима, него и међу духовнима. А где год нема слоге, ту ни на који начин не може бити добро.

Кад чу цар Мурат да је кнез Лазар наследник свога господара у српској краљевини, скупивши војску крену на српску земљу, на Косово поље, а кнез Лазар, не оклевајући, скупивши такође војску, дође на оно место и утабори се према цару на другој страни на Смагову крај реке Лаба.

И тада је у среду, на дан светога Вида, започео веома жесток бој и трајао је све до петка.

Господа која су била наклоњена кнезу Лазару борила су се јуначки, верно и поштено крај њега, али су други, гледајући кроз прсте, посматрали битку; а због ове невере и неслоге, и зависти рђавих и неваљалих људи, битка је изгубљена у петак у подне.

И ту је Милош Кобила, витез кнеза Лазара, убио цара Мурата. И тада је исто тако убијен царев син Мустафа, али је други његов син Илдирим Бајазит, што значи: небеска муња, остао на царскоме престолу.

Ту је исто тако ухваћен кнез Лазар близу једне Богородичине цркве по имену Самодреже, и на томе месту је постављен висок мермерни стуб као знак да је ту ухваћен кнез Лазар. А крај њега је био ухваћен Крајмир, војвода топлички, и много друге господе је на томе месту уништено.

А неверници, пошто су се нагледали боја, остали су као издајници, што им касније није добро било, јер је после кратког времена, одводећи једног по једнога, цар наредио да се сви поубијају, говорећи:

„Кад сте своме господару били тако неверни у његовој невољи, то исто бисте и мени учинили“.

Ту су доведени пред Бајазита кнез Лазар и војвода Крајмир.

Цар Мурат, отац царев, као и брат Мустафа, лежали су обојица на носилима.

И тада рече Бајазит кнезу Лазару:

„Ето видиш како леже на носилима отац мој и брат мој. Како си се смео одважити да се њему успротивиш?“

Кнез Лазар је ћутао. Рече тада војвода Крајмир:

„Мили кнеже, одговарај цару, јер глава није као врбов пањ да по други пут израсте“.

Тада кнез Лазар рече цару:

„Веће је чудо како се отац твој смео усудити да нападне српску краљевину. А кажем ти, царе Бајазите: да сам ово раније знао што сада очима видим, морао би и ти на трећим носилима лежати. Али је сам Господ Бог тако изволео учинити због грехова наших. Нека буде воља божја“.

У томе је цар Бајазит наредио да посеку Лазара.

А Крајмир, измоливши то од цара, клекнувши држаше скут под главом кнеза Лазара да не би на земљу пала. А кад она паде на скут, приљубивши ову главу уз своју главу, рече:

„Заклео сам се Господу Богу: где буде глава кнеза Лазара, ту и моја мора лежати“.

А онда је и он посечен и обе главе падоше заједно на земљу.

У то време донесе један јаничар главу Милоша Кобилића и баци је пред цара поред оних двеју глава, говорећи:

„Срећни господару, ово су главе твојих најстрашних непријатеља“.

Онда Рашани или Срби који бежаху крај цара Бајазита измолише тело кнеза Лазара и однесоше у један манастир који се зове Раваница и онде га сахранише и прогласише за свеца.

Победивши, цар Бајазит остаде на Косову пољу и на овоме бојишту начини знак онде где је његов отац убијен: на четири стуба начињен је свод оловом покривен, који и данас стоји. А ставивши у мртвачке

сандуке свога оца и брата, посла их у Брѹсу, где је обављена њихова сахрана.

И тако се овај несрећни бој завршио због невере злих људи. Цар Урош и кнез Лазар, два господара који су се верно борили за веру хришћанску, за кратко време побијени од поганика, одоше са овога света.

XVII глава

ШТА ЈЕ БИЛО СА СТЕВАНОМ, ПРВИМ ДЕСПОТОМ РАШКИМ

Цар Бајазит је био седми турски цар и владао је после оца својега Мурата, пошто је заузео српску краљевину.

Кнез Лазар славнога спомена имао је једнога сина по имену Стевана и две кћери: једна се звала Деспина, а друга Мара. Цар Бајазит узео себи за жену сестру Стеванову Деспину и даде му земљу с ове стране Мораве све до Дунава. А овај Стеван је био први деспот српске или рашке краљевине, а господару Вуку је дао земљу звану Ситница; овај је имао другу деспотову сестру Мару. Овај Вук је имао сина по имену Бурџа.

Потом је цар Бајазит, скупивши војску, кренуо с деспотом у Угарску преко Саве. Пошто се тамо напљачкао, напалио, наубијао, врати се назад и превезе се на ономе месту где је данас Београд, јер у то време још није био заснован. А овај први турски поход на Угарску био је за цара Жигмунда или мало пре њега.

Цар Бајазит се тада превезе преко Дунава и рече деспоту, шѹраку своме:

„Деспоте, остани овде и сагради град себи на овоме месту. Ја ти нећу сметати и опомињем те да имаш много непријатеља на нашем двору; па ако те буду позивали преко посланика, не долази к мени. Ја те ево овако остављам да би своју главу сачувао“.

Захваливши му, деспот остаде и поче зидати град Београд, који и данас постоји.

У то време стиже цару Бајазиту посланство из Анадолије с вешћу да је велики кан по имену Демир

или Тамерлан, господар татарски, дошао с великом војском у персијску земљу: Чувши то, цар крену против овога и узео са собом Бурџа, деспотова сестрића, и своју жену Деспину, па се упути преко мора, преко Анадолије у Персију под једну планину коју називају Звезда. А онде је и велики кан био приспео, где су се тукли четири дана и победи велики кан цара Бајазита до ногу, а њега главом ухвати. Бурџа умаче рањен.

Тада доведоше пред кана цара Бајазита и нареди му кан да седи далеко према њему; нареди исто тако да се доведе и Деспина, његова жена, којој кан нареди да стоји пред њим и да му вино служи. А то је зато учинио да би се цар Бајазит једио и да више не води са собом жену у рат. Није му мислио никакво зло учинити, него је хтео да га пошаље у његову земљу са свим његовим људима.

Видећи како његова жена служи другога, цар Бајазит се из велике жалости сам отрова својим прстеном, јер је имао камен тако чудне моћи да му је, докле га је имао на руци, био од велике помоћи у разним стварима, али када је кога хтео да умори без бола, онда је припремао онај камен тако да је из себе испуштао отров, или је у прстену испод камена имао отров. И тако, узевши овај прстен у уста, пошто га је подржао један часак, умре.

Кад велики кан виде тако зло дело, да се цар сам отровао, рече на свом језику: „*Јабану катил гендисине кимиждир*“, као кад би рекао: „Чудан човек, што се сам уморио; ја сам га хтео пустити да иде часно своме дому и жао ми је што се тако гадно отровао“. А онда, отпремивши поштено све његове људе и Деспину, нареди да је отпрате натраг у Брѹсу, у земљу.

Тако се завршио овај турски рат с великим каном.

XVIII глава

О ДРЖАВИ ВЕЛИКОГА КАНА И О РИМСКИМ ЦАРЕВИМА

Имао је у то доба Тамерлан пешака шест стотина хиљада људи, а коњаника четири стотине хиљада. Ве-

лики кан је господар татарски и престоница је његова у великом граду који зову Хајтај или Чататач; лежи на северу од истока сунца. Он је велики и слободан господар, и то из прастарих времена. Некада, за старих времена, његов предак је био заузео много земаља према западу сунца, па и данас постоје знаци онде где је био: велике хумке на пољима, које је он наредио да се насипљу.

Римски цареви су из давнина владали читавим светом од исхода до запада сунца, док није дошао цар Константин Велики. Он уступи Рим светоме оцу папи Силвестру, а сам се крену у арбанашку земљу ка једноме месту званом Драч; саградивши га, није му се свидело да ту остаје, него крену у Грчку, јер је и сам био Грк, ка месту које је називано Бизант и сазида знаменити град. Све оне красоте које су у Риму биле наредио је да се ту начине и извео је са собом сву римску силу, одведавши седам господара који су у то време владали Римом. А из њихових домова увек је један био цар и називали су се Палеолози, као кад би се рекло: старославни. Каквог су облика били у Риму домови ових господара тада је наредио да им се такви саграде и у Бизанту и дао је овоме граду име Стамбол, као да речеш: царска престоница, али га данас зову Константинопољ. Он је наредио да га зову нови Рим, зато што је имао величину и облик Рима, али су га људи називали Константинопољ, то јест Константинов град. А читаву македонску земљу назвао је по Риму Романија.

У оно време долазили су цареви у Рим као моћни господари од стотине народа, јер је још света црква била јединствена. Потом, после неких стотину година, јединство се било променило после цара Лава. И тада папа и Римљани изабраше себи за цара Карла франачкога, а потом су бирали себи царе од немачких кнежева, као што је и данас обичај. И отад се хришћанско царство почело љуљати и уништавати, према једноме писму које вели: „Тешко теби, седмоглави, јер ће од тебе свако зло произилазити“. А „седмоглави“ значи Рим, јер је из њега седам домова произишло, као што смо раније писали.

Видећи такву неслогу међу хришћанима, Мухамед

крену на персијску земљу, стварајући веру за поганике, и у томе уместо римскога цара подиже поганика султана, који је у оним крајевима владао и постави га у једноме месту које називају Мисир, као што и сада влада, а биће све док Бог буде хтео султан, нашим језиком назван жолдан (тј. плаћеник), а ипак у овим земљама на истоку сунца влада над њима моћ великога кана.

Грци приповедају за цара Константина да је он био један пастир и да је било једно стадо, као што пише у јаванђељу, јер је он ослободио хришћане и уништио је поганичко идолопоклоништво. А други пак говоре да судњега дана треба да буде други пастир и једно стадо, што тако треба разумети да судњега дана треба да буде један судија син божји, који ће судити живима и мртвима. Али ће ипак бити два стада и два пастира. Једно стадо биће у небеском краљевству, а пастир овога стада биће син Бога живог, а друго стадо ће бити у вечном паклу, а његов пастир је Ђаво. А према збивањима садашњих времена тако изгледа да ће тешко бити да буде један пастир и једно стадо, а ако Господ Бог не би на друкчије изменио, онда ће Грци већ остати у вечитоме ропству, јер се поганици множе, јереси различите настају, па хришћанству много шкоде, јер нема оних који би веру бранили и распрострањивали, осим пољског краља Олбрахта, који је у ово време претрпео у Влашкој знатне губитке у људима и богатствима своје државе, и то свакако зато што се старао о својим ближњима и бранећи хришћане од поганика мира и слободе хришћанске ради. А свети отац папа седи с духовницима спокојно у Риму, не мислећи ништа о томе, а исто тако и римски краљ у немачким земљама пирује са својим витезовима, да се у Турској о њима ништа не зна, јер ништа не предузимају против поганика.

И зато ако папа и краљ римски буду дуго посматрали ово насиље и проливање хришћанске крви, свакако ни сами неће бити довољно безбедни, јер они би могли — као руководиоци читаве вере, од којих целокупно хришћанство зависи — с божјом помоћи пропалу хришћанску ствар подићи и освојити од поганика престоницу римскога царства, која је била у Цариграду.

А како би то могло бити испричаћу о томе нешто касније с божјом помоћи.

XIX глава

О ВЕЛИКОМ КАНУ И О МУРАТУ СИНУ БАЈАЗИТОВУ

Турски цар Мурат трећи, а осми цар турски, син Бајазитов, владао је после смрти оца свога и морао је великоме кану данак давати зато што је био победио оца његовога. Велики кан је назван њиховим језиком цихан шах, као кад би рекао: господар читавога света. И наложио је био цару Мурату да му даје сваке године сто хиљада дуката, али му је после овај данак опростио да би што преданије ратовао против хришћана, а уместо тога наредио му је да му даје хиљаду абајлија, коњских зимских прекривача, и хиљаду прекривача летњих.

И на тај начин је велики кан био у миру с царем Муратом.

XX глава

О ВЛАДАВИНИ ЦАРА МУРАТА И О ЊЕГОВОЈ СРЕБИ

Цар Мурат је владао после Бајазита оца својега начинивши савез с деспотом Стеваном. Затим је деспот доградио Београд. А деспот је као самостални господар или кнез. Са царем Жигмундом је добро живео, долазећи у Будим кад год би по њега послао и дао му је дом у Будиму, у којем је дому за краља Матије бора-вио острогонски надбискуп.

Потом је деспот Стеван, лежећи на самртничкој постељи, дао своју земљу своје сестрићу Бурбу, а Београд је дао цару Жигмунду и умро је на пољу које називају Главе, а одатле је однесен у манастир који називају Ресава, где је сахрањен.

После његове смрти постао је деспот његов сестрић Бураб Вуковић и предао је Београд цару. Тако је тада Београд добровољно потпао под угарску круну.

Потом је турски цар Мурат узео деспотову кћер по имену Мару и тражио је од деспота да му с њом пошаље и свога сина Гргура.

И посла деспот сина својега Мурату и у томе пријатељству затражи деспот од цара да му допусти да без сметње зида манастир, што му цар допусти и зарече се да му неће сметати, а уз то му допусти и да зида себи сигуран град, дајући реч да ће све то верно и ваљано одржати.

Поуздавши се у царско обећање, деспот зидаше Смедерево.

Када Мурат чу да деспот зида град, пре но што га је овај потпуно до краја сазидао и намирницама снабдео, одмах нареди да се деспотов син Гргур, његов шурак, баци у тамницу и нареди да се одведе у град Димотику, а сам крену с војском да опседне Смедерево.

Када деспот чу да је цар кренуо, остави свога другога сина у Смедереву, а сам оде у Угарску краљу Владиславу, брату пољскога краља Казимира, славнога спомена. Дошавши, цар опколи, опседе и главу освоји град Смедерево, а кад ухвати деспотова сина, посла га другоме брату у онај исти град. И тако је освојио читаву рашку земљу, са свима градовима, и Смедерево му се добровољно покорило и предало се радије Турцима него Мафарима, као што ће о томе бити ниже испричано.

Стигавши у Једрене, цар Мурат нареди да се оба деспотова сина пошаљу у тамницу на море, у град који се зове Токат, а сестра њихова, Муратова жена, није им могла ништа помоћи. Послао је такође гласника, потајно да његова жена о томе не зна, да обојици изваде очи.

А кад она ово сазнаде, паде му к ногама, молећи и преклињући да не хита тако много, говорећи му:

„И тако су твоји сужњи и заробљеници; и после ћеш моћи да учиниш што будеш хтео“.

Цар одмах посла гласника да се то не изврши. Гласник без одлагања, брзо јашући и мењајући коње, није могао ово да спречи. Већ су им биле очи извађене. Из неке пакости онај поганик је похитао. Када

цар сазна да се онај коме је било то наређено тако силно пожурio да им извади очи, посла по њега гласника и нареди да се и њему очи изваде.

XXI глава

КАКО ЈЕ КРАЉ ВЛАДИСЛАВ С ДЕСПОТОМ КРЕНУО НА МУРАТА

Угарски краљ Владислав од рођења божјега хиљаду четири стотине четрдесет и прве, скупивши војску кренуо је јуначки на турскога цара Мурата, а с њим је кренуо такође деспот Бураћ Вуковић и тако су један другоме дали реч да се без боја неће разићи. Прођоше тада заједно кроз читаву рашку земљу и кроз Бугарску, а близу места Пловдива турски цар Мурат приспе и затече их у брдима, не дајући им да дођу до града Пловдива.

Ову планину називају Златица, а други је називају Железна врата.

А кад су били зашли између брда у једну удолину, ту их сусретоше царски јаничари, не дајући им да дођу до Пловдива, јер је онде чиста равница.

Када виде краљ Владислав да не може проћи, нареди да се кола назад вуку, јер се нису могла окренути. Вративши се без штете, краљ Владислав назад крену ка месту Софија. Како је већ била јесен, а он није могао ту остати преко зиме, спаливши место, кренуо је назад у рашку земљу.

А када је приспео у место Пирот, краљу Владиславу приспеше вести да је турски цар стигао у Софију, која је била спаљена. Тада нареди деспоту да остане назад и да лагано за њима иде са својом војском. А он је тако ишао јер је очекивао битку. А кад стигоше до планине зване Куновица, а краљ Владислав је већ био приспео до те планине, допреше до деспота вести да Турци са веома великом силом иду за њим. Вративши се тада деспот против Турака, очекујући их обавести краља:

„Ови Турци с великом силом за нама крећу, па зато све пешаке крај кола остави, а сам са читавом војском к мени похитај“.

Али пре но што је краљ приспео, већ је била почела битка с Турцима, која је била тако жестока да су сви Турци били до ногу потучени, а њихови највиши заповедници једни побијени други похватани. А један царев пријатељ, који је с њима био уместо цара, ту је убијен и све до данашњега дана стоји знак на његову гробу у градићу Тајанице.

А одатле, победивши поганике, краљ Владислав без икаквих губитака весело крену у рашку земљу и приспе на поље Добригић, хотећи ту у рашкој земљи остати преко зиме а на лето опет с божјом помоћи да крене на Турке.

И ту дође посланство од турскога цара да му оне заробљенике, оне заповеднике који су били заробљени, краљ преда. А он ће пак деспоту вратити Смедерево са свима градовима и читаву рашку земљу, а исто тако и оба сина његова, Гргура и Стевана.

Онде је био заробљен и један турски заповедник по имену Карамбег, па је за овога цар дао петнаест стотина златника.

Посаветовавши се с деспотом и другом господом, краљ Владислав прими од њега овакав предлог и цар посла једнога великаша Балтаоглуа, као кад би се рекло: секирин син, те је овај по наредби царевој предао деспоту Смедерево и све градове. Довезена су и оба слепа сина. А тада су исто тако сви царски сужњи пуштени. Заузевши читаву своју земљу, деспот Бураћ се одмарао онде с краљем и са читавом војском четири недеље, имајући свега и свачега у изобиљу. Затим је краљ весело отишао у Угарску као победник над поганицима; начинио је с њима примирје на седам година.

И тако се завршила ова срећна битка.

XXII глава

О ЦАРУ МУРАТУ, ШТА ЈЕ С ЊИМ ПОСЛЕ БИЛО

Турски цар се стидео што није био у овоме више описаноме боју. Оставивши царство и читаву владину сину своме Мухамеду, он из велике туге сам ступи у калуђере, који се називају дервиши. Ови су као код

нас монаси. Њихова богомоља назива се медреса, као што је код нас манастир. И они имају овакав пропис: иду наги и боси, а немају на себи ништа друго осим јеленске коже, или коже од каквих других звери. А понеки имају одећу од абајлије, прављену по њиховом обичају. Опасују се железним ланцима унакрсно, иду гологлави, расплодне удове имају оковане у гвожђе, огњем се пеку по рукама и бритвама се секу; а у чему иду у томе и спавају; не пију вино нити икакво пиће; никад немају ништа за обед, увек испросе, а што им од ручка остане, убогима за собом раздају. А исто то чине и за вечеру. И никад немају ништа своје, већ само иду по градовима као занесењаци, а свакога дана о вечерњој молитви играју, ходајући у круг, ставивши један другоме руку на раме, климајући главама, подскакујући ногама и вичући из свега гласа: *Ла илаха ил-ла-ллах*, као да рекнеш: нема бога осим Алаха, и врло брзо се окрећу и исто тако веома вичу да се далеко чују, као кад пси лају, један дебело, други танко, а ову њихову игру називају *сама*, и сматрају је за велику светињу и израз побожности. А у тој игри толико се занесу да вода или зној са њих потече а пена из уста, као код бесних паса. Од великог премарања падају један за другим. Потом пак, повративши се из овог лудачког замора, сваки иде у свој брлог.

Цар је тада био отишао у ове калуђере, сматрајући да није достојан да буде цар кад није сам лично у ономе боју био.

Муратов син Мухамед, пошто му је отац био у манастиру, будући млад, оставивши јаничаре у Једрену, сам се потпуно забио у шуму, гонећи звериње и гледајући лов.

Али на царском двору је обичај да се свима дворанима плата мора издавати на свако тромесечје без изузетка, а тад је, међутим, пропуштена плата за два тромесечја. Кад дворани видеше овакав неред и царски нехат, побунивши се опљачкаше домове највише и најбогатије господе из царскога савета, да ниједан господин није остао пред њима у Једрену. Граду, међутим, не учинише никакву штету. Скупивши се после тога, побоше тамо где је млади цар био у лову, па савету његову, који је био с њим, опљачкаше све шаторе,

те су сви пред њима морали бежати куд је ко знао, осим младога цара, који дође к њима у великој тузи, не знајући шта се то збива и не познајући разлога томе. И овако их поче питати:

„Мили моји јагањци, шта се то десило и из којег разлога?“

Одговорише му:

„Срећни господару, десило нам се од твога савета оно што нам се никада није дешавало за твојих предака, зато изволи сазнати да те за господара не желимо имати док је твој отац жив“.

И он им обрече да ће одмах послати по свога оца и да ће им читаву плату исплатити, па им још плату повећа и то свакоме по пола новчића на дан, те је ова за четврт године дошла свакоме по златник и пола орта преко плате. И на тај начин је ова побуна била умирена.

Затим су послали у манастир по цара Мурата да без одлагања дође, јер јаничари ником неће да буду послушни док је он у манастиру. Кад је он чуо за овај немир, нареди јаничарима:

„Ако ме волите, припремите ми чист хладњак и ја ћу у њега без устезања доћи“.

То је цар зато учинио што се бојао каквог лукавства, а никоме није толико веровао као јаничарима. А шта су то јаничари — испричаћемо доцније.

Кад чуше јаничари поруку свога господара, одмах полетеше у шуме с великим весељем најмљујући кола да би навезли зеленило и лишће. И развивши тако шатор, припремише своје господару чист зелен хладњак. И дође цар на оно место које је било припремљено пред градом. Ту дође и његов син Мухамед са свом њему потчињеном господом. Поздравивши цара, молили су да им ову грешку опрости, а он сину своје и свој другој господи рече:

„Опраштам вам то, али, драги сине, сачувај себи јаничаре, јер је то добро твоје и читаве државе твоје“.

И тако се заврши царско монаштво и морао је поново да буде цар и да управља народом.

XXIII глава

О КРАЉУ ВЛАДИСЛАВУ, ШТА МУ СЕ ПОСЛЕ
С ТУРЦИМА ДЕСИЛО

Краљ Владислав је имао примирје с турским царем Муратом за седам година.

А кад видеше духовна господа, као папа и кардинали, а исто тако и световна, како је краљ срећно први пут с поганицима прошао, наговорише га да се примирје с Турцима не одржи. И тако су звездознаници, посматрајући планете, и витезови, пијући вино, и Јанко, Матијин отац, који је био намесник угарске круне, уверили краља у то да ће га срећа пратити против Турака. И стога се поче краљ Владислав спремати на Турке лета господњег хиљаду четири стотине четрдесет и четвртога и посла гласника деспоту да се спрема на поганике.

Чувши ову поруку, деспот Бураћ се веома растужи и посла пријатеља свога Димитрија Крајковића, знаменитога великаша, краљу с овим речима:

„Милостиви краљу, ја сам се ослонио на прву реч твоју, на којој си ме последњи пут оставио, да без мога савета ништа нећеш против поганика предузимати. Не знам какав ти је ту савет дат те нећеш на то да се осврћеш, већ се тако изненадно без потребе спремаш на поганике. И зато знај да ти ни на који начин сада не могу бити спреман, јер добро знаш да сам уништenu земљу узео под своју власт. Морам некоје градове поново зидати и намирницама снабдети. Зато те молим да се сада оканиш тога рата све до времена док траје примирје. Јер се за оно време припремам у част твоју с педесет хиљада јунака. И хоћу своју стару главу крај тебе да положим. И још више, желим теби да помогнем чиме год будем могао, као и својим благом, што данас учинити не могу. И саветујем твоју милост да се сада овога рата оканиш, а у оно време ја ћу бити вођ, као што сам и први пут био, и с божјом помоћи довешћу до тога да над поганицима победу извојујеш“.

Када то чу краљ Владислав, свакако хтеде да

послуша његове савете, али војвода Јанко, будући поред краља, насмејавши се, обрати се посланику речју пре краља и рече:

„Господине Димитрије, твој се господар радује што се јевтино извукао, па зато тако саветује“.

Димитрије одговори:

„Мој господар верно и поштено краља саветује, а ни на тебе исто тако не тече и не капље, па ако се то твојој милости не свиди, Господу Богу ћемо то препоручити“.

И тако краљ посла преко Димитрија ову поруку, говорећи:

„Ако у овај рат кренем, прво ћу свратити до вас у Смедерево, али не на дуго, а онде ћу с деспотом поразговарати о свима стварима“.

Кад саслуша деспот ову поруку, поче за краља припремати чисте и одличне шаторе, као што приличи господину, али изнад свега припремио је једну скупоцену икону златом и бисерјем извезену, исто тако чистокрвне коње и пуно других ствари које спадају у дарове. Па после свега тога краљ Владислав са читавом својом силом стиже до Београда да би се превезао преко Дунава, а из Београда је онда стигао деспоту у Смедерево, а ту је пред градом боравио утаборен, имајући свега у изобиљу, све док се читава војска није пребацила преко Дунава. И би обдарен краљ од деспота горе описаним даровима, а к томе с педесет хиљада дуката. И молио је деспот краља жалостивно да с тим иде кући и да се окани тога рата, али му Јанко, који је ту био, одговори:

„Господине деспоте, не може друкчије бити, већ се мора ићи на поганике“.

Погледа краљ деспота, а деспот опет њега.

Видећи да друкчије не може бити, већ само како је Јанко рекао, опростивши се, разибоше се тужно, јер је Јанко имао више власти него сам краљ, а више је себи желео краљевство него коме другоме. И зато је деспоту тако замерио што је тако добро био с краљем.

Кренувши тада, краљ Владислав је ишао долином поред Дунава ка месту Видину, које је наредио да се опљачка и попали, а одатле је кренуо веома

далеко кроз Турску све до поља Варне близу Црнога мора. Турски цар Мурат је исто тако ту приспео и састаше се обе силе: хришћанска и поганичка, а битка започе у понедељак. На почетку је хришћанима ишло срећно и добро, и другог и трећег дана. Сви су поганички коњаници били потучени до ногу тако да је на бојишту био остао једино сам цар с јаничарима.

Кад видеше јаничари да је зло, пронађоше једно место међу кланцима под планинама или међу дубоким јаругама и обрасло крупним вресом, тако да наши нису могли видети ове јаруге. Јаничари се дадоше у бекство, чувајући цара међу собом, да им не би отишао, а кад наиђоше међу јаруге, разместише се по њима и покрише се вресом и травом.

А то је било предвече.

Кад Јанко то виде, наговори краља да на њих крене са својом војском и да ту стекне славу, јер су људи потучени па да задобије част.

Тада краљ без оклевања крете право на њих. Спустивши кациге, прихвативши се копаља, хитро су к њима у трку јурили, хотећи да их брзо коњима погазе и униште, видећи да су пешаци. И хитајући тако, не видећи јаруге, падали су у њих тако да су се сви јарци њима напунили. А онда, прискочивши к њима, јаничари су их тукли и убијали како су хтели. Краљ Владислав је ту остао у томе кланцу, а војвода Јанко, не спасавајући га, кренуо је назад без икакве сметње, имајући уза се десет хиљада својих људи, јер су Турци били потучени до ногу и није било никога ко би их гонио. Турски цар је због те победе био више тужан него весео — и говорио је да не би био рад по други пут такву битку да добије.

О краљу хришћани уопште нису знали где се део, а ни поганици исто тако нису знали да је био у оном јарку. Много је госпде и његових слугу ту остало. Јаничари су исто тако многе од њих похватили, а после су стали побијене извлачити из онога јарка, тражећи новац и пљачкајући одело с њих. И један јаничар набаса на краља, не знајући да је то био краљ. Име му је било Бухрикадер, као кад би рекао грбавац. Угледавши тада дивно оружје, на кациги перјаницу са скупоценом омањом копчом, од-

сече му главу, онако с перјем и кацигом однесе пред цара и бацивши је пред њега, рече:

„Срећни господару, ово је глава некаквога твог знаменитог непријатеља“.

Цар одмах посла по сужње, који су били ухваћени, да кажу чија би то глава могла бити. А било је неких заробљеника коморника краљевих. И запитани одговорише да је то одиста крајева глава. Неке слуге, гледајући крајеву главу, с великом су жалошћу викали и плакали, а цар одмах с великом радошћу нареди да се свима сужњима главе посеку, а крајеву главу, извадивши је из кациге, нареди да одеру и ову кожу мирисним травама с памуком да напуне, да се не би кварила, а косу нареди да рашчешљају и мирисом уреде тако да је била налик на живу. И нареди да је ставе на дрво и да је носе по свима његовим градовима и да вичу како му је Господ Бог дао да победи свога непријатеља. А они који су ову главу носили тако су били обдаривани од велике госпде и од грађана да је сваки од њих по неколико стотина златника добио. Краљ Владислав је имао једну чизму црвену а другу црну, па су због тога цареви дворани ову боју неколико година носили као знак оне победе. Његова коса је била густа, јака и црна.

Потом је цар, кад је дошао у Једрене, ову главу послао султану, а онога јаничара, који је главу био одсекао, учинио је знаменитим војводом и дао му је доста коња и новаца, тако да је овај био велики господин. И многи други веома богато су обдарени.

И тако је прошао овај турски цар — монах.

XXIV глава

КАКО ЈЕ ЈАНКО ВОЈВОДА ПОСЛЕ ТРИ ГОДИНЕ КРЕНУО НА ТУРКЕ

А када је већ прошло оних седам година примирја, које су били начинили с царем Муратом, Јанко војвода је лета господњег хиљаду четири стотине четрдесет и осмог упутио поруку деспоту, позивајући га да с њим крене на Турке. Одговори му деспот:

„Ти добро знаш да смо били начинили примирје с турским царем за седам година и цар је обрекао да нам за тих седам година неће сметати, а ни ми њему. А ти си наговорио славнога спомена краља Владислава да Турцима не буде одржано примирје и кренули сте на њега без мога савета и без мога знања. А ја као онај који није могао тако брзо бити спреман, морао сам не ићи с краљем. А како сте тамо прошли свима је земљама познато. А мени је због тога веома жао, што и данас сви веома жале, а особито у она времена. И зато, господине Јанко, господине губернатора, знај да ти не обећавам да идем на Турке без краља. Па зато најпре учините да краља са собом имамо, а ја сам спреман са свима својима уз краља да идем без поговора. А ако и поред овога мога савета кренете на Турке, памтите да ћете ме се сећати онде где мој савет неће бити од помоћи.“

Чувши ову поруку, губернатор се насмеја на њу и рече:

„Ако ми Бог помогне да победим поганике, наћи ћу вас у Смедереву“.

На ове речи је деспот одговорио:

„Нека иде с милим Богом, а шта он нама мисли, то му, Боже, дај у његово крило“.

Потом је послао губернатор деспоту поруку да га овај слободно пропусти кроз своју земљу чак до Косова поља. Овај одмах по читавој својој земљи нареди да губернатора слободно пропуштају и да му онако указују добру вољу као њему самоме, што је наредио у име своје милости.

После тога дође губернатор са свом својом силом на Косово поље и ту видећи моћ и велику силу турскога цара овако му писмо написа:

„Царе, немам ја тако много људи као ти, али мада их мање имам, знај доиста да су добри, постојани, честити и јуначни“.

Цар одговори Јанку:

„Јанко, ја више волим да имам пун тоболац обичних стрела, него шест или седам позлаћених“.

Битка је почела у четвртак ујутру и тукли су се све до суботе предвече. Поганички коњаници били су до ногу потучени, али су се потом прибравили. Ви-

дећи то, губернатор се окрете на дворане, али је тамо био потпуно потучен, тако да је самдруги једва утекао у планине, а други су сви на бојишту остали, који су потучени до ногу. Цар Мурат је наредио да се све главе на гомиле сложе. И тако је победнички отишао с Косова поља и тако се завршила ова несрећна и жалосна битка.

Губернатор је стигао у другу покрајину по имену Загорје, у којој је био господин Белмужевић Стеван. И Јанко је био ухваћен и изведен преда њ. А овај га доведе деспоту у Смедерево. Обдаривши га, деспот га на своју несрећу пусти у Угарску. Као што се каже: зломе никада добро не чини; и имао је после тога деспот много неприлика од турскога цара што је пустио губернатора из земље, јер да је био знао да је у Смедереву, одмах би га опсео. И зато га деспот није хтео дуго држати крај себе, да не би цар сазнао.

А онда је Мурат умро после две године. И тада је његов син Мухамед постао цар. А то му је лако било, јер није имао ниједнога другога брата. А други веле да је имао, али је наредио да се убије.

XXV глава

О ВЛАДАВИНИ ЦАРА МУХАМЕДА, СИНА МУРАТОВА

Цар Мухамед је после тога срећно владао по Мурату, оцу свом. А био је веома лукав и помоћу примирја је преварио кога је год могао. И о вери се мало бринуо. Али је ратник био знаменит и срећан. Задату реч никоме није одржавао. А кад би га ко због тога корио, намах би скочио од њега као бесан.

И послао је деспоту жену оца својега Мурата, своју маћеху, његову кћер по имену Мару. Отпремивши је поштено, дао јој је две покрајине: Топлицу и Дубочицу и начинио је с деспотом овакав савез: докле год је он жив и његов син Лазар, никад им није хтео сметати и осигурао је себи да му деспот

шаље за време рата петнаест стотина коњаника и да му сваке године даје данак петнаест хиљада златника, на шта је све деспот пристао и много је од тога учинио.

Кад то чуше Рашани, бише противни, јер су знали да овај савез цар неће одржавати и поручише деспоту да с овим савез не чини: „Јер он или хоће тебе да превари, или кога другога да победи, а кад некога другога победи, онда ће одмах на нас заратити“, што је било истина. И зато је с деспотом начинио савез да би био сигуран.

Деспот је одговорио својим поданицима:

„Морам то учинити, и то све дотле док не буде краља у Угарској“.

Јер Јанку није веровао.

И из овога разлога је настао овај савез.

Начинивши примирје с деспотом, Мухамед је после тога начинио то и с грчким царем: да га верно и поштено одржава петнаест година. После овог примирја кренуо је на једног поганичког кнеза који се звао Караман, стародревни и знаменити господин, а неки су говорили да је био потомак краља Дарија, па узевши неке његове тврђаве и градове, запосео их је и вратио се у своју земљу. Земљу овога кнеза називају Караманија, то јест Цилиција.

XXVI глава

КАКО ЈЕ ЦАР МУХАМЕД ПРЕВАРИО ГРЧКОГА ЦАРА

Скупивши војску, цар Мухамед се правио као да хоће да крене на Карамана и узме са собом мајсторе, дрводеље, зидаре, коваче, кречаре и друге разноврсне занатлије са свим алатом који је коме био потребан. Он крену ка пролазу Свети Борбе, као да је хтео да се ту изнад Цариграда превезе преко мора са читавом својом војском и потражи од грчкога цара да му да лађе за превоз. А кад приспе, утабори се на морској обали на пролазу крај Светога Борба, пет италијанских миља изнад Цариграда и нареди мајсторима да мере земљиште, а сам одмах поче

да носи камење. А кад други видеше да цар не ленствује, сваки поче носити камење, дрва и све потребе за зидање. И не покрете се с онога места читаве две године, све докле град није био завршен. А нико није знао његову намеру, шта је хтео с тим градом да предузме.

Кад видеше то Грци, почеше се спремати да му овај град не даду. Чувши то, он посла поруку њихову господару уверавајући га да то није било против њега:

„Овај град зидам за ваше и наше добро, јер се трговци много жале како се силна злочинства дешавају од Каталана на Белом и Црном мору. И зато ја хоћу то да спречим, да би се трговци могли бавити својим послом.“

Чувши поруку, грчки цар и Грци нису знали шта треба да раде. Сматрали су да примирје треба одржавати и тако оставише цара на миру да доврши град до краја. Али су Грци стално у себи мислили: чим се цар буде повукао, да они одмах град опседну и запоседну; а кад га освоје, да га сруше до темеља или да га поседну.

Они су тако мислили, а турски цар друкчије.

И тако се Грци, ослонивши се на поганичко примирје, ничему нису надали и тако су били сигурни да су Турци ишли у град и из града, а Грци су исто тако ишли у њихову војску без сваке сметње, пијући, једући, проводећи живот у добром расположењу. И тако је то било све до онога дана када је цар завршио зидање града, који и данас зову Јенихисар. То је веома моћан и безбедан град, где се чува благо турских царева.

У то доба турски цар још није имао уза се на мору никаквих лађа. Тада нареди да се начини тридесет дивних лађа у шуми, четири италијанске миље од морске обале. Неки који су о томе знали сматрали су да цар прави лудост, говорећи да се тако нешто није десило, да би их могао превести до мора без штете. Особито зато што је ту било брдовито.

Тада цар поручи деспоту да му отпреми петнаест стотина коњаника према уговору, говорећи да би хтео, пошто је завршио град, да крене на Караманову

земљу. Деспот отпрати једнога војводу Јакшу Брежићића, праоца оних Јакшића који су у Угарској били, и посла с њим петнаест стотина коњаника, не знајући царску намеру.

Завршивши град, не говорећи ништа никоме, своје нити страноме, нити отказујући примирја, цар пусти коњанике ка Цариграду да туку, убијају свакога кога би само где срели, све до самих опкопа. Потом цар приспе са свом својом силом, опседе Цариград. У то доба је било у граду такође много Турака, који о томе нису знали, па су ови били побити од грађана. Приспевши са свом својом силом, цар опседе Цариград, који зову Стамбол, као да кажеш царски престо. Они људи који су били послати од деспота, чувши да је цар Цариград опсео, хтедоше се назад вратити. Али опоменути од некаквих људи да се никако не враћају, говорећи им да им је наређено да би их свакако морали уништити по царској наредби ако би се вратили, морали су ићи ка Стамболу и помагати Турцима у освајању. А свакојако по нашој помоћи никад не би био освојен.

Кад смо приспели пред Цариград, пустили су нас да се утаборимо пред Једренском капијом. А пошто смо ту недељу дана остали, тада цар чудно и не жалећи трошкова довезе лађе, чему су се читав град и војска дивили. И то је учињено на овај начин: начињен је прокоп уз брдо, који је доле гредама обложен и лојем дебело намазан, а к томе су свакој лађи чисти подметачи нарочито направљени. Подигавши горе ваздушна једрила, свих тридесет лађа ишло је једна за другом као по води, са заставама, бубњима. Из топова се пуцало. И у то време је битка била престала, јер су људи посматрали ове лађе као велико чудо: лађе су по суву вукли пешице људи и биволи, све до мора.

Кад видеше тако опремљене лађе, Грци хтедоше спречити да не буду довезене до мора, али у томе ништа нису могли успети.

И тако је Цариград био освајан и са сува и с мора.

И има један морски залив широк око две дужи међу Цариградом и Галатом или Пером. Преко тога

залива наредио је турски цар да се начини мост на чамцима, а тако је био уређен да су преко њега могли коњаници јахати.

Остали су тада Турци крај града осам недеља, тукући из великих топова, који су тако рушили да су зид били срушили за пола дужи.

Стамбол је велики град, има одличне, дебеле и високе зидове и много кула, па њега турски цар не би освојио да није било подле издаје.

Због величине града грчки цар није могао имати тако много људи да би зидови били поседнути онако како је потребно, па су зато на ономе месту где је зид био срушен царски јаничари у јуришцу убили грчкога команданта којем је то место било поверено. А кад је глава била поражена, онда су се и други, преплашени, морали повући. А тада су их јаничари, осоколивши се и јурећи по зидовима, убијали и сва је царска сила навалила у град, тукући, секући по улицама, у кућама, црквама.

Грчки цар је имао у граду на тргу хиљаду пешака, али не могући тако брзо да стигне на оно место где је био зид пробијен, јер су Турци већ били добили појачање, бранио се с њима јуначки, одбијајући поганике све дотле док војници нису сустигли, па је ту на месту убијен, а и сви ови крај њега. А кад је погинуо, главу му је одсекао један јаничар по имену Санелес, донео је и бацио пред цара говорећи:

„Срећни господару, ево ти главе најжешћег непријатеља твога“.

Цар запита једног грчког сужња, царског пријатеља по имену Андреју, чија би то глава могла бити. Овај му одговори:

„То је глава цара Драгаша, господара нашега“.

А тада цар обдари овога јаничара коњима, новцем, дивним хаљинама и красним шаторима и дао му је Агидинско војводство у Анадолији.

Тако је освојен Цариград због подлог неверства и лажног примирја поганичког.

С друге стране морскога залива налази се други град Галата или Пера, град велики и добар. Становници су били начинили с турским царем овакав спо-

разум: ако би цар заузео Цариград, онда би му сви морали бити потчињени. И када је тако Цариград освојен и мушке главе све посечене осим деце и жена, који су сви били подељени поганицима, Галаћани, видећи да је Цариград заузет, донесоше цару кључеве и тако их је оставио на миру, а отишао је ка другим градовима и местима и освојио их је без муке, јер су му се сви жалосно покоравали. Одатле је отишао у Једрене и припремивши се ту, кренуо је у рашку земљу на деспота, не отказујући му примирја.

XXVII глава

КАКО ЈЕ МУХАМЕД ПРЕВАРИО ДЕСПОТА ПОМОЋУ ПРИМИРЈА

Турски цар Мухамед, начинивши примирје са деспотом да му до смрти његове и његова сина Лазара никада не прави сметње и да га се верно и поштено придржава, како је раније писано, држао га се дотле док није заузео Цариград. Јер га је само зато и био начинио да би му било згодније да крене да заузме Цариград. Али чим је Цариград заузео, одмах је друге године, не отказавши деспоту примирје, кренуо на њега у рашку земљу са читавом својом силом. Чим то Рашани чуше, обавестише деспота:

„Турски цар креће на нас с великом силом. Шта треба да радимо? Ми смо већ раније били говорили да ће нас турски пас преварити и зато знај да је ово наша замисао: пре но што би дошло до тога да жене наше и децу на наше очи хватају и разграбљују за поганике, радије хоћемо своје главе да изложимо и хоћемо с њима да се бијемо. И зато гледај да нам у помоћ доведеш кога год највише можеш. Ми имамо на Ситници једну војску, а у Дубочици или на Кислини другу, па зато у овој ствари не оклевај“.

Одговори им деспот:

„Не могу тако брзо имати људе, јер у Угарској земљи нема краља Владислава, који би ми радо у томе био на помоћи, зато се свега тога оканите, јер ако се покорите турскоме цару, ја ћу вас, тако ми Бога, с божјом помоћи ослободити.“

Када цар Мухамед дође у Константинову земљу, на једно поље које зову Жеглигово, на граници рашке земље, чувши о људима који су били на Ситници и о другима у Дубочици или на Кислини, остаде онде четири недеље, не знајући шта да чини, на које људе да се окрене. Тада они који су били на Ситници јуначки ударише на његову војску и потукоше је и побише много Турака као и знамените турске госпде. После тога сам цар, дошавши са читавом својом силом, порази их крај једне планине коју називају Трепања. Причали су Турци да откад памте нису слушали о таквој бици, да се тако мало људи борило против тако велике силе, говорећи да би цар био до ногу потучен да су се били сви заједно састали. А овако су једни поражени, други су потучени, а остали су се разбежали, а само је господин Никола Скобаљић са својим стрицем на колац набијен.

Одатле је цар кренуо и опсео један град који зову Ново Брдо, односно Сребрна и Златна планина, и заузео га је, али помоћу договора по којем је становницима обећао да ће их оставити на њиховим имањима и да им младе жене и ситну чељад неће одводити. А кад се град покорио, цар је наредио да се затворе капије и да се оставе отворена само једна врата. Када су Турци дошли у варош, наредили су свим домаћинима да сваки са својом породицом, с мушком и женском чељадом, изиђе кроз врата из вароши на ров, остављајући све своје благо у кућама. И то су ишли један за другим. А цар је, стојећи пред вратима, бирао мушку чељад на једну страну, а женску чељад на другу страну, а мушкарце исто тако на ров на трећу страну, а жене на четврту страну, па је наредио да се посеку сви они људи који су били међу њима најистакнутији. А остале је наредио да пуне у град и никоме није било забрањено да буде на своме имању. Младића које је изабрао било је на броју триста двадесет, а женске чељад најизабраније седам стотина и четири. Женске главе је све раздао међу поганике а младиће је узео себи за јаничаре, а послао их је у Анадолију, преко мора, тамо где их чувају.

И ја сам исто тако био тамо у томе граду Новом Брду, ја који сам ово писао, а био сам узет са дво-

јицом браће своје. И гонили су нас већ Турци којима смо били поверени. А док су нас водили, ми смо пазили на све и где год смо зашли у велике шуме или у планине, увек смо ту мислили да побијемо Турке, а сами да побегнемо. Али ипак то нисмо учинили зато што смо били млади. Само што сам ја са деветнаест другога побегао ноћу из једнога села званог Самоково и гонили су нас по читавој оној покрајини. А кад су нас похватили, повезали су нас и мучили, вукући нас коњима и чудо је да су у нама душе оставили.

А после тога, кад су нас већ довели, зајемчили су за нас други младићи, а к томе за мене моја два брата, да више то нећемо чинити и тако су нас мирно водили чак преко мора.

И одузео је турски цар деспоту читаву рашку земљу све до Мораве, оставивши му само оно што је од Мораве до Смедерева.

А стигавши у Једрене, цар узео себи међу коморнике осам дечака од оних који су били доведени из рашке земље. А ови младићи, договоривши се међу собом, имали су да убију цара кад буду на ноћној стражи, говорећи међу собом:

„Ако овога турскога пса убијемо, онда ће читаво хришћанство бити ослобођено, а ако нас похватају, онда ћемо бити мученици пред Господом Богом“.

А кад је већ дошла њихова ноћна стража, сви су били припремљени, и сваки је имао нож при себи. А кад је требало да цар пође у ложницу, тада један од њих, по имену Димитрије Томашић, изиђе од њих као подли издајник и рече цару шта је требало да се деси.

Цар нареди да их одмах похватају и да их доведу преда њ и видећи код свакога нож, упита их:

„Ко вас је на то навео да сте се смели одважити ца мени о глави радите“?

Одговорише му:

„Нико други, већ велика окрутност твоја и неисказана жалост наша коју осећамо за нашим оцевима и пријатељима нашим милим“.

Онда цар нареди да се донесу кокошија јаја и да се у вреломе пепелу угреју, да се што могу јаче препеку и распале, па извадивши их из пепела, на-

реди да се свакоме од њих по једно јаје привеже испод колена да би им се жиле упалиле и згрчиле, а онда је дао да се на колима возе у Персију, не дајући да им се скину јаја све док се нису сама охладила.

А после годину дана је опет наредио да их доведу к њему, па видећи да од њих нема ништа, наредио је да их побију.

А неки од нас, узевши преко ноћи њихова тела, сахранисмо их крај пуне цркве коју називају Не-види-сунца.

А цар је онога дечака који га је обавестио учинио великим господином на своме двору, али га је потом таква тешка болест спопала, коју називају сушица, да се био сасвим сасушио и умро. Поганичко име његово било је Бајдар. А то је Господ Бог био допустио због његове неплеменитости и неверства.

И од тога времена Мухамед није хтео да има у својој ложници ниједнога рашкога дечака.

Од оних других дечака дао је да се некима мушки знаци посеку, од којих је један умро. Турци овакве називају хадумлар, као кад би рекао ушкопљеници, и ови чувају цареве жене и код њих су као коморници за послуживање.

XXVIII глава

ШТА СЕ ДЕСПОТУ ДЕСИЛО ИЛИ ДОГОДИЛО ОД ГУБЕРНАТОРА ЈАНКА

А после тога је био помор у Смедереву, па је зато деспот одатле отишао на планину близу Београда и тамо је становао разапевши шаторе, док зараза не прође. А мало је људи имао са собом. Ипак је имао при себи сина Лазара. Посла овога Јанку, угарском губернатору, а исто тако Михаилу Силабију, који је владао у Београду, и тражио је од њих да ту може слободно отпочинути. Они му лажљиво и невернички обрекоше, уверавајући га свечано да може ту безбедно становати и дању и ноћу докле год му се буде свидело и још више су га уверавали:

„За што год нас будете молили, радо ћемо за вас учинити“.

Ослонивши се на њихова обећања, деспот отпусти од себе своје дворане и живљаше ту безбедно, не брињући се ни о чему.

А после две недеље Михаило Силаћи изиђе из Београда с неколико стотина коњаника и удари на деспота ноћу и одсече му два прста на десној руци и ухвати га, а његов син Лазар умаче. Однели су тада деспота у Београд. Тамо су израчунали да треба да им да сто хиљада златника и морао им је оставити као јемство своју жену по имену Јерину, а сам оде у Смедерево да би ту суму припремио. И обећао је да ће тај новац дати неком витезу који се звао Галван.

И тако Галван, имајући неколико стотина коњаника у одреду, приспе ускоро у Смедерево по новац, који му је одмах издат.

А Рашани, жалећи свога господара, скупили су се били без знања деспотова и његова сина Лазара и кренули су против Галвана. И срели су најпре његов одред, потукли га до ногу, а после тога су и Галвана убили. Узевши новац, отишли су, а нико није знао куда су се дели.

Чувши краљ Владислав за тако неплеменит поступак угарског губернатора Јанка и његова шурака Михаила Силаћија, било му је жао тога, а исто тако и цељскоме кнезу, који је имао деспотову кћер. И тако краљ Владислав нареди да деспотова жена буде пуштена без икаквога злостављања, и пуштена је. Онда су Рашани што су узели онај новац без његова наређења молили деспота да им ову кривицу опрости, јер је он у овој ствари био строг према њима. И тада су краљ Владислав и цељски кнез допринели да им буде опроштено и они су донели читаву суму у целости и вратили је деспоту, који ју је хтео послати краљу Владиславу, али је овај није хтео узети, говорећи:

„Ја немам никаква права на тај новац“.

Али му је зато деспот ипак послао на дар педесет хиљада златника, а краљ му је за то дао неки двор у Угарској.

И ето због таквих дела губернаторових десило се много свакојакних зала, јер је кнез цељски убијен од

Јанковог сина зато што га се Јанко бојао због везе са деспотом.

А град Смедерево заједно с другим градовима после смрти деспотове и његовога сина Лазара добоше у руке краљу босанскоме Томашу, који је био ожењен кћерју Лазаровом. Али је овај за одбрану био веома слаб, бојећи се турскога цара. А Рашани су, због губернаторовог непоштења, радије желели да Смедерево падне Турцима у руке него Угрима, а када би се све с добром вољом радило, никада не би Смедерево пало у поганичке руке. Јер сваки господар више себи привуче племенитом добротом, него пакосном претњом.

А узмите као пример краља Матију како је много за собом оставио због своје жестоке борбе и силних трошкова. Да је био половину оних издатака које је против хришћана употребио против поганика окренуо, отерао би био све Турке назад преко мора и стекао би велико и славно име од исхода до захода сунца, и од Господа Бога велику награду и част од људи, јер би га хришћани на вјеки спомињали, а поганици би пред његовим именом дрхтали. Зато упамтите: кад хришћани међу собом воде борбу, све се мери пред Господом Богом и пред свима свецима и пред људима. А знајте да су ови поганици смели и јуначни не сами по себи, него због неслоге наше и ми им својом узајамном мржњом и заједничким непријатељством дајемо победе.

XXIX глава

КАКО ЈЕ ЦАР МУХАМЕД ЗАУЗИМАО БЕОГРАД

Чувши како је угарски губернатор Јанко поступио према деспоту, цар Мухамед је видео каква је неслога међу хришћанима. Скупивши војску он крену ка Београду и намисли да превезе пешаке преко Саве на другу страну и да их постави поред Дунава и онде да се снажно укопа и топове да постави да не даду Угрима да придолазе граду. Али га одговорише неки људи говорећи:

„Срећни господару, не чини то, јер ти није потребно“.

А потом су одмах приспели Угри и наместили се крај Дунава и отуда их је долазило у град колико је било потребно.

И то је била једна царева жалост, што су га од тога одвратили.

А друга, и то врло велика, била је што је његов највиши господин по имену Караца-паша био овако убијен: стајао је у шанцу поред великих топова и посматрао је, а тобдија је ударио из великог топа у зид, па је један камен, одскочивши од зида назад, ударио Караца-пашу, највећег господина после цара, у главу, и овај је после неколико дана умро.

Трећа жалост је била што је цар желео још две недеље да туче зидове, али га је Смаилага одвратио да то није више потребно, и то верујући јаничарима, јер је он био од цара постављен за највишег заповедника над њима. Послушавши његове савете, цар му је наредио да јуриша. И тако су јуришали, тако да пре него што су били у граду, јаничара је ту рањених пописано четири стотине и неколико; било је исто тако и нешто убијених. После тога смо видели јаничаре како беже из града, а Угри су их тукли, убијали, секли, и ту их је исто тако нешто остало, а други су се разбежали. Значи дакле да су зидови били поседнути с више људи него раније.

Четврта жалост догодила се цару крај топова, јер су кола, конопци, сандуци и друге потрештине које уз топове иду, сложени на једну гомилу, били покривени једном надстрешницом, па је то запаљено преко ноћи и све је изгорело у пепео, да су само голи топови остали.

Цар нареди да се неки шатори оставе, а сам крену као да је хтео да бежи, зато да би се на ове шаторе полакомили они из града, као што се увек дешавало, јер су излетали из града на шаторе и скупљали су их. Кад Турци видеше да су се пешаци удаљили далеко од града да би скупљали шаторе, окренуше се хитро на њих коњаници, па тучући, секући, навалише на њих, и то све до опкопа. А Смаилага, бојећи се да му цар не спомене онај

савет, кад је већ цар, поразивши пешаке који су били излетели, отишао даље, вративши се и хотећи некакво јунаштво да учини, не би ли поново могао доћи у царску милост, ударио је међу пешаке крај опкопа и ту је убијен.

А највећа жалост поганика била је што им Господ Бог није дао да заузму Београд.

XXX глава

КАКО ЈЕ МУХАМЕД ПРЕВАРИО ДЕСПОТА ДИМИТРИЈА МОРЕЈСКОГ ИЛИ АХАЈСКОГ ПОМОЋУ ПРИМИРЈА

Мореја је грчка земља, лепа и богата, сва морем опкољена, осим једнога места где се море није саставило.

Кад су видела грчка господа да се турска моћ умножава, начинили су били зидове од једне морске обале па све до друге, али не особито сигурне и довољно снабдевене.

Ту земљу зову и Пелопонез.

А у тој земљи владао је Димитрије деспот, или другим речима господар ове земље. А овај је био рођени брат некадашњег грчког цара Константина Драгаша, који је у Цариграду убијен. Овај деспот је имао с Турцима примирје за десет година и имао је да им даје данак сваке године по двадесет хиљада дуката. Али када је Турчин освојио рашку земљу, а Београд се одбранио од њега, вративши се од Београда, у реду се кренуо на деспота Димитрија Морејскога. И када смо већ били недалеко од Солуна, близу једнога места које се зове Серез, приспеше ту деспотови посланици носећи данак цару. А он не хтеде од њих данка узети, нити им одговорити, већ одмах отпреми Махмут-пашу, а с њим двадесет хиљада коњаника, осим његове властите војске, да заузму зидине пре но што би биле поседнуте, да одмах јуришају не би ли их могли заузети. И отпремивши тако ове људе, он тек онда одговори посланицима да кажу своме господару да од њега

неће данка и да сам он к њему иде, па нека се брани како најбоље буде могао.

Потом право пође у Мореју. И пре но што су посланици морејскога деспота стигли до Мореје, зид је већ био заузет.

А када су посланици по други пут дошли с данком цару, он га узе и овакав им одговор даде:

„Идите и реците шта видите, да сам намислио с вашим господарем сам да поразговарам, и то не узмогнем ли ове године, онда ћу друге“.

Кад приспе тада цар до Мореје, најпре нареди да се разруши онај зид све до темеља. А недалеко одатле био је један град на брду и звали су га Крф. Па пошто није могао с топовима да се извезе на брдо под град, наредио је да се тамо доведе бакар пред град до цркве светога Николе, па су онде изливена четири топа за рушење и с њима је освојио град. Освојивши га, кренуо је ка Патрасу, где је свети Андрија боравио, а онда ка једноме граду који називају Леондари, и тамо је приспео деспот морејски, имајући мало људи са собом, јер се није надао да ће га цар тако преварити. И порази му потпуно шест хиљада коњаника. Онда се цар упути и опседе Леондари и освојивши га, све најамнике посече, као што је и у другим градовима учинио. Оставивши у њима посаду, врати се натраг.

А када смо приспели до места које се зове Ливадија, недалеко од Негропонта или Евбеје, где је било најславније место Халкидија, људи ове земље будући веома борбени, а хотећи тада као да поплаше Турке, послаше своје изасланике цару с даровима. Давши му дарове, показаше му потом велико, дебело коњаничко копље и тојагу исто тако гвоздену, дебелу, говорећи овако:

„Царе, ако можеш овим копљем и овом тојагом руковати, онда можеш и Негропонт освојити“.

Расрдивши се, одговори им цар:

„Узмите натраг копље и тојагу и реците својим господарима да то добро чувају, па кад им буде потребно, да се тим копљем и тојагом бране“.

И зарече се:

„Ако Негропонт освојим и нађем то копље с тојагом, свима ћу им ноге поломити том тојагом“.

А одатле је цар кренуо у Једрене, своју престоницу, и тамо је боравио преко зиме.

А идуће године је одмах с пролећа кренуо у Мореју на деспота Димитрија.

Стигавши до деспота, освајајући градове, убијао је, људима кости ломио и друге је свирепости чинио бесни турски пас. А то је радио зато да му се људи у граду не би смели противити. А свакојако те године ипак није могао читаву земљу освојити, већ је морао трећи пут да крене на Мореју.

Имали смо доста мучка док смо деспота Димитрија стигли и опколили у једном месту које називају Мистра. Ту се деспот морао предати Турчину на милост и немилост и само је тако остао у животу. И послао га је цар одатле с његовом женом и са читавом његовом послугом у Једрене да га тамо чека. А сам је заузео читаву морејску земљу. Посевши градове, оставио је онде једнога господина по имену Балабанагу, учинивши га војводом, да влада. Па ипак Коринт није могао освојити, јер је град велики и моћан на морској обали.

Затим цар оде у Једрене.

Кад је онамо приспео, даде деспоту Димитрију једну велику покрајину у грчкој земљи крај мора и град који се називао Енос, велики и богат. Ту стиже и вест да је деспот рашки Бураб умро. И поручи цар његову сину Лазару да завлада земљом, говорећи да му неће сметати све до смрти.

Онда смо кренули на једнога поганичког кнеза по имену Исмаилбега преко мора у град назван Синоп. Освојивши град и читаву његову земљу, цар узе са собом овога кнеза у Једрене и даде му једну покрајину у бугарској земљи и град Станимаку.

И дошла је вест да је кнез Караман, који је раније био спомињан, умро. Цар без оклевања крете у његову земљу и заузео је целу, узевши је под своју власт. И ту рече Мухамед:

„Кренуо бих да покорим султана и сва његова места, али се бојим Бога, да света места не окаљам. Зато се морам тога оканити. Јер су тамо она места где је господ Христос ишао и остали пророци: Мојсије, Давид, а исто тако и Мухамед“.

И одатле је кренуо назад у Једрене.

XXXI глава

КАКО ЈЕ КРЕНУО НА ТРАПЕЗУНТСКОГА ЦАРА
ПРЕКО МОРА

Трапезунт лежи, као и Синопа, с оне стране Црнога мора, далеко ка исходу сунца. Трапезунтска земља је планинска и велика, са свих страна настањена поганицима: све су Татари, као што су велики хан, и Узунхасан, Дани бег Гиреј. Ови татарски владари радије су хтели да имају као суседа трапезунтскога цара него турскога, мада је био њихове поганичке вере. И зато, полазећи на Трапезунт, велику смо муку и невољу видели од Татара и Грка, јер се више Трапезунта, поред великога Кана, налази грчка земља једнога господара, велика и силна по народу, у којој влада таква слога да јој ниједан поганик ништа не може учинити. Ову земљу називају Бурџистан, као да кажеш: народна сила. И она зависи од трапезунтскога цара, али ипак има посебног господара.

И кретали смо с великом муком ка Трапезунту. И то не само војска, него и сам цар, једно због удаљености, друго зато што нас је народ нападао, треће — због глади и нешташице, четврто — због великих и непролазних планина, а уз то још због неких блатних и мочварних места, јер су кише падале стално свакога дана тако да је пут био од коња изгацан, па је било блато коњима до трбуха. И тако смо с великом муком приспели на једну планину близу трапезунтске земље, и силазећи с ове планине надоле, пут је био искварен и излокан. Сам цар је имао сто кола својих, осим друге господе. Знајући тада да војска због кола није могла никуда, јер су се сва кола била у блато заглибила, наредио је цар да се кола исеку и изгоре, а коње је раздао, свакоме ко их је само хтео да узме, а онај товар који је имао на колима сав је натоварен на камиле, јер је цар, према причању народном бојећи се лоших путева, повео био са собом осам стотина камила. И одатле смо ишли с планине на планину. И догодило се на једноме месту да се једна од товарних камила, на којој је био део царскога блага, срушила с пута на страну с планине и то са сандуцима, који су

се потпуно поломили и ту су се кесе, у којима су били златници, на броју шездесет хиљада, све биле просуле. Али јаничари који су се ту били задесили стали су исуканих сабаља чувати да нико не би онај новац узимао док не дође господин који управља благајном. И тако се због ове камиле сва војска зауставила, јер никаквог другог пута није било, а у то време је силна киша падала.

Кад цар дође, запита зашто војска стоји.

Кад му испричаше шта се догодило, цар одмах нареди да оне златнике покупе, и то ко год само хоће и може, само да се војска не задржава. Добро је ту било онима који су ту близу били; јер су неки доста ћарили. И ја сам се исто тако при томе задесио, али касно: већ су сви златници били где је требало да буду, само је црна земља остала, јер ко је могао, скупљао је и с травом и блатом, отимајући један другоме, као што обично бива.

И тако је уопште, док се нисмо пребацили, невоља било доста, јер се земља била ту раскаљала као тесто. Због клизаве земље јаничари су цара носили на рукама све до равнице, а камиле с благајном остале су на планинама. Тада је цар замолио јаничаре да се тога посла прихвате и да камиле преведу доле. И морали смо с великом муком назад да идемо узбрдо и целе ноћи смо се мучили док их нисмо превели. И ту цар остаде тога дана на одмору и даде јаничарима педесет хиљада златника да међу собом разделе, а јаничарским стотинарима је повећао плате: који су раније имали златник на четири дана, њима је дао на два дана златник, како је без грешке и данас, јер што цар на своме двору одлучи, то увек без промене остаје.

Са овога места послао је цар две хиљаде коњаника ка Трапезунту, који су тамо поражени и побијени сви до једнога, тако да од њих никаквих вести нисмо могли имати, па је сам цар кренуо са читавом својом силом ка Трапезунту и ту смо посматрали тела побијених како леже. Потом је цар опсео Трапезунт, јер је сто педесет великих и малих лаба дошло у помоћ Црним морем с великим топовима. И освајао је цар Трапезунт шест недеља уз веома велике трошкове, докле га није освојио. И трапезунтски цар му се морао покорити

на милост, и овога је послао у Једрене, а сам је заузео читаву трапезунтску земљу. Имајући тада тако много лаба на мору и велику војску при себи на суву, цар Мухамед је хтео да крене на раније спомињаног грчкога краља. А кад је чуо да међу њима влада велика слога, остави их на миру и упути се назад ка Једрену, покупивши младеж, како мушку тако и женску. Шта се пак десило трапезунтскоме цару испричаћемо касније.

А када смо назад стигли до једнога места које називају Никсар, добоше вести од Алибега, смедеревскога војводе, који је јављао:

„С божјом помоћи победили смо Ђауре а Михаила Силађија смо заробили“.

Цар одмах нареди да се Михаило Силађи чува у Цариграду све до његова доласка. Затим кад је стигао, нареди да га посеку, а пре тога се цар не знам из којег разлога био расрдио на Алибега, тако да је требало да буде посечен, али пошто је тако хришћане победио, вратио се у милост како је и раније био и за срцбу му је цар опростио.

XXXII глава

КАКО ЈЕ УЗУНХАСАН ПОБЕГАО МУХАМЕДУ ПРЕКО ЕУФРАТА, КОЈИ, КАКО О ЊЕМУ ПРИЧАЈУ, ТЕЧЕ ИЗ РАЈА

Узунхасан је татарски владар на чију је земљу кренуо турски цар и пошавши из града Брусје утаборио се на пољу названом Петнозалан. А Узунхасан је послао једнога Татарина, службеника свога, ако може негде некакву пакост да причини турскоме цару. Тада овај Татарин ступи у службу код Махметпаше, највећег господина после цара. И док смо таборовали на томе пољу. Махметпаша изиђе увече из свога шатора са два коморника у шетњу, а онај Татарин је вребао на њега, имајући у рукама лук са стрелама, па дочекавши га, или из страха или због колебања, одапео је, али лоше, те је погодио Махметпашу под пазуху, мало окрзнувши тело, и овај одмах

паде, а коморници уз вику појурише за оним и ухватише га, а ујутру рано рекоше цару шта се десило Махметпаше.

Дошавши сам к њему, цар је од жалости плакао, тако му је било жао овога. А онда је наредио да онога Татарина доведу преда њ везаног и поставио га је наузак на земљу, па је наредио да му донесу две запаљене дебеле воштане свеће, па кад су се највећма распалиле, стао је сам цар једном ногом на његове груди и окренуо је свеће пламеном надоле да би восак с пламеном капао на његове очи све дотле док му нису морале испасти. Онда је наредио целату да му одере два комада коже преко целих леђа све до рамена. И читаву недељу дана је био жив. Измишљао му је цар сваки дан све нове и нове муке. Онда су га оставили крај пута те су га пси појели.

Кренувши потом, цар је ишао право у Узунхасанову земљу, а Махметпашу су пешаци морали носити док се није излечио. Приспевши у ову земљу, цар освоји неколико градова, тако да смо стигли у један веома утврђен Узунхасанов град који они називају Карахисар, то јест Црни град. А одатле смо стално ишли за Узунхасаном не би ли се хтео зауставити за битку. И дошли смо чак до Еуфрата. То је велика и широка река као Дунав, тече на север и улива се у Црно море као и Дунав.

Кад виде цар да се с Узунхасаном не може огледати, посла к њему једнога лудака, којег је добро познавао, и поучи га да пред њим говори као да је од цара побегао, а да се сам цар дао у бекство као да хоће са читавом војском да бежи. Прешавши преко Еуфрата овај лудак дође до Узунхасана и овај га поче испитивати шта Османов син жели да предузме. Овај му одговори:

„Срећни господару, не предузима ништа друго него само хита да из твоје земље једном изиђе, јер су Ђаури силно продрли у његову земљу, па зато ако би хтео што да предузимаш против њега, сад ти је време, док он не зађе у планине“.

Мислећи да је тако, Узунхасан отпреми свога

сина по имену Мустафу Једноокога, а сам крете одмах за њим са читавом својом силом. А кад цар чу да овај креће за њим, окрете се против њега. Мустафа Једнооки поче се ту с царем тући, све док није стигао Узунхасан и тукли су се два дана док Узунхасан није савладан. Мустафа је ту убијен, сви су царски коњаници ту потучени до ногу, а да није било јаничара и сам цар би био заробљен или убијен. Окренувши се својој војсци, рекао јој је Узунхасан:

„Нисам знао да је турски цар с коњаницима према мени тако слаб био, али је с пешадијом мој господар, а особито у планинама“.

И вративши се тада назад, кренуо је у своју земљу, а исто тако и турски цар у своју.

А кад смо били на једној планини званој Каји, стајао је онде цар читав дан и с те планине се видела друга врло висока планина, коју називају Бабил, а под планином велика варош Бабилонија, у којој је широка и висока кула, али се на три дела преломила. Један стоји а два леже онде ка западу од сунца. Људи причају у овој земљи да та два дела што леже представљају два минута века овога света, а трећи што стоји представља последњи век. Од овога града тече Еуфрат.

С ове планине кренуо је цар ка једноме острву на Црном мореу ниже Синопе и на томе острву му се покорио град Мисистра. Посевши га, приспео је на једно поље, пред поганички град названи Ангора. А заувставивши се на томе пољу, погледао је назад на своје дворске пешаке и свидело му се што су ишли лепо у строју, па рече:

„Кад бих могао имати десет хиљада јаничара, дао бих за то много“.

А један стрелац од оних пешака који иду најближе уз цара, стојећи крај њега, рече:

„Срећни господару, не само десет хиљада, него би и двадесет хиљада добро било да имаш“.

Машивши се у доламу, где је имао при себи златнике, цар му даде сто златника за ове речи. Па одатле крену у Брусу, и превезавши се код Галипоља преко мора, приспе у Једрене у своју престоницу.

XXXIII глава

О ВЛАШКОМ ВОЈВОДИ, ГОСПОДАРУ ДОЊЕ МОЛДАВИЈЕ

Драгул, војвода влашки, имао је два сина, старији се звао Влад, а млађи Радул. А обојицу је дао цару Мухамеду на његов двор да му служе. После је умро. Кад чу цар за његову смрт, одмах старијег сина Драгуловог обдари новцем, коњима, доламама, дивним шаторима, као што доликује господину и отпрати га с пуно почести у влашку земљу да влада наместо оца свога, под условом да сваке године долази к њему и да му се јавља, а данак да даје као што је и раније био даван. А његовог млађег брата остави на своме двору.

И овај Влад је долазио два пута узастопце на царски двор, а после није више хтео да долази за неколико година, те цар посла по њега једнога господина којем је било име Хамзабег, који је управљао царским ловцима. А кад овај приспе к њему у град који се зове Браила, не хтеде му се јавити, већ нареди својим службеницима да царског посланика задрже код себе, док се он назад не врати. Отишавши тада, скупио је војску. А то је било зими, па се Дунав био замрзао. Прешавши тада по леду преко Дунава са читавом својом војском у царску земљу ниже Никопоља, пусти људе да пљачкају и убијају како Турке тако и хришћане по селима, по отвореним малим градовима, и починио је цару велику штету. А нареди да се свима — како мртвима, тако и живима — поодсецају носеви, па их посла у Угарску, хвалећи се да је толико Турака уништио колико је тих носева било. Онда стиже у Браилу, царскоме посланику. А посланик ништа није знао шта се десило. Тада нареди да се посланик ухвати са свима његовим пратиоцима, којих је било четрдесет, и посла их у једну веома утврђену тврђаву међу водама названу Куриста. И најпре је наредио да се царски посланик Хамзабег набије на колац, а око њега сви пратиоци његови.

Онда су стигле вести турскоме цару шта је све

вчинио Драгул — јер су по оцу и њега тако називали. Тада цар посла по његовога млађег брата Драгула. А кад овај приспе у двор, тада два највиша господина из царскога савета, једноме је име или презиме Махмутпаша, а другоме Исакпаша, пођоше њему у сусрет и узеше га између себе, па га поведоше цару тамо где је овај седео на своме престолу. А кад је дошао, уставши, цар га узе за руку и посади га поред себе на други мало нижи престо с десне стране и нареди да се донесе плава златоткана одећа и да му се обуче, затим нареди да се донесе црвена застава и даде му је, а уз то новце, коње, шаторе, како доликује господину, и отпрати одмах с њим четири хиљаде коњаника напред ка Никопољу да га онде чека, а сам, не одуговлачећи, скупивши војску, крете за њим.

А кад смо били у Никопољу, на обали Дунава, кад ал' с друге стране се Драгул војвода био такође с војском утаборио зато да би спречавао превоз. Онда цар проговори јаничарима овако:

„Мили моји јагањци, што је моје то је исто тако и ваше, а особито моје благо. Дајте ми савета, јер ви то треба да кажете, како бих се могао превести на ону страну против непријатеља мога“.

Одговорише му:

„Срећни господару, нареди да се спреме чамци, па ћемо преко ноћи за то главе заложити да бисмо се пребацили на ону страну“.

Тада цар нареди да им се да осамдесет великих опремљених чамаца и других потреба: пушке, топови, кумбаре, лумбарде.

А кад је већ била ноћ, поседасмо у чамце и пустисмо се брзо низ воду, тако да се нису чула ни весла ни људи. И превезосмо се на другу страну за стотину стопа ниже од места где се њихова војска налазила. Ту се укопасмо, наместисмо топове, окружисмо се великим штитовима, а и коље око себе густо пободосмо зато да нам коњаници не би могли ништа учинити. А онда су чамци прелазили на другу страну док нису све јаничаре превезли и пребацили к нама.

Уредивши се тада, кренули смо лагано на вој-

ску с кољем, великим штитовима и топовима. А кад смо се већ близу до њих привукли, зауставили смо се, наместили смо топове, а док смо све то радили, они су нам побили из топова двеста педесет јаничара. Видећи на овој страни овакву битку, цару је било веома жао што није могао са својом војском помоћи и био га је обузео велики страх, јер се бојао да му не побију све јаничаре, зато што се сам цар још није био пребацио. Када после тога видесмо да нас тако много гине, брзо се припремисмо, па како смо имали сто двадесет топова, одмах учестано почесмо из њих тући тако да смо читаву њихову војску с бојишта одагнавали, па смо се онда и сами прегледали и боље припремили.

Цар је пустио друге пешаке, које називају азапи, као што су у нас пешадинци, да се к нама што могу хитније превезу.

А Драгул, видећи да не може спречити превоз, кренуо је даље од нас.

После се сам цар са читавом својом силом превезао и дао нам је одмах тридесет хиљада златника да их међу собом поделимо, а онда је све јаничаре који пре тога нису били слободни учинио слободнима, да своја имања после смрти дају коме они хоће.

А одатле смо кренули напред у влашку земљу за Драгулом. Његов брат је био пред нама. И мада је влашки војвода имао малу војску, ипак нас је било страх и веома смо их се чували, окружујући се сваке ноћи кољем. И нисмо се сачували од њих. Јер нападајући нас ноћу, тукли су, убијали људе, коње, камиле, пљачкајући шаторе, до неколико хиљада Турака побише, а цару велику штету нанеше. А други су Турци пред њима бежали јаничарима, али су их јаничари тукли, убијали, гонили од себе, да не би били од њих смлавлени. А онда су Турци довели неколико стотина Влаха, које је цар наредио да секу напола.

Кад Власи видеше да се с њима зло дешава, одступише од Драгула и приступише његовом брату. А он је отишао у Угарску краљу Матији, па га је Матија морао бацити у тамницу; а бацио га је због његових свирепих дела која је починио.

Тада је цар, давши земљу брату његову, отишао.

А после су Турци почели причати цару како су пре тога тешке борбе биле у Влашкој и како је много Турака изгинуло од њих, па да треба о томе добро размислити. Одговорио је на то цар Мухамед:

„Док Власи држе Килију и Београд, а Угри рашки Београд, дотле их не можемо победити“.

Приспевши у Једрене, цар одмах крете ка Галипољу, узевши јаничаре са собом. А онде се укрца у ратне бродове, које називају мауне, галије, галаце, берганте и друге различите. Узео је са собом исто тако топове за рушење и прангије које бију у висину и бацају камење на градове, и отпутовао је на острво Митилену, тамо где је свети Павле после потопа испловио и где га је змија ујела. А зато је тако брзо путовао да би на Митилени онога господара стигао, да се не снабде људима. Приспевши тада, одмах је опколио острво и тукао га топовима и прангијама веома жестоко, докле га није освојио, али помоћу уговора који није одржао, јер је сву послугу која је онде била дао посећи, па и самога господара.

Заузевши сва та места и посевши градове, цар крену назад у Једрене. А кад стиже, посла посланство краљу Матији у Угарску, а Матија још није био крунисан, да с њиме начини примирје, јер се с те стране највише бојао. А кад је примирје начинио, окрете се на арбанашке кнежеве и покоравао их је једног за другим врло лако зато што је један посматрао док је други покораван.

Само се један одбранио од њега, који се звао Скендер Ивановић. Овај је био још као младић узет у јаничаре за цара Мурата и на све цареве послове је био затворио очи зато да би се могао назад вратити у своју земљу кад задобије царску милост. А десило се тако да је цар једном рекао:

„Скендере, тражи од мене које хоћеш војводство, даћу ти га“.

А овај је молио да му да Иванову земљу, не говорећи да је био Иванов син, и цар му је дао, и завладао је њоме, осим градова, али је после јаничаре који су били у градовима некако преварио и удаљио и сам је завладао њима. Потом их је цар

Мурат опет од њега освајао, али му ништа није могао учинити. А исто тако га је и Муратов син Мухамед морао оставити на миру до смрти, јер је ономе ко познаје њихово уређење и положај врло лако да се брани од Турака.

И тако се Мухамед, покоривши све кнежеве и освојивши читаву арбанашку земљу осим Скендерове, врати у Једрене, а ту су били дошли посланици од босанскога краља Томаша и тражили примирје.

XXXIV глава

О ПРИМИРЈУ БОСАНСКОГА КРАЉА

Тако је краљ Томаш тражио од цара примирје на петнаест година.

А тада је цар послао по људе, да сви буду готови и да дођу у Једрене, и нико није знао куда ће се с тим људима окренути. Тако су босански посланици морали чекати одговор, не знајући шта се дешава све дотле док читава војска није била готова.

А у то време десило ми се да сам ушао у једну засвођену одају у којој је било дворско благо, и то зато што је моме млађем брату била поверена та одаја: да одатле никуда не одлази. И тако, пошто му је тешко било самоме, послао је по мене да к њему дођем. И ја без одуговлачења пођем к њему.

А одмах после мене два господина, саветника царска, Махмут паша и Исак паша, добоше исто тако у ону одају, и то само њих двојица. И угледавши их, мој брат ми то рече. А ја пак, не могући изићи а да ме не виде, остадох међу сандуцима. А кад добоше, мој брат им простре ћилиме. И ту седоше један поред другог и почеше се саветовати што се тиче босанскога краља. Рече Махмут паша:

„Шта да радимо? Какав одговор да дамо босанскоме краљу?“

Одговори Исак паша:

„Ништа више, него му дајмо примирје, а сами се кренимо за њима, јер иначе босанску земљу не бисмо могли освојити, зато што је земља планинска,

а к томе ће имати угарскога краља у помоћи, Хрвате и друге господаре, и тако ће се осигурати да му се после ништа неће моћи учинити. Па зато дајмо им примирје, да би могли отпутовати у суботу, а ми ћемо за њима кренути у среду све до Ситнице близу Босне. А нико неће знати на коју страну ће се одатле цар окренути“.

И пошто су тако своје саветовање закључили и изишли да оду цару, и ја сам такође изишао за њима.

Сутрадан ујутру утврђено је било босанским посланицима да се примирје потпуно и верно одржава за петнаест година.

А ја одох сутрадан, у петак, у њихов стан и рекох им:

„Господо драга, имате ли с царем примирје или немате?“

Они одговорише:

„Захваљујемо Господу Богу, јер смо добили све што смо хтели“.

А ја им рекох:

„Тако ми Бога, кажем вам да ви немате никаквога примирја“.

Старији хтеде од мене више да сазна, али му не даде млађи, мислећи да ја збијам шалу.

И запитих их:

„Којега ћете дана поћи одавде?“

Они рекоше:

„Ако Бог да, у суботу ујутру“.

А ја њима рекох:

„А ми ћемо за вама, ако Бог да, у среду, све до Босне. Ово вам говорим као сигурну ствар, и запамтите ове моје речи и сећајте их се, јер сам ја исто тако хришћанин као и ви“.

Они се на то насмејаше.

А ја онда одох од њих.

На оном истом саветовању међу онима папама закључено је било и ово: чим цар изиђе из Једрена, одмах да буде посечен трапезунтски цар. И тако се одмах и десило: ми смо кренули на пут у среду, а цар је у петак погубљен.

А ми смо ишли све до Босне. И прispели смо у једну земљу босанскога кнеза који се звао Кова-

чевић, и изненадно нападнут, покорио се цару. А цар је потом наредио да се овај погуби. А онда је кренуо у краљевску земљу и опколио је најпре град Бобовац. Са собом није имао топова, па је наредио да се одмах пред градом лију и овим топовима је освојио град.

А посланике, који су путовали по примирје, ту смо нашли и говорили су са мном, сећајући се оних ранијих разговора, али је већ било касно.

Пошто цар поседе град, кренусмо ка Јајцу, а због брзине посла напред Махмутпашу са двадесет хиљада коњаника не би ли могли краља Томаша негде изненадити у којем граду, јер је чуо да овај никаквих пратилаца нема при себи. А он, знајући већ о Турцима, мучио се, јадник, и ноћу и дању не би ли могао што је могуће брже скупити мало људи. И тако дође у град звани Кључ, хотећи да ту мало у подне отпочине. Али у том наједном Турци стигоше у овај град. И јурили су око града, не знајући да је ту краљ Томаш био. Док не истрча из града један лупеж и не исприча Турцима за колач да је краљ у томе граду.

Кад то чу Махмутпаша, опколи град, а сутрадан наговорише краља да изиђе из града доле, заклинајући се над књигама од сапуна како његовој глави ништа неће бити.

Потом цар Мухамед стиже у Јајце. Пред њега доведоше краља с једним његовим пријатељем. Кад видеше тада војници који су били у граду да је њихов господар сужањ, покорише се Турцима. И посевши град, цар нареди да се краљ самдруги посече, а онда заузе читаву његову земљу.

Посевши град, цар крену назад у своју престоницу, а мене ту остави у једном граду званом Звечај, недалеко од Јајца, и даде ми педесет јаничара за поседане града и плату за пола године за свакога, а и других Турака сам имао око тридесетак за помоћ.

А кад цар напусти земљу, краљ Матија, не оклевајући, с јесени стиже у Босну и опколи Јајце, а исто тако и Звечај, у којем сам ја био. А Бошњаци, који су се били Турцима покорили а ипак с Турцима живели у граду и вароши, утврдише се у једној кули на којој

је била истакнута турска застава. И утврдивши се тако, покорили су Турке и бацили заставу доле, а Турке су тукли. Видећи то, Угри приступише хитро и смело оној кули и убоше у варош, па су се и у вароши утврдили. Турци су побегли у град и затворили се.

А краљ Матија остаде тамо, код Јајца, осам недеља, нападајући их, а другу војску посла с топовима на Звечај, нападајући га. Зидови су на овоме граду били веома слаби, а к томе су били тако рушени да смо увек ноћу радили, поправљајући их поново. И тако смо се дуго држали док најпре град Јајце није био освојен. А кад га Матија заузео по договору, крете ка својима у Звечај и ми смо се морали покорити. И тако, колико год је било Турака на Јајцу и Звечају мало их се у Турску вратило, јер је Матија желео да их има при себи. А ја сам хвалио Господа Бога што сам се часно из тамнице вратио међу хришћане.

Освојио је тада Матија Јајце и Звечај. А у то време Босном је управљао један војвода Мухамед Минетовић, а уместо њега у Јајцу је био његов чиновник по имену Јусуф Харамбаша, а овај је био остао код краља Матије са мном и са другим Турцима.

XXXV глава

КАКО ЈЕ ПОСЛЕ ГОДИНУ ДАНА МУХАМЕД ПОНОВО ДОШАО У БОСНУ

Чувши шта се збива у Босни, цар Мухамед крену после годину дана натраг, освајајући градове, а немајући топова са собом, наредио је да се ту лију и тукну из ових, срушио је био све зидове Јајца, а после тога је почео јуришати. И већ је царска застава била на зиду, али се један пешак из града поче с једним јаничаром борити за заставу. А тако су се снажно држали да су обојица пала с града и убила се.

Кад виде цар њихово јунаштво, да су варош и град тако бранили да им није могао ништа учинити, нареди да се топови доведу до воде коју зову Врбас,

близу вароши, и да их тамо баце где вода са стене пада, да их нико не може извући. Па одатле крете даље и више није нападао. А одлазећи у своју земљу, покори једнога босанскога кнеза и његову земљу заузео.

Чувши о нападу на Босну, краљ Матија се крете против Турака у помоћ, али кад је сазнао да се цар већ повукао, врати се назад.

И тако је Јајце остало неосвојено.

Има на мору острво Евбеја, на које је цар кренуо и освојио Негропонт и запитао је за ону гвоздену батину коју су му били донели, па кад је није нашао, наредио је да им се ноге пребију да би своју злу заклетву испунио, коју никада није одржавао, јер је био издајница, а о заклетви или о вери мало се старао.

XXXVI глава

О ВЕЛИКОМ ТУРСКОМ БЛАГУ И КАКО ЈЕ ЦАР НАРЕДИО ДА СЕ ПРЕБРОЈИ

После ових борби нареди цар једноме господину по имену Титреик Синан да преброји све благо и залихе његове да би му могао рећи колико хиљада људи и за колико година би могао издржавати за готов новац, немајући никакве помоћи ни од земље ни од доходака. Титреик Синан, према царскоме наређењу, преброја за четири недеље све и рече цару, говорећи: „Срећни господару, можеш издржавати за десет година четири стотине хиљада и да им платиш потковице и екере, то јест читаву плату и штетв“.

Али цар то није тако разумео, да може сваке године толико много издржавати, него за десет година, сваке године по четрдесет хиљада, па би тако свега било четири стотине хиљада. И тада рече цар:

„Још нисам свој господар, јер оне земље које држим све су туђе“.

А то је говорио о онима које је од хришћана био освојио силом с оне стране мора.

У то време се чврло као да сам папа са читавим хришћанским светом иде на Турке. И тада цар, бојећи

се да му се све хришћанске земље које је освојио не успротиве, позва преко гласника најстарију господу из целе земље да се код њега скупе, па кад к њему добоше, саветоваше се с њима говорећи:

„Чујемо да Ђаури хоће веома силно на нас да нападне; шта на то кажете? Па посаветујте ме, јер ја могу издржавати за десет година четири стотине хиљада људи“.

Ови му одговорише:

„Срећни господару, кад имаш толико много, крени на њих у њихову земљу. Боље ти је да идеш к њима, него да их код куће чекаш“.

Тада нареди цар да се донесе велики тепих, дајући им то као пример, да се пред њима распростре, па је скоро на средину наредио да ставе јабуку и зададе им овај задатак:

„Може ли ко од вас узети ову јабуку не стајући на тепих?“

И расправљаху међу собом, мислећи како јабуку да узму не стајући на тепих, како би се то могло. И нико од њих није могао да се досети томе. Тада сам цар, приступивши тепиху, ухвати обема рукама ивицу тепиха и савијајући га пред собом, ишао је напред за њим док не дохвати јабуку. Па онда поново рашири тепих како је био и рече господи:

„Боље је Ђауре мало помало откидати, него у њихову земљу кренути зато што смо у опасности. Јер кад нам тамо нешто мало не би пошло за руком, онда би нам се све земље успротивиле“.

И рече један господин по имену Есе-бег Авранезовић:

„Срећни господару, одавно причају о томе римском попу као да креће на нас са читавим хришћанским светом. Па кад би чак и на свињи јахао и тада би већ одавно био код нас. Зато, шта сте започели то и радите, не осврћући се на Ђаурске вести“.

И тако похвалише и његову реч и царев пример.

И у томе цар позва једнога Грка хришћанина, према којем је био милостив, по имену Томаша Кирицу и рече му:

„Како ви мислите о вашем римском попу?“

Овај му одговори, говорећи:

„Срећни господару, ми сматрамо да су све до оног једног јединог папе који се звао Дамазус све папе биле светитељи, а после њега ниједан“.

И рече цар:

„Сви сте ви заједно с вашим папом заблудели и зато, Томашу, прими Мухамедову веру, јер је истинитија него ваша“.

На то Томаш ућута.

А то се збивало у Једрену, у новом царском двору.

Обдаривши господу, цар Мухамед их отпусти кућама.

Зато знајте да је турски цар веома несигуран, а Турци се веома боје да се хришћански свет не побуне и не навали на њихову земљу. Јер кад би то видели хришћани робови, који су под њима у ропству, сви би од њих одступили и хришћанима се приклонили. Ја сам много пута од њих слушао да се тога веома боје, те молимо Господа Бога да то да.

Мухамед је освојио исто тако дванаест краљевина у Малој Азији, то јест: Понт, Битинију, Кападокију, Пафлагонију, Цилицију, Памфилију, Ликију, Карију, Фригију и Хелеспонт или Мореју.

А после тога је цар Мухамед умро и сахрањен је у Цариграду, а после њега су два сина остала, једноме је име Џем Султан, а другоме Бајазит.

XXXVII глава

КАКО СУ СЕ ОВА ДВА БРАТА ПОСЛЕ ОЧЕВЕ СМРТИ БОРИЛА МЕЂУ СОБОМ

Синови цара Мухамеда Џем Султан и Бајазит водили су међу собом борбу о царство неколико година. Џем Султан је био изгнан из земље, а Бајазит је постао султан, који је владао и сада влада. Овај никакав рат није предузимао, јер није имао с ким, зато што је његов отац био у оним крајевима читав хришћански свет покорио под своју моћ, осим угарске и пољске краљевине. Али је ипак освојио Кафу на Црноме мору с оне стране, а у влашкој земљи Килију и Београд.

А код Турака постоји овакав обичај: кад после цара остану два брата па међу собом воде борбу, ко се први склони у двор међу јаничаре, онај с њиховом помоћи царство добије. Али свакојако ниједноме од њих, док један од њих не заузме царство, не дају склоњена блага, какво се једно налази пет италијанских миља изнад Цариграда у тврђави Јенихисар, као да кажеш у Новом граду. То је врло сигуран и моћан град, који је Мухамед сазидео кад је освајао Цариград. А ако би који царски син хтео нешто од блага да узме, никада јаничари неће дати ниједноме ништа. А тврђава је сигурна и довољно снабдевена онако као што је потребно пред непријатељем. И одговориће свакоме од њих који би хтео да дође до блага:

„Срећни господару, док међу собом водите борбу, ниједноме неће бити ништа дато“.

Али када већ неко од њих седне на царски престо без сметњи од стране другог, тада ће онај коме је тврђава поверена, узевши кључеве и од града и од читавог блага, донети их цару. А цар, обдаривши га, поново ће му кључеве поверити да рукује њима онако како је раније за давних времена било.

XXXVIII глава

О ПОРЕТКУ КОЈИ ВЛАДА У ТУРСКОЈ ЗЕМЉИ

На сваки начин у турској земљи постоји добар поредак и влада велики ред и то најпре зато што цар све градове у свима земљама својим сигурно држи у својој руци, поседајући их јаничарима или својим васпитаницима, не дајући ниједан град било којем господину. А ако би која варош била ограђена и град се налазио у њој, цар их држи поседујући их својим људима. А ове јаничаре који су у граду сам снабдева, да би имали све што им треба кад би били опкољени. У граду немају ни вина нити икаквога другог пића. А у друго време, осим опсаде, сваки живи од своје плате. Плату им из царскога

двора дају за сваку четвртину године потпуно без грешке. Дају им исто тако и једно одело годишње.

А у граду је овакав поредак.

Постоји у граду један који над свима влада, којега зову диздар, као да кажеш командант места. Други је после њега чиновник којега зову ћехаја, као кад би рекао управник. После њега су потом буљукбаше, као да кажеш десетари. А ако би био већи град, онда у њему има више дворана и они немају никаквих других прихода осим плате.

Диздар за сваки дан има пола златника, ћехаја — за четири дана златник, десетари — за осам дана златник, а остали пак за десет дана златник. Од тога морају живети и не смеју дирати царску записку, осим кад би били опседнути.

Исто тако сами морају ноћу пажљиво стражарити, а крај капије увек морају да буду два вратара. А капија исто тако увек мора да буде затворена, осим капицика за излазак. Ако ко иде надоле или нагоре, никога неће пустити без најаве. А ако би била каква прешна потреба па би требало да војвода уђе у град да прегледа какав недостатак, тада не може доћи са много људи, већ само са четворицом или петорицом.

А овако се градови царски снабдевају, а исто тако и читаво турско царство, од највишега до најмањег.

Био богат или сиромаш, сваки у царску руку гледа, а цар пак све даље снабдева, свакога према његову достојанству и заслугама. И ето на тај начин ниједан господин нема ништа своје наследно. Мада нека велика господа имају своја наследна имања, али не много. И зато кад би им цар одузео имање, а могу при себи да задрже своју послугу, живе тако све до царске помоћи, јер цар једноме узме кад хоће, а даје другоме коме хоће. А онај коме одузме одлази на двор и проводи годину или две на двору. Цар опет одузме од другог и даје томе. А таквих којима одузимају и другима дају има на двору око двеста и зову их *мазул*. И зато им цар увек помаже новцима те имају међу собом такав обичај да се ни о чему не брину, говорећи међу собом:

„Ако Бог да здравље цару, даће ми друго боље имање“.

А ови су разлози зашто им имања одузимају и другима дају. Први разлог је: ко убогима наноси неправду, ниједноме томе неће бити то опроштено, него чим цар то сазна, одузима од њега и даје другоме. Други разлог је: ко лоше служи или службу занемарује, томе ће цар плату смањити и имање одузети, јер је свакоме наређено како ко има да служи и са чиме.

Постоји исто тако обичај у Турској да кад ко има синове а постају одрасли, он их узима са собом у рат и представља их на царскоме двору. Тада цар даје свакоме од њих онолико колико има отац, а понекад и више, а никоме без разлога ништа неће одузети.

А оваква је лична царска контрола.

Сваке године он шаље четири господина из свога двора на четири стране своје земље да посматрају да се негде некаквоме убогине човеку не чини неправда од његовога господара. Тада ова господа имају право да кажњавају на смрт, на одузимање имања, већ како ко заслужи. А ова господа посланици прозвани су хајфсоруџи, као кад би рекао ислеђивачи насиља. А кад већ добу у своје покрајине, тада нареду да се по местима виче да они којима се некаква неправда чини добу к њима. И уредивши онде све ствари, враћају се назад на царски двор и бивају обдарени.

Исто тако постоји обичај: кад би царски дворанин путовао или ишао по својој потреби некуда, па би се десило да буде убијен на било који начин, тада онај који га је убио, ако би био ухваћен, главу без милости губи, а читава она покрајина где се то десило без икаквог одуговлачења мора положити две хиљаде у царску благајну, и то зато што то људи нису спречили.

А велика господа имају тако велики страх од цара да кад би и најнижи царски дворанин некеме нешто наредио, овај то одмах мора извршити, бојећи се гнева царева. А царским дворанима где било да добу, било их мало или много, свуда указују почаст по селима и градовима, а то све из опрезности.

XXXIX глава

О УРЕБЕЊУ ЦАРСКОГА ДВОРА

А на царскоме двору такав је поредак и уређење да је царски савет највиши и најглавнији над читавом његовом силом. И што они учине или одлуче, то ће све бити извршено. Турци их зову веџири или паше, и таква саветника има само два. А то цар зато чини да не би себи задавао бригу са великим саветом, не знајући чије питање најпре да послуша, а на чему да се заустави. А у то време у које сам ја био у Турској на двору цара Мехмеда био је Махмут паша један а Исак паша други.

Постоји на двору исто тако обичај да ниједан паша нити иједан чиновник ништа ново не наређује, да се не би управа двора колебала, већ како је уређено израније, из стародревних времена, тога се и данас и свакад придржавају и на томе остају.

Царски савет се никада не саветује крај цара, него од њега далеко, у другој згради, и то само ова двојица. Али ако су напољу, онда имају разапет нарочити шатор, који називају *танишик чадири*, као кад би рекао шатор за саветовање. А други је шатор велики, где се цар показује у пољу, а зову га *шепира*. Позвавши ту познате људе преда се, питају свакога где се шта дешава, па кад чују, све то попишу шта је ко пред њима рекао. А после њих двојица сами међу собом расправљају, па што је и што им се учини најбоље и најважније, то износе заједно пред цара. Па тек кад цар сам размотри то и кад се посаветују заједно на чему треба да се остане, потпуно закључивши саветовање, одлазе од цара и наређују што је потребно, а цар се сам о томе стара.

Кад год упадну у коју земљу и народ покоре, тада царски писар одмах за њима иде и што год је дечака све у јаничаре узима, а за свакога даје пет златника и шаље преко мора у Анадолију, где их чувају. Таквих дечака бива око две хиљаде. А ако од непријатељских људи не би добио довољно, онда од свих хришћана у његовој земљи који имају дечаке ове одузимају у свакоме селу, одредивши ко-

лико које село може дати највише да би ипак број био увек потпун. А ове дечаке које из своје земље узима називају *чилици*, а после своје смрти сваки од њих сав свој иметак може остављати коме хоће. Али оне које узима од непријатеља називају *пенцици*. Ови после своје смрти не могу ништа оставити, већ све прелази цару, осим ако се неко тако понесе и заслужи да буде ослобођен, тај може дати после своје смрти коме шта хоће.

А на ове дечаке што су преко мора цар ништа не троши, већ их они којима су поверени морају издржавати и потом отправаљати куда се нареди. Онда их узимају на лађе, оне који на то пристану, и тако се уче и вежбају да се у рату боре на мегдану. Отада се већ цар о њима стара и плату им даје. Од њих цар бира за свој двор оне који су извежбани и плату им повећава. Млађи старијег мора слушати, а који поодрасту и добу до мужанских година, те шаље у градове за стражу, како је већ писано.

А на двору јаничара бива око четири хиљаде, међу којима је овакав поредак: они имају над собом заповедника, којег зову ага; то је велики господин: има плату десет златника за један дан, а његов управник златник за сваки дан; стотинарима дају на два дана златник, десетарима на осам дана златник, а осталима на десет дана златник. Исто тако имају плату од цара сви њихови синови који престану да буду дечаки.

Ниједан дворанин кад се у нечем заборави па скриви не бива кажњен одузимањем плате, него смрћу. А ипак ниједног дворанина не смеју кажњавати јавно него тајно, због других дворана, да се не би побунили. Исто тако ниједан јаничар нити њихов десетар не сме јахати на коњу, осим самога заповедника и управника.

Међу њима постоји исто тако и овакав поредак: једни су стрелци који стрељају из лукова, други су тобције који гађају из топова, трећи из малих пушака, неки из пушака-самокреса, и свакога дана морају се показивати с оружјем пред својим заповедницима. И свакоме цар даје сваке године златник на лук, а уз то доламу, кошуљу, велике чакшире начињене по

њихову обичају од три лакта платна и кошуљу од осам. А то сам им ја две године стално раздавао из царскога двора.

Цар има на своме двору исто тако шест стотина Татара коњаника, који имају над собом два заповедника, зову их *гариблар субашлари* и сваки под собом има триста људи. А овима је име *гарибјигитлер*, као кад би рекао сиротиња у служби. Њиховим заповедницима дају по два златника на дан, некима другима по златник и по, некима по златник, некима по половину па све до орта, а осим ових сиротана никога другог на царски двор не примају, јер су сви ови васпитаници. А од тих васпитаника цар бира шездесет одличних младића у једну чету и зову је *солак*, а њиховог заповедника *солакбаша*. Његова плата је свакога дана један златник, а ови пред царем иду с луковима.

Другу дворску чету представљају двеста капиција, два су заповедника над њима, зову их *капици башлари*, сваки под собом има по стотину људи. Ови јашу на коњима. Плата њиховог заповедника је за сваки дан по два златника, а другима на шест дана златник.

Трећа дворска чета вишега реда изабрана је исто тако од оних васпитаника, они исто тако јашу на коњима. Има их шест стотина, имају два заповедника над собом, зову их *улуфеци башлари*, сваки има по три стотине људи под својом командом. Њихова плата је два и по златника за сваки дан, а осталих за четири дана златник. Ову чету зову *улуфеци*.

Четврта чета од ових васпитаника још је виша и зову је *силахдар*, а има их триста, њихов заповедник је *силахдарбаша*, за сваки дан има три златника плате, а други пак златник, златник и по, два. Њихов посао је да воде коње под царем, када је потребно. Некоме падне тек за годину дана или за годину и по, или за две године једанпут да води.

Пета чета је и највиша, зову је *спахи оглани* као кад би рекао господски синови, и ови на коњима јашу као господа. Има их триста. Њиховог заповедника зову *спахилер субаша*, пет златника има за сваки дан, а други по два, по два и по, и по три и по, како ко заслужи; а ови имају дужност

да иду за царем где нареди са сабљом, а исто тако с луковима, опасавши се, и са стрелама. Некоме испадне да носи једанпут за годину дана, или за две године. Сви су они коњаници и сироти и сви, трпећи кишу или снег, морају заједно ноћу лежати око цара и ћутке чувати ноћну стражу, па била киша, био снег или зима, сваки мора на своме месту остати. Сваке ноћи их је педесет, а понекад сто, када је потребно. И нико се не мора старати ни за какво оружје, свим их тим цар снабдева, шта коме припада према његову достојанству, био он пешак или коњаник. А исто тако имају према њихову обичају опрему за коња и различито оружје.

А оне што храну или јело носе називају *чешнегирлер*. Има их осамдесет, њихова заповедника зову *чешнигирбаши*, његова плата је два златника на дан, а других по златник, по пола.

Коморника има педесет, зову их *ич огланлари*, њихова заповедника *кихтербаши*, он има на сваки дан два златника плате, а коморници по пола златника, имају такође довољно хране, као и коње.

Цар исто тако има хиљаду слободних коња из године у годину под својим седлима, и ове раздају, кад је потребно, са седлима и с опремом, а особито кад је велика битка.

А коњушара има двеста, који коње надгледају, а имају такође од цара своје нарочите коње. Сваки има на осам дана златник, а највиши њихови заповедници зову се *мехтербаше* и имају на дан два златника.

Има такође шездесет изабраних камила које носе царско благо. Свака камила носи шездесет хиљада у сандуцима. А има четрдесет других које носе кухињу и провијант. Других има исто толико које носе царске шаторе. Камиле исто тако носе трубачке шаторе и све њихове потребе, и носе четири велика бубња: једна камила носи два, а друга два. Зову их *кош*, и у њих бубњају само кад је велика битка. А оних других бубњева, великих и малих, имају много. А оних камила које оружје носе има триста. Зато што немају никаквих кола, да не би с њима закашњавали када иду у рат.

Оружара који оружје чисте и праве има шездесет и сви су коњаници. Њиховог мајстора зову *џебеџибаши*. Он има на дан златник, а други на осам дана златник, и то тако увек из године у годину.

А оних који разапињу царске шаторе има шездесет, зову их *мехтерлер*, сви су коњаници, њиховог старешину зову *мехтербаша*, он има на сваки дан пола златника, а други на осам дана златник.

Има исто тако дванаест засамарених камила које цареву постељину и кревет носе, као и новац који треба да му је при руци, као његово лично благо.

А ових камила што су за ношење има четири стотине дванаест, још и нешто празних, кад би се некој нешто догодило да би на њено место дошла друга.

И тако оружара и оних који разапињу шаторе, онда оних који негују камиле, кувара, трубача има на броју триста двадесет коњаника. А свих је две хиљаде и четири стотине педесет. Дворских јаничара пешака има три хиљаде и пет стотина и нешто више. И тако је број пешака и коњаника царских дворана око шест хиљада.

XL глава

О БОЈУ И О ТУРСКОЈ ПРИПРЕМИ

Овакав је борбени поредак код Турака највише за одлучну битку.

Застава царских има четири, које припадају двору. Прва је бела златним словима исписана, и она је изнад свих, јер означава да је ту читава царска сила, и зову је *алем-и-санџак*, то јест застава читаве силе. Друга је застава црвена — дворске коњице. Трећа је зелена и црвена, четврта жута и црвена, и ове су јаничара дворских пешака. И кад год се развију те четири заставе, ту је и цар међу својим дворанима.

А војска царскога двора овако се уређује: дворски коњаници стоје поред цара, пред њим јаничари, за њим камиле, а око њих свуда се начини јарак и бедем; испред јарка велики штитови су у земљу по-

бијени. Сабље су им исто тако врло оштре и припремљене; и друго ратно оружје је богато опремљено, па би се зато и наши морали исто тако добро припремати. Око јарка свуда је насут бедем нагоре, и на овом бедему свуда су густо пободени кочеве, начињене су и пушкарнице за топове, да се може гађати и из мускета, и постављају над великим штитовима копља; и друге одбрамбене ствари које су потребне густо стоје. Гађање из лукова је врло густо.

Цар пак осим свога двора има две војске: једна је анадолијска с оне стране мора, друга је румелијска.

А поред овог царског укопавања с десне стране су се други пешаци названи азапи, то јест пешадинци, исто тако укопали и кољем окружили, као и први, само што немају увек онаквих припрема. А ових је двадесет хиљада с јени кехајима. За њима иду исто тако камиле и коњи, на којима носе потребне ствари, и ови азапи су скупљени с оне стране мора, из Анадолије. Постоји такође и господар анадолски којег зову анатоли беглербег, као кад би рекао анадолски господар над господарима и уз њега су сви анадолски коњаници. Под њим је двадесет војвода и сваки има своју заставу од цара дату. Поред њих има педесет субаша и сваки стоји поред свога војводе, колико којем војводи припада. А ових коњаника бива на шездесет хиљада. Сваки војвода, а нарочито паша, има свој одред, и то су близу један до другог.

А опет с леве стране налази се један господар над свима господарима с ове стране мора који има своју заставу и свој одред. Зову га урумили беглербег, господар над господарима, највиши после цара, а уз њега је осамнаест војвода, сваки са својим одредом и са својом заставом, и тако у реду стоје као што је и раније речено. Уз њих је пак око четрдесет субаша, и сваки стоји уз својега војводу, колико којем војводству припада. А њихових коњаника бива на седамдесет хиљада, који су с ове стране мора, а и сарахори, о којима ће се даље говорити.

А поред цара с леве стране налазе се такође други пешаци азапи, бива их око двадесет хиљада, и они су с ове стране мора скупљени, то јест из Румелије, и исто тако су се укопали и кољем опколили, као

и они на десној страни. И кад цар нареди неким коњаницима да ступе у битку, тада без оклевања одлазе и туку се уз велику вику и бубњање. Царски бубњари исто тако бубњају да се међу њима подиже тако велика вика и бука као кад би се земља тресла или да громови бију. А тада к њима цар шаље дворане на оклопљеним коњима да би посматрали ко ће какво јунаштво починити и ко се како држи у борби. А сваки овај држи у руци буздован или топуз, соколећи на борбу без присиљавања. Ове зову чаушима, а где год се они налазе, као да је ту и сам цар, па их се зато сви боје, јер кога они похвале, свакоме ће бити добро, а кога покуде пред царем, тога невоља снађе. Њиховог заповедника зову чаушбаша.

Такво је турско уређење при одлучним бојевима.

Цар сам никуда не иде, него је увек међу јаничарима док се борба не заврши.

Када се онда против овакве поганичке силе хришћанска сила крене, као што је кренуо краљ Владислав на Варну, тако се био поставио против њих с колима да се около окружио, а међу колима су били све пешаци, а на десној као и на левој страни све су били коњаници; и зато су увек хришћански коњаници побеђивали турске коњанике, док се после сами не упропасте, хитајући неопрезно на царске дворане. Тако се и војвода Јанко на Косову пољу сам био сукобио и упропастио: поразивши коњанике, похитао је на царске дворане нагло и био је поражен. Зато знајте доиста: ко год би хтео с турским царем одлучан бој да бије, морао би друкчији поредак да има него што су имали други, и тако би га могао с божјом помоћи потући до ногу. Јер они имају једну слабост, о којој ни сами не знају, али ја то добро знам, јер сам то добро видео; а то је да њихови пешаци на бојишту не могу дуго издржати, зато што се за то нимало не припремају, већ сматрају да увек подједнаку срећу морају имати. И зато док је њихово људство свеже на бојноме пољу, не треба се на њих по сваку цену журити, јер док је у њих велики страх и приправност, морају да буду веома јуначни и назад не смеју одступати.

Још једна ствар није код њих сигурна. Кад би

само једном царски јаничари били потучени до ногу и остали на бојноме пољу, турски цар се никада не би могао повратити да би се негде хришћанима супротставио, јер кад би ову војску изгубио, онда би му се све хришћанске земље које је освојио успротивиле и морао би бити изагнат преко мора.

Још једну слабу страну имају они. Кад би хришћани њихове коњанике поразили, не би требало да хитају на чело јаничара, него одостраг, гађајући огњеним стрелама камиле, које би овако престрашене огњем полетеле на читаву војску и све би јаничаре смлавиле, а с друге стране требало би да их туку из табора учестаном паљбом из топова. Они се тога никад не досећају, али сам ја то пробао на једној камили. И распитивали су се о томе, али нису могли сазнати ко је то учинио. А то се било десило у влашкој земљи.

А исто тако велики страх завлада међу њима кад чују да хришћани на њих хоће силно да крену, јер сами добро знају: кад би једанпут изгубили битку и били поражени, као што сам раније рекао, никако се не би могли повратити, како је и сам цар раније говорио.

XLI глава

КАКАВ БИ МОРАО БИТИ ПОХОД НА ТУРКЕ И КАКВО УРЕБЕЊЕ

Али како разум и уређење чине силу, кад се будете спремали на Турке, треба да се чувате оптерећења оклопом, да не носите дебела коњаничка копча, велике пушке, тешке бацаче, да их и не узимате, већ да све ствари за рат и за одлучни бој правите себи лаке, чиме бисте могли без оптерећења владати. Јер су Турци таквим уређењем у великом преимућству. Ако га гониш, онда ће ти лако утећи, а ако он тебе гони, онда му нећеш умаћи. Турци и њихови коњи су због лакоће увек брзи, а ми смо увек због тешких коња и оптерећења оклопом лењи, јер док имаш много на глави, тежак ти је дух, а к томе не

чујеш и свуда добро не видиш, па рукама и самим собом због тежине оклопа не владаш. Јер се понеки тако припремају, у потпун тежак оклоп, као да би их неко имао освајати седећи на њима с камом. Међутим, добар човек чиста и јуначна срца треба да се бори. Њему је боље да боју приступи тако да може часно, ако би било потребно, да одступи, и да буде здрав и да поново започне што треба, него на једноме месту да погине стојећи као да је од олова.

Исто тако добро знамо да се и Татари тако припремају за битку као и Турци и не дају Турцима да их околу заобиђу, нити да им с бока приступе, већ се морају тући челом у чело, а лице у лице управљајући, да би ипак свако дошао у битку. И Татари су исто тако брзи на својим коњима као и Турци, а к томе су јуначни и издржљиви и у великом су преимућству што се исто онако припремају као и Турци. Зато су Татари често односили победу над Турцима, а хришћани никад, а особито не у одлучној бици и то зато што допуштају да унаоколо буду опкољени и да се с бока к њима приступи.

Кад виде оклопљене људе и њихов поредак, Турци имају наређење од цара да више гледају коње него људе. Приступајући с обеју страна с копљима и сабљама и другим различитим оружјем да коње туку и рањавају, а после тога ће им с људима лака битка бити. И зато се свако мора чувати да се не оптерети оклопом, што лако и сам можеш разумети, јер кад тако оптерећен из било којег разлога сјашеш, сам не можеш без помоћи поново да узјашеш. А у таквој бици се не може наћи увек човек или слуга, па макар то био и господин, да би му могао помоћи.

И зато ко год би хтео да поведе борбу с Турцима, морао би да напусти сав данашњи обичај и да се придржава овога што смо више споменули. И народ такође за то да има и да га учи.

Исто тако је значајна и потребна ствар да сви пешаци буду с копљима, јер су кориснији него мачеви. За то је исто тако потребан добро припремљен народ.

И на тај начин би могли с божјом помоћи однети победу над турским царем.

Међутим, све то од краља зависи, а да се не ослања на заповеднике, јер он мора да буде обазрив ратник, и најпре самога себе, а после тога читаву војску мора ваљано припремити и то особито против поганика. Добро је да тада краљ буде међу пешацима, имајући при себи неколико стотина, ако хиљада не би било, изабраних јунака на коњима, и одатле никуда да не иступа, чак и кад би велика потреба била. Јер краљ се мора разумно држати и у силној се безбедности чувати, пошто његова рана или каква болест велику забуну изазивају у војсци, као што је читаво тело клонуло када је глава болесна. Зато се сва господа и витезови морају бринути да бирају не толико снажнога, него више мудрога и вештога краља. А кад таквога буду имали, да га чувају као зеницу у оку, не дајући му да се рукама бори без потребе.

Исто тако је потребно да краљ има при себи неколико десетина изабраних људи на оклопљеним коњима, који би се, одлазећи од њега међу одреде, показивали витезовима и опомињали их у краљево име да се јуначки боре, као кад би сам краљ био ту. И тако би једни одлазили а други долазили, да би краљ увек знао шта се где у војсци догађа, као што турски цар има при себи своје чауше. И да ови буду тако ваљано опремљени да би непријатељи, кад би их видели, мислили као и други да је ту сам краљ и да заповеда, да би им се срчаност и одважност смањила. А ако би се некоме од ових изасланика у томе некаква незгода десила, одмах да се други појави на томе месту.

Знајте исто тако да турски цар не може тако велику војску скупити за одлучни бој као што се говори о његовој великој сили, како нема броја његовом људству, што не може бити. Јер сваки господар жели да зна број оних којима располаже да би њима могао и умео добро да управља. А колика је опет целокупна турска војска већ је више речено.

XLII глава

О ТУРСКИМ БРЗИМ КОЊАНИЦИМА КОЈЕ ЗОВУ АКИНЦИЈЕ

Турци своје брзе коњанике зову *акинције*, то јест летећи, и они су као кишни пљускови који падају из облака. А од ових пљускова велике поплаве настају и брзи потоци што се преливају преко обала и што год дограбе, све носе са собом. Али не трају дуго. Исто тако ни турски брзи коњаници, као ни кишни пљускови, нити трају нити се задржавају дуго, али докле захвате, све покупе, опљачкају, побију и униште тако да за много година ту петао запевати не може.

Турски брзи коњаници су добровољци и од добре воље одлазе на походе своје користи ради. А други Турци их зову *којунлулари*, то јест овчари, јер се овцама и другом стоком хране, а коње гаје зато што чекају да их некуд на поход позову. Тада су одмах спремни и није им потребно наређивати, нити им икакву плату давати, нити им штету накнађивати. А ако неко неће сам да иде на поход, он тада позајмљује некоме другоме своје коње наполице. Па ако што награбе и донесу, сматрају да је било добро, а ако ништа не донесу, онда овако говоре међу собом:

„Ако нисмо имали добити, али имамо велико задушје, то јест отпуштење, као и они који се сами боре и војују против Ђаура, и то зато што их опремамо“.

И кога год ухвате или добију, како људе тако и жене, осим дечака, све за новац продају, а за дечаке плаћа сам цар.

Ови брзи коњаници имају такође међу собом командире које зову *дајдирир*.

Постоје исто тако и војводе које цар установљава у свима покрајинама. Најпре су против хришћана: војвода смедеревски и његов помоћник војвода крушевачки против Угра, а против Влаха је војвода никопољски и његов помоћник војвода видински; против Хрвата и Карантанаца је војвода врхбосански и његов помоћник војвода ситнички. И тако је даље по покрајинама све поседнуто. На мору су пак против Каталана и Италијана војвода галипољски и његов помоћник војвода морејски.

Ове војводе или санцакбегови осматрају све земље и знају шта се у којем краљевству где дешава. А кад који од њих улучи време да може назаробљавати људи, тада шаље посланика цару и моли да му се допушти поход на Ђаурске земље. Пошто саслуша изасланство, цар им допушта. А посланици, чим добију допуштење, не оклевајући, одмах наређују да се виче по градовима, именујући војводе и покрајине, хвалећи им тај поход, говорећи:

„Бићете одведени у богате покрајине, накупићете доста свакаког блага, довешћете мушког и женског робља и свакојаке друге хране.“

И тада брзи коњаници или козаци, чувши о тако хваљеноме походу и чувши позивање, радују се подврискујући и одмах се опремају и крећу на уречено место, тамо где је сам војвода. И тада их војвода, дочекавши их, снабдева чамцима и другим потребама које су за то нужне и уредивши тако све што треба, издаје свакоме заповести за шта ће ко бити употребљен. А превезавши се тако, тај војвода креће у хришћанску земљу водећи их све до онога места куда је намислио.

Кад стигну, наређује им да се пребаце на друге брже коње, јер сваки од њих два коња има, једног води, а на другом јаше. А они коњи на којима су најпре јахали остају на томе месту, јер има других Турака за то да ове коње гледају док се они натраг не врате. А дају им за осам коња златник.

И одводи их војвода мало даље и ту им издаје наређење да нимало не оклевају и одређује им дан докле ће их чекати. Па ударивши у бубањ који називају таламбас, пушта их. И настаје таква гунгула међу њима, јер се међу собом гурају, а свако хоће да буде напред, да понеки падају и с коњима и ту остају. И разлете се сви куда ко зна, палећи, убијајући, пљачкајући и чинећи свако зло.

Војвода наређује да се на томе месту разапну мали шатори, имајући са собом неколико стотина изабраних људи, и то на добрим коњима, и чекају их ту. А брзи коњаници к њему доводе, доносе са свих страна. Али војвода, дочекавши их према првome наређењу, пљачку или плен сав шаље напред. А ко закасни, тај

тамо остаје. А сам војвода остаје назад, па уредивши одреде, иде лагано очекујући за собом непријатеље. А ако би их непријатељи, гонећи их силно, сустигли, тада се окрећу и сукобљавају се с њима. Ако битку не могу добити, онда наређују да се најпре побије све робље или плен, како стари људи тако и младеж, а онда се сами распрсну као ветар.

И тако им нико ништа не може учинити.

Али кад би их неко негде у тешким планинама или при великим водама, или на некаквом мочварном месту сустигао, ту би их могао поразити. Или кад би људи били спремни и кренули брзо ка ономе месту где ови пале и пљачкају, с мало људи велику би им штету причинили, јер се они тада распрше и растуре, а тада се такође највише боје и велики их страх обузме, зато што су расути. И тако би их неко с мало људи могао тући и нападати све до самога места где војвода таборује, па се ни сам војвода не би смео зауставити, мислећи да је то велика сила, јер не би умицао самдружи.

Ето тако се брзи коњаници спремају на нас.

XLIII глава

О САРАХОРИМА, КАО ШТО СУ КОД НАС НАЈАМНИЦИ

Сарахори су као код нас најамници или плаћеници. Они су такође из броја добровољних брзих коњаника. Јер кад цар чује да се велика хришћанска сила креће на њега или било каква велика војска, исто тако када хоће да скупи своју војску већу него што је била, тада наређује да се виче по читавој његовој земљи:

„Ко хоће да прима плату, биће му давана“.

И тада брзи коњаници одлазе цару и дају им на коња златник на четири дана, па их од тога времена не зову брзи коњаници, јер више нису добровољци, него сарахори. А плаћају им за сваки месец, јер њихова служба не траје дуго.

Њихово оружје је: сабља, штитови, копље, понеки од њих имају панцир.

Цар их држи при себи док су му потребни, а онда их отпушта, исплативши их. А бива их око двадесет хиљада у одлучујућем боју.

Они стоје поред цара с леве стране од јаничара, како је то раније описано.

XLIV глава

О МАРТОЛОСИМА ИЛИ О ВОЈНИЦИМА

Мартолоси су хришћани и особито бивају у пограничју. Они добијају плату на коња златник за осам дана. А плата им се такође даје свакоме за сваки месец без закашњења, као и сарахорима. Али њима служба траје докле ко хоће. Оружје имају исто као и сарахори. Ако ко хоће да има више, то је у његовој вољи.

Има исто тако и неких слободних хришћана, који не дају никоме ништа, а никакву плату не добијају. Зову их војници. Ови служе цара и воде слободне царске коње где је потребно.

Мартолоса и војника има на неколико стотина.

XLV глава

О УРЕБЕЊУ ТУРСКОГА ЈУРИША

Турски цар заузима вароши и градове не жалећи никако трошкове зато да не би на месту остајао с војском дуго, јер се пешаци не снабдевају намирницама, а коњаницима се коњи, камиле и мазге троше. А у то време би их неко могао са свежом и незнатнијом војском с божјом помоћи поразити.

И пре но што би имао да опкољава или заузима какав град, цар припреми велико изобиље свих ствари. Топове исто тако не возе увек са собом, особито не велике за рушење, и то зато што су тешки и тешко се возе. Него понесу на камилама пуно и изобилно бакра.

А кад стигну пред који град који хоће да освајају, ту излију велике топове. И праха имају изобилно. Тада најпре из топова разбијају и руше зидине варошке или градске док му се чини довољно. А кад види да је време да се пусти на јуриш, тада најпре наређује да се виче по читавој војсци да се коњи, камиле и сва стока с паше догна до војске. То чини зато да им не би, док се они замајавају око јуриша, какви непријатељи похватили коње. А кад се то изврши, онда наређује да се по други пут огласи по читавој војсци, одређујући дан јуриша, да би се сви припремали. А најрадије бирају себи петак. А оглашујући тако, именују при томе награде на овај начин: ко заставу изнесе на зидине, томе војводство обећавају, а ко за њим уђе субаштво, то јест староство или подвојводство, трећем шерибаштво, а другима опет друга достојанства, а некима пак новац, не назначујући суму, раздајући к томе различите доламе и другу одећу и разноврсне дарове. А што год се тада спомене, све се без грешке изврши и испуни, па било да варош заузму или је не заузму.

А онда оглашавају за саме вечерње молитве или у само вече по читавој војсци да сутрадан посте, па пошто пропосте читав дан, када вече дође, да се густо натичу запаљене свеће свуда по војсци, тако да то издалека изгледа као да звезде густо на облацима блистају.

А то је знак сигурног јуриша.

И зато се те ноћи или и преко читавог другог дана спремају за јуришање. Преко дана приређују себи гозбе, уживања. А када се довољно наједу и напију, тада се — грлећи се и љубећи — опраштају један од другог као да више никада један другог неће угледати. И тако проводе све до вечери.

А преко ноћи пак полазе ка ономе граду ћутке са свих страна, прилазећи истиха опкопима, носећи пред собом заклоне плетене од прућа и чврсто начињене лествице да би могли ићи с обеју страна лествица, а исто тако одоздо и одозго. А јаничари пак крећу ка ономе месту где је на зиду или зидинама начињен пролом, па приступивши порушеном месту, ћутке чекају све док се не почне дан показивати.

И тада најпре тобције почну гађати из свих топова.

Пошто се топови испуцају, онда јаничари врло брзо јуре по лествицама на зид, јер за то време грађани пред густом топовском паљбом одступају. А кад виде јаничаре на зиду, окрећу се к њима и туку се узајамно јуначки с обеју страна. И ту јаничари миле, соколећи једни друге. А уз то долази с бокова врло густо габање из лукова и из пушака, јер им други још помажу пуцњавом, великом грмљавином бубњева и људском виком.

И тако ова битка траје један час, а највише два.

А надвладају ли за то време хришћани поганике, онда већ Турци лагано слабе и малаксавају, а хришћани се ојачавају.

И тако тај јуриш траје до подне, а даље не може трајати, јер муницију истроше, а неки људи бивају побијени, неки рањени, а сви се заморе.

Када цар види да јуришем не може да победи, наређује им да одступе од града, а топове с осталим прибором да одвuku од зидова и да натоваре на кола. Скупивши рањенике, наређује да се с њима иде напред ради превијања, а сам остаје на томе месту до ноћи, а у ноћи пак одлази са читавом војском, да не би из вароши или из града викали за њима. И зато увек заседу остави, ако би ко из града излетео да их гони или да плен узима, да се може некако над тим осветити. И зато се народ који се налази у градовима мора веома опрезно и пажљиво држати, да не изјахује и не излеће из града тек онако. Јер ако се од њега варош или град једанпут одбрани, за дуга времена неће Турчин на њега нападати.

Који пак од Турака у јуришу или бици буду осакаћени било како у руку или у ногу, свакога ће таквога цар богато снабдети свим што му треба све до његове смрти.

Исто тако дају све рањенике да се излече и опораве. Тако исто дају свима који су било како ма шта јуначки извршили или ко је што заслужио.

И такав је начин и уређење турскога јуриша.

XLVI глава

О ХРИШЋАНИМА КОЈИ СУ ПОД ТУРЦИМА

Хришћане Турци зову Ђаури, а свима који су под Турцима цар зна број, колико их има у свакој земљи. Ови дају цару данак на сваку годину од сваке главе по четрдесет аспри, које Турци зову акча: четрдесет њих чине један златник. Сваке године прима цар тога много стотина хиљада. А који год може да зарађује новац тај даје златник на годину, осим деце и женске чељади. И то осим других прихода, који му долазе у његову ризницу на мору и на суву и од сребрних планина и других ствари. Ови исти хришћани дају и својим господарима под којима су, које зову тима-рерлер, половину царскога данка, а к томе десетак читаве своје летине или хране. Рад никакав не дају ни цару нити икаквоме господару, нити на њега иду.

А када царска војска пролази кроз његову земљу, нико не сме преко усева прелазити или кварити ма шта, нити какву штету начинити, нити насилно узети што од кога, па макар тако мало било да не би стајало ни новчића. Турска господа се тога чувају и неће прогледати кроз прсте један другоме, не хотећи да се сиромашнима наноси штета, како поганицима тако ни хришћанима. А кад би неко кокош једну насилно узео, главом плаћа, јер цар жели да сиромашни буду на миру.

Хришћани исто тако морају опремати за царем много хиљада товарних грла или коња са храном да то тамо продају за свој рачун, по којој им се цени праведно одреди, не наносећи им штете.

И тога уређења се у свему тако придржавају; како је било од прастарих времена тако је и до данашњег дана.

Тако се било десило за цара Мурата да је једна жена била тужила једнога азапа да јој је на имању узео млеко и попио. Цар је наредио да га ухвате и да му разрежу трбух и да погледају има ли млека у желуцу, јер онај тамо војник то није признао. И нађено је оно млеко у њему. Али да није нађено, то исто би се

имало десети оној жени. И тако је јадни војник изгубио главу, а жена млеко. А то се десило на путу од Пловдива ка Черномену.

XLVII глава

О ТУРСКОМ РАЗМНОЖАВАЊУ

Турско размножавање је налик на море, које никад не надлази нити се смањује. А никад није мирно, него се на различитим местима узбуркава, љуљајући се овамо и онамо. А исто тако ни поганици никада мира немају, увек се буне и немирни су. Јер мада се у једној покрајини утиша, ипак у другој о обале запљускује. Где је морска вода густа и слана у неким покрајинама со од ње праве. А ипак ако чисту воду не зачиниш са мало слатке, со се не може добити. Исто тако све воде, лутајући овамо и онамо по свету, бивају слатке и добре, и свима стварима потребне и корисне. А када се у море улију и помешају се с морском водом, сва доброта и сласт њихова губи се и постају као и друга морска густа и слана вода.

И Турци су налик на то: никада нису у миру, увек воде борбу из године у годину од једних земаља до других. А ако негде начине примирје, то је због њихове користи, а у другим покрајинама све зло изводе или чине, људе отимају, заробљавају, а што не може ходати — убијају.

И то се дешава много пута годишње: десет до двадесет хиљада хришћана доводе међу поганике, па помешавши се, сви се покваре као и речне воде у мору, јер напустивши веру своју, поганичку примају. И кад тако вером промене, такви гори постају за хришћане него прави поганици.

И тако све то служи њиховом размножавању: док једни ислужују, други су ислужили и друге доводе, а неки се о томе старају да друге доводе и изводе, како их никада не би бивало мање, него како им је Мухамед наредио.

А поврх тога није мали број ни оних који се сваке

године добровољно потурче, како се било десило у Галати, када је један чувени калуђер светога Бернарда својим неваљалством био довео једнога доброг човека да изгуби живот, јер су га Турци без кривице дали да се спали, а његова жена је остала удовица. Онда је овај калуђер примио Мухамедову веру а Христову погазио, а ону удовицу је од поганика испросио. И тако су му је дали против њезине воље. А после је пак преко четрдесет морнара Каталанаца примило поганичку веру. А ипак поганици нису хвалили поступак овог калуђера.

И тако се Турци множе, као што је о споменутом мору речено, а то можете и сами знати, јер они узимају људе а не стоку. А ко им то може забранити, јер они кад покупе све, брзо одлазе назад, и пре него што се хришћани припреме, они се већ налазе онде где треба да буду. А ако би за одбрану од тога држао више људи, била би то већа штета и губитак. Јер док змији главу не разбијеш, дотле нећеш од ње бити сигуран. Тако и ви, ако их кадгод прегазите и потучете, ови ће исту онакву штету причињавати као и раније. И мада ће њихова коњица бити поражена, ипак то није никако крај, свакако ће се поново вратити. Осталог се можете досетити.

XLVIII глава

КАКО СЕ ЦАР ПОКАЗУЈЕ СВОЈИМ ДВОРАНИМА НА ДВОРУ

Турски цар има овакав обичај: на своме двору он се показује дворанима два пута у недељи, и ту сви дворани морају бити, стојећи далеко уокло. А ту се исто тако представљају и посланици откуда год били, носећи дарове. Па пошто се представе, више на двор не долазе, сем кад би се опет указала хитна потреба. И тако чекају одговор.

А цар се зато мора показивати, јер кад тога показивања не би било, онда би дворани могли доћи у какву сумњу или се могу побојати да се није каква незгода десила и да се није на престо попео неко други пре

него његов син. Па кад је цар и болестан, и онда дворани желе да знају о његовој болести.

Царска имена на турском језику су: једно је бујук-бег, као кад би рекао велики господар, друго — хунк-јар, то јест турски кнез, треће — мирза, то јест сила, четврто — султан, то јест цар, а по претку своме зове се Османоглу, то јест Османов син. Неки га зову падишах, то је као име над свима именима, а то име њему не припада, већ само Богу, јер они Бога зову Јергек Јарадан Падишах, као кад би рекао свемогући створитељ земље и неба.

XLIX глава

О ЈЕДИНСТВУ ПОЉСКИХ КРАЉЕВА С УГАРСКИМ

Угарски краљ Владислав и пољски краљ Олбрахт јесу два брата која леже под истим срцем, од исте крви потекли. Имајући тако велику силу, било би заиста божја казна и велико и нечувено чудо кад се не би осмелили да нападну турскога цара и да се не освете за такво проливање хришћанске крви и за уништење народа, а особито њихових предака.

А свакако је добро познато било да докле год је влашки војвода Стефан држао Килију и Београд у својим рукама, пољска краљевина је седела у миру као иза штита. И док исто тако угарски краљ држи у својим рукама рашки Београд, угарска земља је сигурна. Јер Дунав, Сава, Тиса и Драва, ове четири реке, представљају као преграду. Али би зато требало Београд, као кључ угарске краљевине, држати у великој пажњи. Јер поганици не спавају, јер је краљева дужност да се о свима поданицима стара и да их увек опомиње и брани. А за то нема другог правилнијег пута него братска слога и јединство и љубав свих хришћана, да би од поганичке руке били ослобођени.

А не као краљ Матија, који је оставио поганике, а рат водио против хришћана. А на жалост, узрок томе били су свети отац папа Павле Други и цар римски Фридрих, обојица славнога спомена, јер су довели до тога да краљ Матија, славнога спомена, води борбу

против Чеха проглашујући их за јеретике, па кад ове није могао победити и себи покорити, окренуо се на аустријску земљу против римскога цара.

И тако је међу хришћанима била борба, а поганици су своју силу умножавали, јер под застором вере хришћане лакомство и празна хвала воде многим рђавим стварима.

И тако су хришћани мучени, а поганство се свуда ојачало. А успомена на покојног краља Матију прошла је као звук звона.

Τέλλος

... Ова хроника је писана најпре руским писмом од рођења Господњег године 1400.

... Ова хроника је писана најпре руским писмом од рођења Господњег године 1400.

... Ова хроника је писана најпре руским писмом од рођења Господњег године 1400.

... Ова хроника је писана најпре руским писмом од рођења Господњег године 1400.

О ПИСАНИЈИ ИСТОРИЈЕ КРАЛЕВА С УГАРСКИМ

... Ова хроника је писана најпре руским писмом од рођења Господњег године 1400.

... Ова хроника је писана најпре руским писмом од рођења Господњег године 1400.

... Ова хроника је писана најпре руским писмом од рођења Господњег године 1400.

... Ова хроника је писана најпре руским писмом од рођења Господњег године 1400.

Дело Константина Михаиловића било је веома популарно током XVI и XVII века код Пољака и Чеха, а вероватно и код осталих европских народа којима је претила опасност од Турака. У науци се помиње и један ћириловски текст, о којем ништа ближе не можемо рећи, јер до данас није пронађен; он би можда могао бити украјински, јер је турска опасност била велика и у Украјини. Због тога је ово дело врло често преписивано, штампано и прештампавано, преводено с пољског на чешки, па онда поново чешки превод преводен на пољски. Зато је сачувано много текстова, али оригинала нема. Преписи су, међутим, различити, па је зато тешко рећи како је изгледао оригинал у свима појединостима. Током времена су многи преписивачи местимично мењали или проширивали основни текст, каткад су додавали читаве нове одељке, било да су их узимали из других рукописа или књига, било да су дописивали оно што су они лично сазнали или доживели. Преписивачи Константинова дела били су најчешће они који су и сами били у Турској и по нешто и сами знали о турском животу и обичајима. Тако се развила богата литература, којој је на пољском и чешком терену Константиново дело било основни подстрек и извор, „родоначелник“. На тај начин су многи преписивачи Константинова дела постали и његови настављачи. Особито је у томе погледу карактеристичан рукопис некадашње петроградске Публичне библиотеке из XVII века, у којем је преписивач у ствари препричавао материјал из дела Константина Михаиловића, каткад га скраћивао, каткад опет мало проширивао, а каткад давао одељке који би највише одговарали тексту оригинала, ако судимо по смислу тих места, а после скоро сваке своје главе, а има их свега 27, он је написао и своје додатке, где често говори о подацима из Константинова дела и упоређује их с материјалом из дела неких каснијих пољских хроничара. То су онда прве историјске критике Константинова дела, ако ове белешке можемо назвати тим именом.

Како се тај процес проширивања домета дела Константина Михаиловића развијао током XVI и XVII века показује неколики мањи одломци различитих текстова које ће читалац наћи у додатку ове књиге. Неки од њих ће можда бити ближи нама непознатом оригиналу него други текстови, бар у наведеним фрагментима, неки ће бити очевидно дело Константинових настављача, а неки ће бити оно што смо назвали критиком Константинова дела.

И ТАКО СЕ ЗАВРШИЛА ПОГАНИЧКА ПРОПОВЕД

(Крај IV главе по рукопису Чарториских — С*)

Есе росулах Махомет росулах, као кад би нашим језиком рекао: Исус је од духа божјега, а Мухамед је божји изасланик, и што је воља Мухамедова, то је воља Исусова. Пророк Мојсије је старији брат пророка Мухамеда. Пред Мојсијем се море растворило, а пророк Исус је мртве из гроба васкрсавао, а над пророком Мухамедом се кретала стена онде где се Богу клањао; јер је Мухамед последњи пророк, и њега ниједан пророк не може пред Богом превазићи.

Поганици називају хришћане Ђаури, а Јевреје називају Чивути, као кад би нашим језиком рекао иструли.

Исус се успео на небо зато што су га Ђаури назвали Богом, а Јевреји су га хтели мучити и распети на крсту због његове велике светости и због његових чуда која је чинио на свету. И бојали су се Јевреји да људи не пођу за Исусом, као што су то Ђаури учинили, називајући га Богом; рђави Јевреји су хтели да га ухвате, вргну на муче и да га распну на крсту.

И ступи испред њих у једну кућу. И кад виде Исус јеврејско рђавство, узнесе се из тога дома на небеса. А Јевреји набоше у ономе дому једнога човека који је био налик на њега, ухватише га, вргоше на муче и распеше на крсту, и то поред два разбојника.

Ђаури причају да је Исус био бачен на муче и да је био распет на крсту. Не верујте ви томе, јер је Исус био тако свет, да га се ниједан човек није могао дотаћи, а камоли да би га могао ухватити или бацити на муче. А кад се Исус био узнео на небеса, приступише к њему анђели, поздравише га и узеше га међу се и водише га по највишем небу. Исус крену с анђелима назад ка небеским вратима, као да је хтео назад на земљу да сиђе, и рече анђелима:

* Објашњење и опис појединих рукописа Константинова дела дати су у посебном одељку при крају књиге.

„Оставио сам тамо на једноме месту белу сандалу или опанак“.

И вративши се тако Исус по сандалу, остаде на небесима и биће тамо све до судњег дана. А када дође судњи дан, тада ће Исус сићи на земљу и говориће Ђаурима:

„Ви сте ме хтели бацити на муке и распети на крсту, зато идите у вечни пакао“.

И тако се завршила поганичка проповед.

ЈЕР НЕМА ОНИХ КОЈИ БИ ВЕРУ БРАНИЛИ И ШТИТИЛИ

(Одељак XVIII главе из најстаријег чешког рукописа Чешког музеја — М)

Јер нема оних који би (веру) бранили и штитили, осим његове светлости пољскога краља Албрехта, који је претрпео значајну штету у људству и материјалу, старајући се и чинећи напоре непрестано против поганика, бранећи хришћанство. А свети отац папа седи мирно у Риму с духовницима, не бринући се ништа о томе, а и цар или краљ римски гостећи се у немачким земљама са својим витезовима. У Турској се заиста мало чује о њиховој славној светлости, јер се ничега не лађају против поганика. Зато свети отац папа и глава читаве вере хришћанске и најсветлији краљ римски неће ваљда још дуго посматрати овакво насиље и проливање хришћанске крви, јер могу то добро с божјом помоћи поганицима бранити, а од њихових величанстава све то зависи да хришћанство подигну против поганика, да престоницу славнога царства освоје и читаво хришћанство с божјом помоћи да ослободе. Престоница римскога царства је у Константинопољу, који се зове на грчком језику Стамболи, а на турском Стамбол, као што ће се о томе шире испричати, ако би како и када имало да дође с божјом помоћи до те победе над поганицима.

И МНОГО ГОРИ ПОСТАЈУ ТАКВИ ХРИШЋАНИ КАД ПОСТАНУ ПОГАНИЦИ, НЕГО ПРАВИ РОБЕНИ ПОГАНИЦИ

(Одломак XLVII главе чешког рукописа Чешког музеја — М)

Турско или поганичко размножавање је слично мору, које никад не надлази нити одилази и таквог је својства да никад нема мира, увек је узбуркано: ако се на једноме крају утиша, на другоме о обале запљускује. Морска вода је опора и слана. У неким крајевима из ње ваде со, али зато ако у морску воду не додаду један део слатке воде, со не може бити начињена. Тако исто и све воде које по свету текући лутају тамо амо воде су слатке и добре и корисне за сваку ствар, а кад се у море слију и помешају се с морском, свака њина сласт и доброта пролази, а постају опоре и слане као морска вода.

И Турци имају исто својство као и море: никада мира немају, стално воде борбу, из године у годину, из једних земаља у друге, па ако негде учине примирје за своју корист, у другим крајевима баволи коло воде, заробљавају народ, а ко не може ићи, убијају, и то се дешава много пута сваке године, по неколико хиљада догнају и доведу добрих хришћана међу поганике; када се ови помешају, покваре се, као што смо раније рекли за воду, заборављајући своју добру веру хришћанску, примајући веру поганичку, величају је и много гори постају такви хришћани кад постану поганици, него прави робени поганици.

А УСПОМЕНА НА ПОКОЈНОГ КРАЉА МАТИЈУ
ПРОШЛА ЈЕ КАО ЗВУК ЗВОНА...

(Завршина, XLIX глава чешког рукописа Чешког музеја — М)

О ЈЕДИНСТВУ ЊИХОВИХ ВЕЛИЧАНСТАВА
НАЈСВЕТЛИЈА И ВИСОКО РОБЕНА ДВА КРАЉА

То би била велика несрећа и велико и нечувено чудо када краљ угарски и чешки и краљ пољски, два брата што су лежала под једним срцем своје матере, који од једне крви проистичу, и који имају тако велику силу, не би напали турскога цара и кад не би осветили такво уништење људско и проливање хришћанске крви и своје претке. А добро је познато да је пољско краљевство остајало на миру као иза штита док је Стефан војвода молдавски или влашки држао Килију и Београд. Исто тако док угарски краљ држи рашански Београд у својој власти, угарској земљи ће добро бити. Јер су Дунав, Сава, Драва и Тиса, те четири реке, као преграде, а Београд је као кључ угарскога краљевства. Зато је потребно Београд пажљиво чувати, јер поганици не спавају, па зато хришћански свет, а особито славна величанства треба да буду пажљива и своје поданике да заштићују. А добар је пут за то да могу с божјом помоћи сами своје земље да одбране и да ослободе читаво хришћанство ако је у слози.

А не као краљ Матија, славног спомена, који је оставио поганике, а водио је рат против хришћана. По несрећи су свети отац папа Павле и римски цар Фридрих, обојица славнога спомена, били исто тако за то криви, јер су краља Матију подстакли на то да води рат против Чешке, огласивши је за јеретичку земљу. Кад краљ Матија, славног спомена, није могао да је савлада и покори, окренуо се римскоме цару у аустријској земљи. И тако су хришћани били мучени, а поганици су се свуда распрострањивали. А успомена на покојног краља Матију прошла је као звук звона.

ЈЕР СИ ТИ СВЕ СТВАРИ СТВОРИО, ПАКАО, ТАМУ
И СВЕЛОСТ...

(Овај турски оченаш налази се на крају V главе у чешком тексту штампаном 1565 — L)

Турски оченаш: Учитељу, ми се молимо теби, нека буде теби част на висинама од свих створења и поколења; о теби, Учитељу, мислимо, који таму градиш и осветљаваш, нека буде теби хвала и част на висинама. Ми те то, поколење из Сарсина, признајемо, живи Боже, пред тобом читаво поколење пада на колена, у тебе, Учитељу, полагамо ми једину живу веру, јер си ти, Боже, све ствари створио, пакао, таму и светлост, зато нас, Господе, уведи усрдно у своју светлост. Амин.

ОНДА БУ ЈА, УЗЕВШИ ТВОГА БОГА У ПОМОЋ,
ЗАВОЈШТИТИ НА ТЕБЕ, И ОДНЕЋУ ПОБЕДУ НАД
ТОБОМ, ЈЕР ТВОЈ БОГ ВОЛИ ПРАВДУ.

(Одломак главе XXI из чешког рукописа штампаног 1565. — L — а надовезује се на текст после речи: „Краљ Владислав прими од њега овакав предлог“.)

И саопштише цару да ће то учинити.

А кад тако уговорише, турски цар врати деспоту Смедерево и Голубац, ова два града, и два деспотова слепа сина. Уступи му исто тако неколико хришћанских места за оног сужња, зета свога, а уз то је још имао да плаћа краљу много злата и сребра сваке године. А кад је тај уговор начињен између краља и цара, цар први даде јемство да ће га поштовати, а онда рече и краљу да и он да јемство. И запита краља и рече:

„Киме ћеш ми овај уговор јемчити?“

А краљ му одговори.

„Највишим хришћанским свештеником, то јест папом“.

Цар ово не хтеде примити као завет, већ рече:

„Је ли то онај који је прождро римско царство, и вас све хришћанске краљеве прождире? Краљу Владиславе, па ти имаш верног и истинског Бога. Обећај

ми пред својим Богом да ћеш се држати овога примирја. А ако ми, обећавши пред Богом то не одржиш, онда ћу ја, узевши твога Бога у помоћ, завојштити на тебе и однећу победу над тобом, јер твој Бог воли правду“.

И тако је краљ Владислав с деспотом и војводама и са свом угарском господом стегоношама учинио завет на светом писму и због тог уговора су били радосни с обеју страна.

ОНДА СЕ ПАПА РАСРДИ ВЕЛИКИМ ГНЕВОМ ШТО ЈЕ ОСРАМОЂЕН ОД ПОГАНИЧКОГА ЦАРА...

(На крају главе XXI чешкога текста штампаног 1565. — L — налази се и ово место)

Онда се папа са својим кардиналима расрди великим гневом што је осрамођен од поганичког цара. Посаветовавши се с кардиналима, с бискупима и са читавим својим збором, посла кардинала Јулијана угарскоме краљу Владиславу и свој другој угарској господи:

„Краљу, тај договор и то примирје по милости божјој, као и по мојој папинској, и по милости читавога хришћанства турскоме цару никако не одржи, ја ћу ти такву помоћ дати, а од оног завета који си учинио, моћи божјом и својом, као и моћи свих кардинала, арцибискупа и бискупа разрешујем те и дајем разрешење од греха и свима другима који су с тобом тај завет учинили. И да никако друкчије не чиниш, него што можеш брже да кренеш против њега, а ко год с тобом пође, па ако би у том боју и пропао, тај ће бити ослобођен свих паклених мука и биће спасен“.

Тада краљ Владислав, скупивши опет људство, колико је највише могао имати, крете опет против турскога цара и посла му писма с отказом примирја. Кад изасланици дадоше ова писма цару, он се веома зачуди томе и рече изасланицима:

„О краљу, млада ти је памет, кад тако мало цениш она обећања која си учинио своје праведноме Богу. Зато му овако реците: хоћу да узмем у помоћ његовог праведног Бога и хоћу против њега да ратујем; верујем да ће ми против њега помоћи“.

И тако цар скупи веома силну војску против њега и настаде бој, те цар порази хришћанску војску и оног Јулијана папског легата, тако да их је мало умакло.

И ТАКО БИ СЕ ХРИШЋАНСКА ЖАЛОСТ И ТУГА ПРЕТВОРИЛА У РАДОСТ И ВЕСЕЉЕ А ПОГАНИЧКА ПАК РАДОСТ И ЛИКОВАЊЕ У ТУГУ И ЖАЛОСТ.

(Одломак с краја последње главе из чешког текста штампаног 1565. — L)

Тако је међу хришћанима разједињеност и неслога била разлог многим злу. Поганици су за то време ојачали, као што су о томе други писали, јер много пута под изговором и под видом праве вере и истинске вероисповести лакомост и ташта хвала воде хришћане многим злим стварима, а свака проклета зла ствар има уза се некакав вид доброте, што сваки побожан човек, ако размисли у себи, може познати.

Писао сам овде доста широко с помоћи божјом о многим и различитим стварима, а још бих с божјом помоћи хтео краљевском величанству да пружим ваљану и добру поуку, како би могао однети победу над турским царем, а тиме би од Господа Бога свемогућег добио вечну награду и од читавог хришћанства част и хвалу, од исхода до захода сунца велико и славно име. Онда би се рекло да су ови краљеви по милости самога Бога настали и да су обдарени великим именом које је веће од имена Александра Великог, а исто тако би се хришћанска жалост и туга претворила у радост и весеље, а поганичка пак радост и ликованье у тугу и жалост.

А ОД ВРЕМЕНА ТОГА ОСМАНА ТУРСКИ ЦАРЕВИ СЕ НАЗИВАЈУ ОСМАНОВИЋИ.

*(Почетак дела какав се налази у рукописима пољским
Р и А и у чешком L)*

Турска хроника. Први почетак Турака је од Татара, који су лета господњег седам стотина педесет и петог изишли са севера из загорске земље планине Кавказа међу Алане, Колхе и Јермене, прешли за краља Пипина до Франака преко Понта, Кападокије, прешавши у Персију, а са Сараценима су тако дуго ратовали да су им Сарацени морали обновити персијско краљевство, које су ови Сарацени били уништили за цара Граха са својим вођом Мухамедом. Тако су Турци после примили Мухамедову веру. А онда око лета господњег 1300. један војник великог кана, татарског цара, због неке срамоте или неправде, јуначан и врло смео, сакупивши око 40 коњаника, изјаха из Татарије у планине и стене кападокијске. Задржавши се ту, он околни народ потчини себи и освоји један град, у којем господарицу звану Каравиду уби, а сам ту становаше и владаше. Његово име било је Осман, а од времена тога Османа турски цареви се називају Османовићима.

И ТАКО ЈЕ ОН СВОЈУ ВЕРУ НАЈПРЕ У АРАБИЈИ ПРОШИРИО.

*(Почетак II главе пољских текстова Р и А, као и
чешког L)*

Био је Мухамед родом из Арабије, а други веле из Персије. Отац му је био незнабожачки поганин, а његова мајка је била од измаилског или јеврејског рода; а после смрти његових родитеља, био је ухваћен и продат једном знаменитом човеку Измаиљанину по имену Абдемонаполу, код којег је одрастао и потом га је поставио да води рачуна о роби, јер је био младић леп и лукав, а у незгоди довитљив.

Томе човеку је свраћао исто тако и Сергије апостата или залутали отпадник од вере хришћанске, учитељ несторијанског отпадничког учења. Тај Нестор

је био цариградски владика који је међу њима проповедао заблуду како је Господин Исус прави човек, а не Бог. Ето од тога је Сергија монаха Мухамед научио лажну веру, коју је потом својом лукавошћу и чаробњачким учењем неописано проширио. Јер кад је његов господар Абдемонапол умро без породе, он узме његову жену а своју господарицу, с којом је добио благо и велико имање, и владао је у земљи арапској, коју је од римске силе отцепио и поразио је војсковођу римскога цара Ираклија, који је пре тога Хозроја, персијског краља, с његовом војском поразио.

И тако је он своју веру најпре у Арабији проширио.

(Рукописи Р и А имају на крају III главе овај текст)

Турци исто тако после сваке године један месец и једну целу недељу, не једући и не пијући ништа преко дана, али кад сунце зађе, једу све што зажеле и пију. Празнују исто тако Ускрс за успомену на оно кад је Аврам хтео свога сина да жртвује Богу.

И ТАКО СЕ БОРБОМ ВЕРА МУХАМЕДОВА ПРОШИРИЛА.

*(На крају VII главе рукописи пољски Р и А и чешки
L имају овај завршетак)*

Мухамеда зову Мухамед росулах — божји изасланик, јер се он божјим изаслаником називао када је Арабљане и Персијанце обраћао у своју веру. Стари завет, тј. Мојсијеве књиге, признавао је, и пророке, и за деву Марију је говорио да је била девица. За Нови завет, тј. за јеванђеље, говорио је да није истинит спис. Својим следбеницима је наредио да се увек боре, и зато им је обећао да ће владати на свету. Забранио је да се пије вино. Допустио је да свако може имати највише четири жене, а милосница колико ко може. Господа Исуса је сматрао за великог пророка, говорио је да су Стари и Нови завет једно, онима који у њега верују обећао је рај, а који не верују — пакао, забранио је по цену живота да се с хришћанима ра-

справља о његовој вери, али је место расправљања наредио да се она брани сабљом. Од хришћана је такође примио крштење и Сергију је наредио да се крсти, а одвајајући се од Јевреја, који празнују суботу, и од хришћана, који празнују недељу, наредио је у свом закону да се празнује петак. Књиге у којима је написао своју веру називају Алкоран, где прича доста бајки и лажних ствари. Сматра да постоји један Бог, свету Тројицу не признаје, говори да је он створење светог Духа.

Овај Мухамед је у Арабији са Сараценима, који су први његову веру примили, помагао римскоме цару Ираклију против персијског краља. Али кад му Ираклије за то не учини довољно, онда они с Мухамедом заузеше град Дамаск и сиријску земљу, поразивши војсковође с Ираклијевом војском, победивши Персију; исто тако су и Египат и град Александрију освојили. Сви су ови људи примили Мухамедову веру, а онда су опет Сарацени заузели знамените градове Антиохију и Јерусалим. И тако се ето борбом вера Мухамедова проширила, а Мухамед је у Меки, у једном персијском граду, сахрањен у гвозденом сандуку као светац.

И ТАДА ЈЕ БАЈАЗИТ СКУПИО ВОЈСКУ ПРОТИВ МАРКА, СВЕТЕЋИ СЕ ЗА СМРТ СВОГА ОЦА.

(Додатак глави XVII, после речи: „Захваливши му, деспот остаде и поче зидати град Београд, који и данас постоји“, такође из Р, А и L)

И тада је Бајазит скупио војску против Марка, бугарскога кнеза, светећи се за смрт свога оца. Јер је овај кнез помагао у борби кнезу Лазару. И дошао је на оно исто поље на којем је његов отац Мурат био убијен. И ту је бугарскога кнеза са читавом бугарском и српском војском поразио и убио. Онда је лета господњег 1376, прошавши кроз босанску земљу, стигао у угарску, и албанску земљу и Влашку, па је ратујући, много робља и људи изагнао у Турску, а онда је одмах освајао грчку земљу, Цариград је опсео. Цариградски цар, не могући се одупрети, побегао је фран-

цускоме краљу Карлу VII, којему је свога брата, смелога младића кнеза Јована бугарскога послао с војском и много друге господе француске и особито с петорицом: први је био Гвидо господар тремолски, други кнез артезијски, трећи господин Јован Вијенски, четврти кнез де Киси, пети кнез из Дина.

Када су се тада, дошавши у Угарску, састали с угарским краљем Жигмундом, који је потом био цар, и кад су кренули заједно преко српске земље против Турака, деспот српски им је допустио да прођу преко његове земље; идући уз пут су неколико пута Турке помало побеђивали, док нису дошли до Никопоља, и ту су се нешто задржали освајајући га. А за то време цар Бајазит, скупивши још већу војску, из Цариграда је кренуо против њих. Никопољ су Турци славно одбранили.

Онда су се Французи кренули против Турака, али неразумно и несложно. Краљ Жигмунд их је опомињао да не нападају без угарске војске, као и Срба и Немаца. А они су мислили да им је краљ пакостан због победе. И тако, не чекајући краља, сви господина Вијенског, који је био стегоноша, наговорише да нападну на Турке. Ту се сви јуначки бацише на Турке и многе тако победише да су мислили да су већ све побили. И већ су се почели радовати. Тада сам цар Бајазит велику војску од шездесет хиљада коњаника, као рогати месец, окрену роговима к њима. Причали су они који су потом из тога боја вмакли или који су били избављени из турскога ропства, да је турска војска, или тај одред, била као млад месец, а обухватио је по ширини од седам италијанских миља. Било је тада Турака на триста хиљада, док је хришћана било једва осамдесет хиљада, а међу овима је било око двадесет хиљада коњаника.

Тада је почела ова војска да опкољава француску војску. Хришћани су се јуначки борили с Турцима и многе су победили, али су на крају од великог броја били опкољени: ту су Турци господина Вијенског убили, другу раније споменуту господу су за откуп похватили и око триста других француских племенитих витезова.

Кад Краљ Жигмунд и рашански кнез видеше пораз, и да су се и последње друге војске распрснуле, једва су Дунавом лађом побегли. Цар Бајазит је Јована, брата францускога краља, с петорицом највише господе, сачувао. Нареди да се сви остали поубијају, а сам се врати да осваја Цариград. И био би га освојио, али је у то време дошла вест из Анадолије да је велики кан по имену Демир или Тамерлан, велики татарски господар, стигао с великом силом у персијску земљу.

ОВАЈ КАН ЈЕ БИО РОДОМ ОД ПАРЋАНА, ВЕОМА БОРБЕН, ВЕЛИКЕ СНАГЕ ТЕЛА И ДУХА.

(На крају XIX главе у текстовима Р, А и L налази се овај додатак)

Овај кан је био родом од Парћана, веома борбен, велике снаге тела и духа. А био је прво прост човек, па онда заповедник код Парћана, те је тако блиске народе око себе: Татаре, Хибере, Албане, Персијанце, Мебане потчинио својој сили. Исто тако је био заузео Месопотамију и Јерменију. Његова војска је боравила у шаторима као у вароши, у којој је било веома много улица, разноврсних занатлија и обиље ствари за продају. Онда је турскога цара поразио, па почевши од Танава, велике татарске реке, све велике градове је као Смирну, Антиохију, Себасту, Триполи, Дамаск освојио, опљачкао, попалио све до Египта, до којег није дошао због пустиња и мочварних предела, али је ипак султана, краља египатског, победио и отерао иза Пелусијума.

Кад је варош Капли хтео да освоји, он прво посла у варош татарске трговце са обиљем робе, као што су самуровина, кунувина и друге скупе коже, да ову робу јефтино продају. А кад они људи видеше да је то тако јевтино, свако је тада куповао за све што је имао. А кад трговци донесоше новац за оне коже, он тек онда варош опседе. А то је зато учинио да људи благо не би закопавали. Онда освоји ову варош и коже назад узе.

Када је кадгод коју варош опседао, првога дана

је имао бели шатор, другога црвен, трећег црн. А то је значило: ако су му се првога дана људи или варош покорили, остављао их је здраве на њиховим имањима. Ако су пак другога, онда је наређивао да све посеку или коњима погазе. А ако му се ни трећег дана не би покорили, онда је наређивао да се и варош спали.

Оставио је после себе два сина, који су се међу собом борили о власт и тако се њихова држава није проширила.

ИМАЛО ЈЕ ТУ ШТА ДА СЕ ВИДИ: ЗЛАТА, СРЕБРА, БИСЕРА, ДРАГОГ КАМЕЊА НА САБЉАМА, НА ОПРЕМИ КОЊСКОЈ, СВИЛЕНИХ ОДЕЛА, ЗЛАТОТКАНИХ МАТЕРИЈА И ДОСТА ДРУГЕ СКУПОЦЕНЕ ОДЕЋЕ

(Одломак XXIII главе после речи: „А битка је почела у понедељак“ из текстова Р, А и L)

Тада је најпре, кад су се сударили, изјахало петнаест хиљада Турака у белом оделу, а онда и многи у зеленим везеним оделима, који су на коњима имали златну и сребрну опрему. Имало је ту шта да се види: злата, сребра, бисера, драгог камења на сабљама, на опреми коњској, свилених одела, златотканих материја и доста друге скупоцене одеће. Било је Турака с прекоморским људима на стотину хиљада, а хришћанске војске било је четрдесет хиљада, осим пешадије из Пољске, Чешке, Моравске.

Била су три разлога тога пораза, сви опасни, и сви су од хришћана долазили: први је што Беновљани, пошто су крај мора, где је море уско пет дужи, довезоше Турака скоро десет хиљада, узимајући од сваког човека по златник. Друго, што венецијански кардинал Франциско, који је имао да брани превоз, није га добро бранио, а кад га није одбранио, није на време опоменуо хришћане. Трећи разлог је: кад су хришћани чули за велику турску силу, хтели су да одступе на место згодније за одбрану, особито краљ и кардинал Јулијан, али их је Јанко одвра-

тио. А и кад су турски коњаници били поражени, краљ је одмах ударио на јаничаре, а Јанко није спасавао краља, већ је од њега отишао.

ТАДА ЈЕ УМРО ЦАР МУРАТ ОД ВЕЛИКЕ СРЦБЕ И ЖАЛОСТИ...

(Из рукописа Р и А и штампаног текста L, глава XXIV)

(После речи: „И зато га деспот није хтео дуго држати крај себе, да не би цар сазнао“)

Тада је после две године умро цар Мурат у Једрену од велике срцбе и жалости што нису могли да покоре једино кнеза Скендера из албанске земље и његов град Кроју. Овај је раније био на његовом двору, али се после од њега оцепио и умео је да му се одупре.

Цар Мурат је владао тридесет и једну годину, а умро је лета господњег 1450.

ЦРКВА СВ. СОФИЈА ЈЕ НАЈВЕЋА. ДАНАС СЕ У ТОЈ ЦРКВИ ДРЖЕ КОЊИ...

(Из рукописа Р и А и штампаног текста L, глава XXVI)

(После речи: „Остали су Турци крај града осам недеља, тукући из великих топова, који су тако рушили да су зид били порушили за пола дужи“)

Цариград је велики град: у обиму има тридесет и две италијанске миље, а има у себи седам брежуљака и знамените грађевине, велике цркве, међу којима је црква св. Софија највећа, поред које су школе изванредно зидане, а зову их философије. Данас се у тој цркви држе коњи.

Овај град Цариград је на три рта: два рта је море окружило, а на трећем су два зида, велике куле, опкопи и веома велики бедем. На другом месту су и три добре куле, а према мору исто тако зид и куле, црква св. Софије.

НА КОЈИ НАЧИН КРАЉ ИЛИ ГОСПОДАР ТРЕБА ДА ЗАМЕТНЕ БОЈ С ТУРЦИМА

(Из рукописа Р и А и штампаног текста L, глава XLI)

(Почетак).

Поука и савет овога састављача, витеза и некада јаничара турског, какав би требало да буде поход хришћана на Турке и на који начин краљ или господар треба да заметне бој с Турцима и с божјом помоћи да победи.

Ако разум и добра управа савлађују сваку силу, па ако је то у свима стварима, онда је тако на сваки начин и у боју. Зато треба знати да сва сила турска лежи у јаничарима, па су зато многи краљеви турску војску победили, али јаничаре нису могли, него су пак од њих били побеђени. И зато турски цар јаничаре чува у позадини за последњу битку, и сам се међу њима налази. Исто тако се не треба упуштати у борбу против Турака с мало људства, како је то много велможа чинило, па су од Турака били поражени. Зато је турски цар Јанку био одговорио да више воли пун тоболац обичних стрела, него пет или шест позлаћених. Јер нека је и најбоље људство, а мало, велико га покорава.

(После речи: „Јер краљ се мора разумно држати и у силној се безбедности чувати, пошто његова рана или каква болест велику забуну изазивају у војсци, као што је читаво тело клонуло кад је глава болесна“).

Такав је био краљ Александар Велики, краљ македонски, који је, кад је видео једног војника већ у годинама и прозоблог, устао и посадио га на топло место где је сам седео да би се огрејао, а тиме је побудио велику љубав витезова према себи. Исти је такав био и Јулије, први цар римски, који је својом добротом и дарезљивошћу одржао власт над целом римском државом. И зато су ова двојица били борбенији и срећнији од свих других, па је турски цар Мухамед наредио да се њихови подвизи и животи изложе на његовом језику, те их је често читао, во-

лео их је и њиховим делима подражавао. Мада се краљ не мора излагати опасности да се лично бори, ипак је врло потребна ствар да он лично пре почетка боја или у које друго време најпре све витезове добро подстакне, и да их љубазно подсети на сигурна и стварна обећања, обећавајући свакоме дарове, од највећих до најмањих, и на тај начин да смелост и јунаштво, вољу и љубав према себи развија и проширује у читавој војсци, тако да нико не би жалио да стави на коцку живот за свога господара... И као што сунце на свету све ствари обасјава, развија и окрепљује, тако и сваки краљ способношћу свим својим људима додаје смелост и подстиче их.

СВУДА ЈЕ БИЛО И ЈЕСТЕ НАШЕ ГДЕ ЈЕ КОЊ МОЈ КОПИТОМ ЗГАЗИО.

(Из рукописа А, глава XXXVI, после речи: „За шта молимо Бога да нам то да“)

Лета господњег 1463. Видећи страх својих поданика због побуне хришћанске господе против њих, позвавши најистакнутије витезове к себи, одржа им говор овим речима:

„Увек сам желео и желим, драги моји витезови, да оне земље које су моји преци сами у заједници с другима на витешки начин задобијали заједно с вама одржавам, за које ја с правом не страхујем мање него ви. Тврдим вам да сам ја вас исто онако поштовао као и ви мене, са чиме сам не само живео, већ и живим на овоме свету, па ето вама свима кажем, као и вашим потомцима, за које сам ја све незгоде предузимао увек, да је с божјом помоћи свуда било и јесте наше где је мој коњ копитом згазио. А и што бих имао много да набрајам поред којих је сабља наша стварала у то време јунаштво, које се краљевство — молим вас — одупрло вама, када неки народ није био побеђен од вас, или који се нису бојали ваше силе пре него што су је упознали? Зато вас сада питам, какав је то нови необичан страх међу вама, те сте се тако силно преплашили, те сте чули о тако лењим и ништавним хришћанима што

се скупљају против вас? А то је све Скендербег својим лукавствима извео. Хоћете ли малом хришћанском народу без борбе да уступите оно место које су нам наши преци оставили напорним трудом својим? Учинили бисте велику радост и хвалу непријатељима својим. А шта мислите, да ли бисте онда били безбеднији у Азији? Који би вас онда краљ примио, који већи народ, кад се цео свет тако охлади према вама и намрзне вас? Где има на свету тако лудих људи који би говорили да ми туђе земље снажно држимо наносећи неправду људима, а своје властите не? Јер нам је пророк рекао од Бога: где год нога твојега коња крочи, то ће бити твоје, јер људи на свет нису донели ништа своје лично, све ствари су свих силних људи. Бог је господар свих ствари; отворивши поље, све је ствари ставио напред, па ко их добије силом, то је по његовој вољи; онда с његовом вољом држимо све што смо некада од некога добили као силни људи. Зато вас опомињем, славни витезови и моји драги другови, не бојте се непријатеља, нарочито онога чију снагу никад нисте упознали, да му не би тиме већа одважност постајала, већ посаветовавши се ваљано и без страха, стављајте на себе сигурно оружје против пијаних и лењих хришћана, не осврћући се нимало на то што их је много и што су побуњени, не сумњајте у исход битке; али упознајте обичаје тих људи, да су гадни, троми, бојажљиви, сањиви, лењи, навикнути на необично уживање кад су трезни; без јастука не умеју да спавају, без раскалашности весели не могу бити, као и без јакога пића; без пијанства не умеју да владају; само речима ратују, не делом, немају никаквог поретка војног, нити знају какве занате, коње само за псе негују; ако ли хоће да имају добре коње за витешку борбу, морају их набавити од нас. Не подносе глад, хладноћу, врућину, рад, опомену, иду пода се, са женама једу, на високом седе и лежу у топлом; једу и пију много, а хладно се боре, чега ви, најдражи витезови, немате; не жалите живота и рана, мало спавајте, и то без јастука, на тај начин ћете се васпитати да читаву вечност издржите; земља вам је сто, клупа и лежај, зато неће бити ничега грубог, напорног, тешког што

вам се неће учинити сувише лако и ситно, тако да се због овог ваљаног обичаја не само нећете никога бојати, већ и не можете. Нека онда к нама дођу, глагољиви хришћани ће од нас исцењкати грчко краљевство. Одавно су се за то спремали, али им се не хита; сигурно се сећају битке код Варне или Базилеје, али они мада изгубе битку, теше се својим причама, говорећи о свом неуспеху овим речима: неједнако је било, онај нас издао, због неслоге су Турци савладали краљеве, Турци су узели краљевство, напали су на нас не обавестивши нас. А и не говоре, што би било праведно, да је Бог с тим народом, да од нас имају силу. Верујте ми, моји најдражи витезови, промениће они смешни борбени дух; доста је њима победе кад подстакну на себе непријатеља, јер код куће имају шта да раде међу собом: код њих свако хоће да буде господар, а нико да слуша; ретко би ко био само кнежић; ратују међу собом узајамно: помози ти мени данас, а ја ћу теби сутра. О личном се више старају него о држави, хвалисави су, свадљиви, у правима упорни, све на дуго одлажу, на адвокате преносе своја добра; као ратник никакав је, као занатлија — никакав; код њих се достојанство одређује не према вредности, него према имању. А што је најгоре, послушности нема никакве, од које зависи свака витешка ствар; отуда нема дисциплине, зато су отуда злочинства, убијање, насиља, разбојништва, а имају много ствари. Писао је исто тако нама онај бестидни Скендербег, да њихову веру примим, заслужио би од Бога казну, али то не видим. Писао је исто тако да њихов највиши владика креће с великим народом на нас, застрашујући нас. Тога владикун римскога они зову и поштују као ми калифу, али само устима показују хвалу, а не руком, али их се не бојте: кад би и било тако, смејте се њиховом послу, мислећи на то да оно што они немају довољно, ви код куће имате у приправности. Поврх свега само место ће вас силно свуда одбранити; зажалиће потом због своје намере, неће вам проћи друкчије, него ће се коњи, храна, јуначки народ, оружје и свега у изобиљу добити већ сада, како сам видео по небеским знацима, јер сам за младости до-

бро изучио ту науку, и постаћемо господари читавога света, а ово садашње њихово окупљање против нас потпуно ће пропасти. А што се тиче Скендербега, нашега бегунца, њега ћемо искоренити из земље наше с његовим потомством, а ако га добијем живога, сву ћу суровост показати на његовом телу“.

Кад је то изрекао Мухамед, сви завикаше:

„Учинимо као што чујемо; одржаћемо веру и послушност“.

И потврдили су то заједничким заклетвама.

Освојио је он исто тако 12 краљевстава итд.

У КАКВОМ ПОРЕТКУ И НА КАКАВ НАЧИН ТУРСКИ ЦАР ПУШТА СВОЈЕ ЉУДЕ НА ЈУРИШ

(Одељак рукописа S — одговара глави 45 нашега текста)

Турски цар с великом опремом и трошком и с великом силом градове и вароши осваја, јер пре но што почне освајати, он припреми свега у довољној мери. Мада са собом нема увек великих топова за рушење, због тога што се они тешко превозе, ипак свуда има велику количину бакра и свега што уз то иде. А кад опази да су му потребни топови, одмах наређује да се онде у војсци или крај града и вароши лију.

Што год намисли да осваја, тако се унапред за то припреми да би могао брзо да заузме, јер Турци нерадо дуго јуришају и с војском на једном месту дуго не остају, већ све брзо и силом освајају, а ако не могу освојити за неколико јуриша, одлазе даље и врло нерадо, опробавају срећу више са таквим местом које раније нису могли освојити. Исто тако Турци нерадо губе време на освајање многих градова и вароши, већ само оних који су на пролазима, путевима, а без којих не могу да освоје оне земље које намеравају, а тада освајају с великом преданошћу и ватреношћу.

Најпре се старају да зидове варошке или градске могу да разбију и поруше из топова, којих имају у великом изобиљу. Онда, кад направе рупу, а виде

да је њихово време дошло, нареди цар да се огласи по читавој војсци да се коњи и камиле и сва стока догнају до војске и да се тако обезбеде да се не би онда, када се сви људи забаве јуришем, коњи и камиле погубили. А када се то одмах с галамом уради, нареди да се огласи, објави и означи дан јуриша, и наређује да за тај дан сви буду спремни за јуриш. А обично, мал' те не увек, за то бирају петак као свој празнични дан. Онда опет цар наређује да се огласи да ће свако ко би год за јуриша што добро учинио бити обдарен, и набрајају и назначују оглашавајући дарове какве цар обећава да да за коју услугу на овај начин: ко заставу на зидине изнесе, најпре томе пашинство, као да кажеш војводство обећава; ко први за заставом уђе, томе субаштво, и тако одређује даље једнима извесну суму новаца, другима одела. А што год спомену, то без пропуштања све одмах и на месту дају, па било да град или варош освоје или не освоје.

А кад дође вече тога дана, оглашују по читавој војсци да сутра сви људи посте и да буду спремни за јуриш, што сви радо чине, и читав сутрашњи дан не једу, а кад вече дође, тек онда приређују себи обилне красне вечере и целе ноћи се госте међу собом, грлећи се, љубећи се, опраштајући се један с другим као да се више неће видети. А онда намештају лојане запаљене свеће по читавој војсци веома густо, да се светле као звезде. Јер то чине из своје побожности и то је код њих увек сигуран знак јуриша.

Сутрадан целога дана исто тако разговарају међу собом, једу, пију, колико је потребно, али не сувише, све до вечери. А тек ноћу, лепо се уредивши, крећу ка вароши или граду, ћутке, веома тихо, напредујући помало ка опкопима и зидинама градским, носећи са свих страна са собом плетене штитове, вешто и веома чврсто уплетене, тако да из њих могу с доње и горње стране излазити лествице. А јаничари, привукавши се колико могу ближе право ка ономе месту где су зидови разлупани или срушени, утишавају се сви што више могу, и остајући на својим местима чекају дан. А када почне дан свитати, одмах

све тобције почну тући из свих опова зидове, што могу јаче и гушће, да би отерали људе са зидина, кула итд. А чим се паљба заврши, јаничари полете са лествицама и са другим ватреним оружјем и спремом иду ка граду или вароши и тукући се онде јуначки, уз велику вику, у гомили, помажући једни другима, пробијају се у град или варош на чудан начин и у огромно великој маси, пуцајући веома густо и у страну, и напред, и увис, тако да у оној хуци, треску, бубњању, баруту и прашини и не зна свако где се налази. И ако се у томе хришћани у граду или у вароши добро снабдеју и ако се бране тако јуначки да не допусте јаничарима да се до њих пробију за један или највише за два сата, онда већ даље слабе, малаксавају и престају, и морају посрамљени, са страхом и губитком веома много људи да одступе, и напад не могу да издрже даље од поднева, јер им већ више не може достајати џебане, кад је сву истроше и онда морају да одступају веома уморни, израњављени и малаксали.

После напада цар одмах наређује да се топови и друга оруђа одвuku од зидина, а малаксале и рањене све, и убијене које могу пронаћи, наређује да ставе на кола и наређује да се с њима иде напред да би се обезбедили погребни, а сам остаје на томе месту до вечери, па тек преко ноћи одлази са читавом војском, остављајући за собом део људи зато да на њега или на плен не нападну људи из града, или ако би због користи излетели неопрезно, да их они људи, који ће се онде близу сакрити, побили итд.

Затим ако је који Турчин обогален, тада цар наређује да га снабдеју храном и свима потребама, да му до смрти буде добро и да не трпи оскудицу. Исто тако наређује да се сви рањеници пажљиво лече о његовом трошку, а свакоме, па ма ко био, који је што јуначко учинио, наређује да се да оно што му је обећано без одуговлачења, веома правично и уз похвалу његовог јунаштва.

При заузимању градова или вароши употребљавају Турци исто тако чудна лукавства; па ипак они једино у множину људи и у изобиље своје полажу сву наду и поверење и веле: боље је имати пун то-

болац обичних стрела, него неколико особитих и по-злаћених, то јест, боље је имати много простих људи, него мало лукавих и ваљаних.

Кад освајају градове или вароши, Турци марљиво, на разне и чудне начине гледају ако би могли помоћу издаје или каквим другим договорима и уговорима да узму градове или вароши, а кад их узму, ретко и скоро никада не одржавају оно што обећавају и на шта дају реч. Јер они примирја, заклетве, уговоре све одржавају донде док виде да је то за њихову корист и да им је добро, а ни с ким неће да се спријатељују, сем са оним за кога мисле да ће бити послушан и користан докле они и како они хоће.

РУКОПИС N

Први одељак

О ПОЧЕТКУ ОТОМАНСКИХ ЦАРЕВА И ЊИХОВЕ ПОРОДИЦЕ

Иако многи летописци и много оних који су исписивали хронике или разне историје различито описују почетак турски, откудa су се створили и како су у ове крајеве дошли, ипак ни ја нисам пропустио да напишем оно што знам од самих поганика. Отоман, то јест Осман, био је простога радничкога порекла и орући земљу бавио се домаћинством у Азији, у области коју зову Ак Јази; био је татарскога порекла. Имао је овај Осман од свога имања велико богатство: тридесет плугова му је излазило на поље; камила, коња, бивола и друге марве имао је доста. Његов је шатор био начињен од абајлије, који је зими топал, а лети хладан. Разапевши овај међу радницима својим у пољу, кад би дошло време јелу, он би подизао црвени барјак, дајући радницима знак да је време јелу. Ако би пак који од туђих радника дошао к њему, и тога би љубазно примио и нахранио, зато су му ови људи били веома наклоњени и добро о њему говорили.

У томе истом крају живела је једна удовица спахиница, која је имала свој добар дворац и велику посаду, где се десило Осману да је навратио и проборадио неколико дана код ових људи (који су поштовали његово добро понашање и добро су знали његово господарство, па су га радо примили). Кад је о томе сазнала, господарица онога места је желела да га види. Наговорени Осман тада пође да прегледа дворац, а како је био у грубом кожуху за рад, није се свидео господарици и она нареди да га полију помијама кроз прозор, назвавши га подсмешљиво мали Османчић, а кад тамошњи људи видеше како је нагрђен, веома су га жалили. Осман је такође веома предано мислио о томе како ону увреду да врати господарици. Дознавши тако једанпут да је жито у ономе крају на цени, наредио је да се на педесет коња натоваре цакови са житом, а у сваки цак да се стави добар штап, јер према обичају онога краја никога с оружјем нису пуштали у град. Дошавши тада Осман сам до онога места, заустави се испод дворца да би га могли видети; кад га је видеела и сазнала о одличном житу, господарица нареди да се погоде; он пак, пошто је пазарено за град, није хтео да држи велику цену. Возећи онда оно жито у град, нареди својим људима, кад уђу у град, да стоваре цакове с коња, да поваде брзо оне штапове из цакова, будући с оружјем, да побију људе без оружја; учинивши то, заузео град пре но што су се људи скупили, па онда узевши ону госпођу, оддевши је на највишу кулу, нареди да је баце доле, а град је по своме имену назвао Османцик. Ето од тога Османа почела је породица отоманских царева, која још досад влада.

Додатак

Овај град Османцик и сада постоји у Азији у караманској земљи недалеко од града Токата. Она кула с које је спахиница бачена има нарочитог чувара и увек се лепо чува. Овог Османа спомиње Кромер књига 21, око године 1300, лист 235. Исто тако и стари Бјељски спомиње овога Османа како је из-

гнаник од својих Татара око године 1430. Она област Ак Јази била је недалеко од Иконије, вароши Ангурије.

Други одељак

О ЦАРЕВИМА КОЈИ СУ ВЛАДАЛИ ПОСЛЕ ОСМАНА

Мустафа, син Османов, узео је био кћер једнога бега из Азије, који није имао другог потомства, па је своју кћер са свом земљом коју је држао дао Мустафи. Овај Мустафа је отео исто тако део земље од неких поганика у Азији. После њега примио је власт његов син Аладин, који је први измислио пешадију названу јенићехаје и дао им је ознаку, беле капе, које није смео нико други да употребљава, као што ни данас није свима слободно да носе исте завоје. Ови нису давали никакве дације, само су били спремни на сваку заповест. Исто тако нису имали никакву плату, јер су имали своја имања, само су храном снабдевани; овима су у то време поседали градове. Било их је две хиљаде, али за ових царева сада то су људи никакви, а све своје имање носе на магарцима. Овај Аладин задобио је неке покрајине које су биле под суседима. Мурат, син овога Аладина, узео је варош Брусу и читаву анадолску земљу. Овај је измислио другу пешадију, и назвао је азапи, јер што је већи господар, толико му више људи треба. Ову пешадију вароши снабдевају, а цар им само плаћа у логору свакоме на десет дана један златник, а њиховим старешинама на пет дана златник, а њиховом војводи свакога дана златник. А када је то потребно, онда наређују варошима да их снабдевају, колико којој запишу. Мурат је имао сина Султана, и овај Султан син Муратов је освојио од Грка неке вароши, а особито славну варош Никеју. Овај Султан је измислио да одузима хришћанску децу, да их васпитава, вежба, да њима поседо свој дворац и своје градове, а дао им је назив јеничари, то јест нова војска.

Додатак

У турским хроникама овога Мустафу не спомињу, већ после Османа стављају првог Урхана, а после Урхана Мурата Првог, којег овде Рашанин спомиње као Аладиновог сина. Овај исти Мурат је заузео Брусу предајом и поразио је деспота бугарског, рашанског и српског краља, ухватио их је и посекао. Овога је један Србин, којег хронике зову Биловићем, покоривши се добровољно, љубећи цара у руку, ханџаром пробурарио на Косову пољу; од тога времена хришћанским изасланицима држе обе руке кад прилазе цару да га поздраве или да се опросте. Султан Урхан је измислио да се носе завоји, јер су пре тога Турци носили црвене калпаке; и јенићехаје, које овде Рашанин спомиње, претвориле су се у грубе сељаке, јер су хришћански робови постали углабени*, и тако их је веома мало остало у Азији; овде с ове стране мора на њиховом месту су други и они ће се поставити на своје место. Азапа и сада бива онолико колико их наметну варошима, а највише их употребљавају за морску флоту, зато што у недостатку веслача, морају и они вући, као што се било десило кад је Халил паша био морски заповедник; наишавши на неколико бродова и на лађу кнеза савојског једног веома тихог дана, овај се дуго с њим гађао, док није заробио кнежевску лађу. Онда су са неколико галија, којих је свега било 37, побили из топова веслаче, тако да су не само азапи, већ и други Турци морали скочити за весла и веслати, иначе не би учинили ништа лађи, јер је била велика и наоружана добрим топовима. Јаничари сада поштују тога султана, који их је најпре створио и измислио им јаничарску капу, различиту од других, какву не сме нико сем њих да употребљава и носи; називају је *кече хазрети-султан*, то јест капа коју је пронашао и облик јој дао свети султан.

* тј. зато што су јаничари постали углабени, они други се од њих сувише разликују

Одељак шести

О КРАЉУ ВЛАДИСЛАВУ И ЊЕГОВОЈ БИЦИ КОД
ВАРНЕ

(одговара глави 23)

Додатак

Рашанин се у овоме питању слаже с Кромером, који је овај пораз краља Владислава нешто мало друкчије описао у својој хроници, у књизи 21, само је Рашанин истинитије описао све што се тиче боја, исто тако и место, на којем сам био и разгледао сам га. И краљеву погибију је Рашанин тачно описао. Ту је само некаква грешка, што Кромер спомиње Хуњадија као заповедника ове војске, а Рашанин Јанка; да ли је то био један човек, па се они варају у имену или презимену, не знам.

Одељак тринаести

О ОСВАЈАЊУ ТРАПЕЗУНТА

(одговара глави 31)

Додатак

Трапезунт лежи над Црним морем у планинама и сав је онај крај веома планински и мало плодоносан; највише се исхрањују морским рибама које зову *хамси балиги*. То су ситне рибе налик на чикове или кркүше, али их се ипак тамо веома много лови. Зато о ондашњим становницима постоји код Турака прича: кад с њима хоће да се подсмехну, онда им то у стиху говоре: кад не би било хамси балига, не бисте имали шта јести, због чега се радо срде. Тамо су близу границе Ђурђијанскога краљевства, које је некад, како Рашанин спомиње, било доста снажно, али сада га час Турци час Персијанци ратовањем слабе, па јед-

ни пристају уз Персијанце, други уз Турке. Људи су у тој земљи стасити и ратници, жене имају дивне као и Черкези. За мојега времена из града Ахилса њиховог краља Симона са средњим сином ухватио је цар тајно из заседе у лову и послао у Цариград; тамо је дуго седео у Једикули, а сина су узели у Сарај. Старији син, поставши краљ, хтео је да ослободи оца и послао је био цару као залогу млађег брата и сестру, који су обоје чувани богато у Бам Сарају. Виђали смо их; била је прекрасна девојка; хтео је био султан Ахмет да је узме за себе, али духовници нису допустили што је краљевскога рода, па да после не би било свађе, јер стари закон забрањује и одређује да се тако употребљавају само робиње. Послата је онда девојка, али су малог сина другог исто тако узели у Сарај. Стари несрећник, видећи да тако не може бити слободан, из очајања се рабе потурчио, мислећи да ће тако лакше моћи да изиђе. Кад се већ потурчио, давали су му санџак у Румелији; он није хтео, него само у Азији, а по томе су видели на шта циља, и тако је све до смрти био у Једикули. Саставио је много лепих песама на персијском о својој доживљају и случају. Кад је умро, сахранили су га пред капијом што је зову Топ капи; али је касније један трговац украо тело и одвезао га у његову државу; тамо је сахрањен по обичају.

Поред те земље, опет тамо близу Трапезунта, постоји планинска земља у којој ништа не сеју већ само конопљу и тиме тргују. Имају исто тако свога краљића; као данак даје цару извештан број платних мера за галиска једра, а ушла је она као клин од мора ка Ђурђијанској земљи; зову је Дадијан. Тамо има на једној планини једна стародревна мала црквица, где се на Ускрс према староме календару увек тамошњи краљ и највиђенија господа скоро са свим становништвом скупљају два часа пре сванућа и стају око црквице, па ко може ући уђе и стоје тихо, обављајући службу божју према својој обичају. Када већ свиђе, долази много животиња, то јест јелена, срна, дама* и леже околу, као стока по оној планини. Онда

* Нарочита врста јелена

излази поп с највиђенијима из цркве, држећи јеванђеље у рукама, и иде међу животиње, које се не крећу; коју тада животињу себи изабери, над њом читају јеванђеље, а она лежи. Кад прочитају, животиња пружа врат и кољу је. Чим ту закољу, одмах друге животиње устају и одлазе у шуму и нико не сме да јури за њима. Очистивши ону, деле је људи међу собом по комадић и то тако да свако мора добити бар мрвицу. Ову ствар ми је причао посланик из оне земље кад је с данком долазио цару морем (а увек пристају у Галати), тврдећи да је то сигурно и истинито.

Два дана хода или нешто мало више од Трапезунта је град персијског краља, који је он поставио на Ђурђијанској граници; зову га Тифлис; овај град је хтео шах, краљ персијски, да препусти запорошким козацима да имају склониште, прелазећи к њему преко мора, док не би настао други ближе, који је обећавао брзо да сагради покојноме краљу Зигмунту, кад се с њим споразумео да одузме Црно море од Турака године 1618, а то писмо сам им ја преводио. Ова Ђурђијанска земља се као влашка веже час за Турску час за Персију.

Одељак петнаести

О ВЛАШКОМ ВОЈВОДИ

(одговара глави 33)

Додатак

Није то првина турскоме цару да хришћанина на хришћанина наведе, па обојицу уништи, јер они имају ову узречицу: нека змија змију уједа, онда ће бити једна мање. Тако су учинили Шербану, молдавскоме војводи, што су на њега навели ердељског војводу Баторија, тако и Баторију што су на њега гурнули Андрију Геција, којег је он био, кад је Шербана изгнао из Молдавије, послао са изасланством на Порту, а они му дали стег и обећали помоћ. Кад је Геци погинуо под Себиоровом, опет су на њега гурнули Бет-

лена Габора, који је ето и сада ердељски господар. Што дакле Турци чине хришћанима добро, то је или зато што морају, или чине из своје потребе, свакако не без своје користи.

Одељак шеснаести

О ПРИМИРЈУ С КРАЉЕМ БОСАНСКИМ

(Одговори глави 34)

Додатак

Овога босанскога краља Кромер назива Стефаном, а Рашанин Томашем; у осталим стварима се слажу, само Кромер не пише каквом је смрћу умро.

Одељак седамнаести

ШТА ЈЕ РАДИО МЕХМЕД У БОСНИ

(Одговара глави 35)

Додатак

Свако треба сигурно да зна да турски цар није безбедан и боји се да се једном хришћанство не освети и не побуни па да не упадне у његову земљу. Кад би ово видели хришћани што су под њим и осетили силу уз хришћанство и једнодушну слогу, сви би му се заједно успротивили и уз хришћане би пристали. Више пута сам се наслушао на многим местима разних разговора о томе (што дај боже што пре). Самих српских планина, које леже леђима ка Беломе мору, има седам: прву зову српски Дукаћин (њу су Турци називали Карадаг, јер лежи највише над морем), другу Клементи, трећа је Белопавлићи, четврта Кучи, пета Херцеговина, и пошто ова има из поља лакши прилаз,

онда они људи што тамо станују дају цару годишње по двадесет аспри, ништа више; шеста је Симара, седма Плава. Са ових седам планина може бити добрих људи Срба македонских за борбу педесет хиљада, само кад би оружје имали, за које им је тамо тешко, јер ако што од Турака не отму, друкчије неће добити. Њима није допуштено да купују ма какво оружје, нити ће им пак продати, јер врло, врло често туку Турке и велику им штету причињавају. Из ових планина је изасланик, који је путовао по читавом хришћанству, био исто тако и код покојног краља, молећи за помоћ, кога је краљ био послао покојном господину Жулкјевском, крунском хетману, и био је с нама у логору у Буши године 1617. Име овог изасланика је било Александар Биловић, из оне породице из које је један на Косову пољу убио цара Мурата. Знао је неколико страних језика. О тим планинама сами Турци причају како на копљима, сем којих не могу имати друго оружје, харач цару дају. Овај изасланик је био и код кнеза Мауриција, који је обећао да ће им бродовима пренети ватрено оружје, праха, олова и мачева, само кад би и друга хришћанска господа пристала на тај рат. Српски патријарх станује у варошици Пећи названој; преко њега често и сами Турци преговарају с оним планинама: иначе тамо к себи у те планине они не пуштају тек онако.

О дељак двадесети

О ВОЈНОМ ПОРЕТКУ

(одговара глави 40)

Додатак

Рашанин ту пише да би тешко било турскоме цару да нађе војску, кад би му једна била потучена. Ја пак на то велим да му не би било особито тешко. Сем кад би му овде међу хришћанима била сва потучена до ногу, кад би му и логор са свима јаничарима, коњима,

камилама узели, онда бих веровао да би му било прилично тешко да скупи брзо војску. А то из тога разлога што се у ова наша несрећна времена та бестија веома раширила и размножила, и немаш тога краљевства и те покрајине да из неке нема језика или сужња. Јер их много приступа и турчи се, као што је било за мога времена, кад је један Шпанац, врли малтешки племић, намерно дошао и потурчио се. Овај је човек потом био од њих узет и за ратовања Потоцкога он је у Влашкој уредио артиљерију.

Турски цар својој плаћеној војсци не плаћа за пратњу, то јест за три, за четири коња, већ само за једну особу, па макар тај имао за своју удобност, идући у рат, једног товарног коња или два, једног роба или пак два; ако робова нема, онда бар једнога јанасму, то јест слугу за послугу, који више служи за наду, него за плату. Неки их имају по неколико, па чак и петнаест-двадесет, мада само он прима плату. Па ако пропадне који пук војника у бици, то изгину они који сами примају плату, а робови, слуге остану; долазе онда ови двојица, или тројица везиру и говоре:

„Нека буде здрава царска глава; мој господар је био царски плаћеник, постао је мученик, јер је убијен, борећи се с хришћанима за веру. Нас двојица молимо те за његово место, а ми ћемо се старати да се цару одужимо“.

Везир или заповедник, видећи особу згодну или обадве, подели међу њима половину плате убијенога, а половина остаје у каси, и каже им:

„Но, јунаци, заслужите више и будите чврсти у бици“.

А код њих је закон: колико пута добију битку, или заузму град, варош, покрајину, увек читавој војсци повећавају плату према заслуги, понекад са пет аспри, ако што знатно учине, понекад опет са аспром, са две, и тако понекад тамо дотера војник до два, до три црвена златника плате од тридесет полугрошића, као што сам их ја познавао неколико. Зато може цар да има на тај начин брзо војску, осим, као што сам додао, ако би били и ови потучени до ногу. А то се дешава и међу јаничарима. Био сам присутан томе на Пуладијском пољу у Азији. Хасуф баша с целалија-

ма изгубио је 3.000 јаничара. Тада се трећег дана скупило више њих него што је било ових што су побијени. Чак су се и робови откупљивали од господара својих и долазили у јаничаре, други, немајући чиме да се откупе, правили су са својим господаром споразум, говорећи да ће му исплаћивати јаничарску плату колика је, само да им помогне и долазили су, и многе је примао, а друге опет више није хтео. За султана Сулејмана, кад је хришћанска флота уништила његову флоту на мору, да је једва командант са два галијама побегао и хришћани су већ сматрали да турски цар неће брзо створити флоту и људе, а какву је следеће године опремио и како је људима снабдео и шта је учинио, пуне су хронике тога; не знајући да има сам у себи такву силу, кад му донеше вест о таквом поразу, позвавши муфтију, рекао је:

„Шта је то да је свемогући Бог тако расрђен на правоверни народ па га је препустио сили хришћанској?“

Одговори му муфтија:

„Царе, господару мој, зар се никад не молиш Богу?“

„Наравно, молим се“ — одговорио је.

„А зашто — вели — не памтиш ону молитву коју зову фатиха, која овако почиње: о Боже, створитељу и хранитељу читавог света. А Господ Бог ти је исто тако створио и хришћане, и зна и за њих. Не чуди се што једанпут ниси срећно прошао с њима. Не греш, не срди се за то, команданту опрости, и што брже можеш нареди да се спремају друге галије. А ево ја сам обећавам једну галију са посадом; нека и други тако учине. Ако би се изговарали недостатком блага, нека пошаљу за то коњску опрему, непотребне коње, дечке и жене.

Тако је утешио цара, те му је цар опростио, иначе би висно.

То сам за то написао да би свако знао какве тешкоће турски цар има у свему. Само то треба гледати, кад би овде у овим крајевима с ове стране мора његова војска с јаничарима била сва побијена, да и логор с робовима буде уништен, већ би му било теже, јер хришћани, од којих су највише јаничари, већ би се

освртали, знајући за одбрану и силу и слогу хришћанску и не би ишли њему. А други који су потурчени, пристајали би назад уз хришћане. Али сада, видећи да хришћани сами на себе окрећу своје силе и војске, уздишу јадници и не смеју ни да писну, не хотећи било шта о томе да говоре. А од хришћана ти је највише јаничара, који или да не би давали порезу, или због некаквог преступа, или због турских девојака, које су лепе и развратне, или због немаштине истурчили су се и највише одлазе у јаничаре од своје воље, јер се тамо некако мање кажњава, пошто се јаничару, па не знам какав преступ да учини, може само дати 80 батина по стопалу или му се глава може одсећи.

Одељак двадесет седми

О ПРИМАЊУ ХРИШЋАНСКИХ ПОСЛАНИКА, О ЦЕРЕМОНИЈАМА ОКО ТОГА И О ПОРЕТКУ НА ДИВАНУ

Хришћански посланици, особито кад долазе сувим, зауставивши се негде близу пред Цариградом, обавештавају везира или његова заменика о своме доласку, молећи одмах да по обичају донесу изразе одговарајућег поштовања, исто тако почасно место и друге потребе да имају. Онда ће везир означити посланику дан уласка, наредиће субаши своме да припреми и опреми већ двор за становање и друге потребе, као што ће се ниже написати. Кад дође дан уласка, везир наређује да чауш-баша с неколико десетина парова чауша изјаше на сусрет посланику; то исто наређује и двојици првих ага спахијских. Изјахаће тада нагиздани на миљу или пак мање, али да би их се могло смањити — никако, већ напротив, изјахује их што више може, па макар и коња и одело позајмили, само да би узели по талир. Јер свакоме од њих посланик мора да да по талир. Самоме чауш-баша и оним агама по неколико десетина талира или по комад какве материје. Не стиде се да на то подсети, као да је то какав дуг. Онда ће довести посланика у његов стан. Онда их из уљудности он позива

на со, на хлеб, наредивши још унапред да се спреми обилно свега због части господара свог и свога доброг посла. Остају тада неки, други одлазе, а ови, пошто се наједу, не задржавају се дуго, већ одлазе. Тамо одмах чауш-баша оставља посланику једнога чауша, пристава, наређујући му да буде пажљив у служењу посланика и да одржава ред. Сам одлази на вечерњи диван везиру и онде му реферише о посланикову уласку, и какав је човек, и колико ствари има, и шта су разговарали међу собом. По томе паша познаје разум посланика и какав је. Сутрадан, или трећег дана, шаље посланик чауша — пристава с тумачем или својим замеником везиру да га запита за здравље и желећи да се брзо с њим упозна и одмах моли за аудијенцију, коју ће везир одредити. Кад време дође, пристав ће јавити. Онда посланик одлази везиру, где најпре, пошто се поздраве и упитају за здравље, посланик поздравља пашу од свога краља и предаје писмо. При томе ће рећи да има исто тако хитно писмо за цара и моли да ли може имати брзу аудијенцију код цара, што паша обећава да уреди код цара својим старањем. Ако посланик има исто тако какве поклоне, поклања их и предаје паши. Везир наређује да се за узврат донесе кафтан, то јест богата одећа од какве златоткане материје и наређује да се обуче посланику. Такве, али горе, навлаче његовим истакнутим људима. Затим посланик одлази у стан, а оданде га обично води неки пашин слуга испод руке низ степенице. У стану чека аудијенцију код цара. Међутим долази субаша, то јест један чиновник, као подвојвода или градоначелник, којег везир предложи. Овај управља градским поретком, преступнике кажњава, сви су пандури и целати под његовом влашћу, прељубу и пијанство кажњава и такве хвата и ставља у затвор. Он даје од ове службе свакога месеца везиру, јер је то његов приход, сто хиљада полугрошића и дарове за јело: воће, слаткише, петлове, живину, а највише голубова. Овај чиновник припрема посланику стан, наређује да се направе столови на пољски начин, исто тако клупе, кухиња, прозори и друге ствари, што је потребно направити на царски рачун. Мора још дати ћилиме, то јест застираче, јер код њих зидове не прекривају, већ

под застиру. Онда даје неколико диванских прекривача, неколико ћилимова, неколико дивних јастука, а исто тако асуре, ако је зима, онда и ћебад за простирање преко асура због топлоте, па тек онда застирач; то дају према особи посланика, то јест великоме више, маломе посланику дају мање тога. И овоме посланик даје поклон за рад, а уколико му обећа или да већи, уколико ће му дати лепше и боље застирке. Кад везир обавести о аудијенцији код цара, посланик се припрема за њу, ако има исто тако какве дарове за цара, и њих припрема. Аудијенција код цара увек се обично обавља у дан молби, који бивају само у недељу или у уторак. Тога дана онда везир јавља посланику да дође на царски диван да поздраве цара. Пре но што посланик крене, пошаље к њему гласника и по други пут да се ваљано опреми даровима и да одмах дође. Шаље потом неколико пари чауша њему на сусрет и воде га на диван, где паше четири дана суде само по подне и то зову диваном. Прошавши прву капију, иду даље унутра све до друге капије, где више нико даље не може јакати, већ једино цар. Онда посланик сјахује са својим људима и иде ка вратима, а у то излази на сусрет мајстор церемоније са штапом. Поздравивши посланика, каже му да иступи напред, а осталим посланиковим људима да иду мало даље позади посланика, да би они што стоје около могли од њих видети посланика и распознати га. Прешавши мало ка сарају или двору од капије средином поплочаног дворишта, задржаће посланика и показаће му с десне стране и као мало уназад јаничар-агу са чорбацијама или командантима пешадије, пред којим стоје сви јаничари, колико их у то време у граду има. Скупивши се, почев од капије откуда излази посланик па све до даље личне цареве капије, лицем су окренути ка дивану и према царској капији пред њим. Ту ће им се посланик поклонити главом, они ће исто то учинити одмах, махнувши главама као један. Пошавши мало даље, опет с десне стране, показаће царскога кувара и трпезара и кухињске чиновнике. Овима се исто тако мора поклонити. На левој пак страни у куту иза чесме показује коњушара и поткоњушара и сву послугу из коњушнице. И према овима је иста таква церемонија.

Тамо већ стоје тумачи, и агенти хришћанских посланика стају и седају све до самога дивана, где онај што пролази упућује поклоне главом на ову и на ону страну и долази до дивана, то јест на оно место где савет седи. Улазећи, излазе преда њ чауш-баша и капицилар ђехајаси, то јест старешина над чаушима и исто тако старешина, нешто као помоћник старешине, вратара са сребрним штаповима. Поздравивши посланика ови га узимају међу се. Онај мајстор церемонија одступа, понекад одступа од посланика за половину дворишта. Онај потканцелар с писарима што седи крај врата онога дворца, улазећи с десне стране, устаје и клањају се посланику. Посланик њима такође, ушавши у онај дворчић, јер није велики. Сви везири и други чиновници устају. Посланик им се свима клања, а везиру одвојено. Ако посланик хоће, могу и руке један другом пружити. Ставиће, међутим, столицу. Одмах према великом везиру сешће посланик. Тада ће се упустити у разговор, а најпре се питају за здравље, о краљевом, па о посланиковом. А онда и даље, како време испадне. Онда наређује да се изнесе јело из царске кухиње, јер за та четири дана царскога дивана свима дају јела из царске кухиње, почев од везира па до најмањих царских слугу. У друге дане осим вратара и јаничари кад осећају нерасположење према цару или према неком чиновнику, или кад хоће да начине какву буну, унапред дају знак да неће да једу јела. А ова су пиринач са овчетином и сочиво исто тако с овчетином. А кад ага и везири ово опазе, брзо питају за разлог, на време избегавају зло, а ако има какве увреде, брзо је лече, иначе бива зло.

Али да се вратим посланику. Стављајући онда округли мали сто између посланика и везира својега, јер везир седи крај зида на клупи, а посланик седи на нижој сточици, на онај сточић поставе повећи круг, сребрн, исцртане ивице су повијене, позлаћене. Када је без посланика, онда употребљавају бакарне посребрене. На тај круг, који служи место стола, стављају исечен хлеб, онда стављају место убруса везиру на колена лепу дугу персијску мараму, а онда другу вместо сервијете за брисање руку, јер ове дају да се не умаже и не попрска одело исто тако свакоме ве-

зиру, а дају и посланику. За овим столом је само везир, а поред њега седи други везир, а трећи седи посланик; другима друге столове постављају, такође кази аскерима друге, благајницима друге, нишанцијама друге. Кад поједу јело, дају свакоме млаку воду с мирисним сапуном, за брисање руку другу мараму. Кад ко хоће да пије, дају неки зачињен шербет. Поседевши мало после обеда, забављају се разговорима. Онда паша пита има ли каквих господићића са собом који би били достојни да поздраве цара. Ту их посланик спомене и договори се с пашом колико ће их ићи с њим на целивање цареве руке. Онда ће написати и предати ризници то. А тада доносе одећу од какве златоткане материје и облаче је посланику да с њом иде цару, јер они мисле да није у реду да посланик поздравља цара у својој одећи, па макар била и најскупоценија, и то је због помпе. Иде онда посланик, а води га или чауш-баша или капицилар-ђехајаси из онога двора с леве стране, поред потканцелара и писара и поред ризнице под трем, где има дуга клупа, на којој седе сви они што треба да поздраве цара или да се с њим опросте, па чекају време и улазак везира к цару с молбама. Међутим, кад посланик пред пашама седи и с њима једе, људе посланикове узимају на ону страну где је чесма и где је у куту царска коњушница, под трем, где је већ припремљено јело за њих. Простревши диванске застираче, постављају на земљу чиније с различитим јелом; ту их госте; а што не поједу, јер много наизносе, а нашим народима су јела необична, па их се понекад мало и дотичу, сами Турци разграбе, растргну, не водећи рачуна нимало о штапу који је крај тога намештен. Много коме онде тече чорба из цепа по атласу, тако су понеки бестидни. И онда ту остају они посланикови људи што неће ићи да целивају цару руку и чекају. Они пак што ће ићи с послаником, долазе посланику под онај трем и стају са стране. Износе затим из ризнице кафтане и дају онима што ће ићи цару, редом по списку. Ти кафтани осим тога нису рђави, понекад свакојаки, али ипак без њега не пуштају кроз царску капију. Кад онда цар већ уђе у зграду где слуша молбе, одмах јављају везиру,

везир јаничар-аги. Онда иде јаничар-ага са свога места средином дворишта, које је доста велико, по којем птице и срне шетају без страха, право ка царској капији, за њим само две чорбације. Дошавши баш насупрот оном двору где заседава савет, окренувши се лицем к њима, клања се, а они се њему унутра исто тако клањају, што он може да види, јер дворчић није дубок. Прошавши тада мало даље од онога места, остају она двојица чорбација, чекајући да се јаничар-ага врати, а он сам пролази кроз царску капију све до зграде где је сам цар. Онда реферише куда и у који град шаље јаничаре, где их треба сменити, где додати, где смањити, а и ако зна нешто нарочито — прича; исто тако ако га цар за нешто пита, а он зна, тешко му је да затаји, мора да каже. Излази онда отуда, па се оним истим својим путем враћа с онаквом истом церемонијом на своје место као и раније. Чим јаничар-ага прође поред врата дивана, излазе два кази аскера, то јест румелијски и азијски бискупии или судије највиши. Онда одмах с оне клупе на којој седи посланик иду одвојено за њима да целивају царску руку, ако их има, кадије што путују у судски округ. Поздравивши цара, ови излазе, али се сами мало задржавају реферишући зашто су збачени с положаја њихових они први, па шаљу ове друге и говоре им шта спада у њихове дужности. Ови излазе и враћају се својим путем, клањајући се посланику. Он њима такође. Они одлазе својим коњима да узјашу, а везири тек онда излазе и иду у гушчијем поретку један за другим, почевши од великог везира па све до последњег, колико их у то време има. Па ипак благајници и нишанције не иду, сем ако би благајник био исто тако и везир, што може бити; онда у своме реду иде с везирима, али мањи не иду. Тек за последњим везиром иде посланик, а за послаником тумач, за тумачем заменик послаников или секретар с краљевским писмима завијеним у кинеску свилену материју, јер иначе не би остао крај посланика унутра. Крај посланика остављају само тумача. Иду исто тако и после тога и други, ако има кога који би био послат изузетно на какву почасну дужност, али такви, кад их има, раније, испред посланика иду и одмах излазе, не

задржавајући се. Чим уђу кроз царску капију, где с обеју страна стоји пуно евнуха из различитих белих народа, сваки говори језиком какав зна посланиковим људима, хотећи да чује свој језик. Изашавши кроз ту капију, има двориште, лепо мермером поплочано, од капије на неких десет лактова или мање. Ту су врата оне зграде где цар живи, а крај самих врата тече чесма, то јест извор из зида, који тада намерно пуштају да вода жубори и да се не чује шта се тамо говори пред царем, и доиста се не чује, јер истичући на мермер вода прави доста јак жубор. Под сводом на овој страни врата стоје спремне капици-баше са сребрним штаповима. Тада двојица од њих узимају посланика међу се, држећи га један с једне друге с друге стране једном руком испод мишке, а другом руком снажно за његову руку, а то зато да не би који посланик, или неко ко поздравља, ранио чиме цара, као што је на Косову пољу једноме цару један Србин био учинио. И тако га воде царској руци. Трећи од ових остаје и задржава посланикове људе док посланик поздравља цара. Пошто посланик поздравља цара, воде га и постављају поред зида са стране од цара, јер му везири стоје баш према лицу; онда се пак враћају она двојица, узимају тумача по оној истој церемонији и поставивши га такође поред посланика, иду по друге и тако по једнога уводе на врата. Али оне који неће остати с послаником при отправљању посланства одмах изводе назад на врата. После отправљања тог и таквог изасланства, она двојица ипак остају на вратима, трећи води оне посланикове људе посебно и поставља их у дворишту крај стазе којом се посланик враћа назад од цара. Онда води посланик своје изасланство пред цара, поздрављајући најпре од свога господара, а онда говори шта му је наложено, што тумач пак реферише на турском језику. Цар и везири слушају пажљиво. А како у таквом случају или посланик или тумач могу што забравити, или пак кад је неко повеће изасланство, цар и везир половину забораве, а понекад пак намерно неће све да памте, јер нису навикли да на све посланицима дају одговор, али кад им се то пребаци, често су бивале незгоде и препирке, а око тога највише посла има тумач. Онда сам ја био увео, споразумевши се нај-

пре с везиром, да све оно што је посланик имао да говори пред царем, ваљано проценивши с послаником и описавши пристојним речима, преведем од речи до речи, па поново с турскога на пољски преведем, тако смо то с послаником поново угладили озбиљно и лепо написали на турском, запечативши посланиковим печатом, и при аудијенцији сам то држао у руци. А кад посланик заврши читав свој говор, онда узима писма од свога помоћника и даје тумачу, а он најнижем везиру што стоји на крају, овај средњем, а средњи великом, а сви ови, као и ми, обављају церемонију целивања писма. Везир, пољубивши, ставља крај цара на мастионицу, која је од зеленога камена, сва начињена од сафира веома вешто и скупоцено израђена, у дужину је на пола лакта. Уз ова писма даје се и онај лист посланиковог говора. И зато је већ тешко да се што може заборавити. И пошто сваку ствар лагано размотри, цар даје одговор на сваку тачку преко везира. Добро нам је потом било с тим, јер како је везир био без незгода већ о свему од цара обавештен, богато нас је обавештавао. А и сами везири су се томе радовали, јер понекад везир није смео о свачему да пита цара.

Дворац овај где цар прима посланике није велики, већ напротив — мали; врата на њему су с југа и један низак прозор, а други виши, а ипак један над другим су са запада; на нижем нема опне; онако, стоји отворен; на вишем је од креча лепљена и уграђена решетка, а из дворишта густа од жице. Леђима према томе прозору стоје везири, али не заклањају собом прозор да би цар, који седи према њима, видео оне што пролазе поред прозора, а кад дарове дају, онуда их носе и онде их цар посматра. Некако на северу је камин у италијанском стилу ниско сазидан, на врху лепо украшен различитим бојама и камичцима различите боје улепљеним у креч; па ипак је ли истинско све тешко је осмотри. У куту стоји заклон, кад нема ватре у камину, висок као човек, а два лакта широк, белим сребром посребрен, који, кад је зима, стављају према цару, јер он седи десним боком окренут ка камину, а левим ка посланику. Према ономе прозору, на другој страни, на истоку, некако цару иза леђа, иако не управо иза леђа, али

ипак иза њега, има други прозор исти онакав као што је онај према којем посланик боком стоји; зидови су лепим чврстим кречем излепљени па се не треба бојати да би се одело могло обелити од зида као овде код нас. Под је застрт персијским ћилимима, златом и бисерјем не сувише густо протканим или извезеним. Цар седи на банку, то јест од земље је лакат више начињена повећа узвишица да је заузела од камина сав онај кут иза цара; само што је крај тога зида где посланик стоји пролаз за онај прозор што као да је цару иза леђа, а посланику с деснога бока; на банку су застрти леви и исто тако скупоцени ћилими; на тој узвишици, на левој страни, недалеко од цара, раширена је леопардова кожа са шест ногу и са два репа, није велика, али је веома дивна. И онда, пошто се све сврши с писмима и она се предају, везир даје знак да се посланик поклони и изиђе. Онда иде посланик, више га не воде, већ само иду пред њим она двојица са сребрним штаповима све до иза врата. Ови се враћају а чауш-баша или капицилар хехајаси исто тако са штапом отпратиће посланика до половине дворишта, понекад и даље, па поздравивши га, враћа се на диван, а посланик, саставши се са својим људима, који су стајали крај стазе, иде да узјаше иза оне капије где је сјахао, а сви они који су били с послаником код цара у оним истим царским одећама, ма какве оне биле, клањају се на обе стране као и раније с оном истом церемонијом. Појахавши тада на коње, наређују чауши посланику да се заустави са својима; међутим јаничари у великој гомили јуре у групи да се велика тутњава подиже, јер сваки, макар стајао и најдаље од капије, мора да изиђе пре аге, који излази из капије, а да га не прелази. Онда јаничар-ага са својим хехајом узјахују на коње, а сви други пред њим пешице пролазе поред посланика, клањајући се. Посланик се њима такође клања, а пред својим јаничар-агом иду један или два богомољца и вичу отежујући: Аллах Аллаху. Тек за њима јаше посланик лагано, да их не би сустизао и престизао.

Таква је церемонија око примања посланика. Поклоне нисам овде спомињао, јер их наши и не дају. Али кад долазе други посланици, што чине и велики

посланици од хришћанскога цара, онда с леве стране улазећи у двор, недалеко од извора, поред оног зида на крају онога ходника или трема где госте посланикове људе, баце шаторско крило, ако се потреба покаже и двориште заузму. Ту посланикови људи полагају дарове, а онај мајстор церемонија, јер то чине пре но што посланик дође, имајући уза се унапред ризничког писара, узима их и пописује. Узевши их, оставља стражу, а сам одлази на уобичајене церемоније. Кад онда посланик иде цару, тада вратари узимају дарове, сваки по један па макар и најмањи комад и носе унутра, поред оног прозора према којем цар седи и гледа, све до унутрашње ризнице и онде то остављају. А после цар, прегледајући их с евнусима и својим женама, овој ово, оној оно дарује, па се убрзо на безистану (тргу) набу неке ствари од дарова. Дешава се исто тако и то да кад посланик нема дарова, а они имају некога од странаца пред којима би им се прохтело да се похвале, што обично чине пред Персијанцима, онда у оно време пуштају посланике када неки паша или при доласку или при одласку дарује цара да би грађанство и необавештени странци мислили да је то од краља или онога посланика. Овога сам се већ дотакао мало више у 18. одељку. Ред пак међу везирима и њихов број, и оних чиновника који чувају диван, како седају на своја места, описао сам исто тако кратко у одељку 19.

И онда сутрадан после оне посланичке церемоније, или најдаље трећег дана, долазе по награду они који су на дивану послуживали, као: ризнички писари што су кафтани облачили и доносили, сака-баша, који даје воду за пиће каткад зачињену, носећи је на себи по царском дворишту, капиције са свих трију капија царских, онај мајстор церемонија, царски лакеји, царска војна музика. Али они бар мало проплачу пред послаником, а другима скоро бадава даје, јер код њих има ова пословица: „Азацик, ханда гидерсен, чокца гетирисен“, као кад би рекао: „Мало, куда ћеш? — да више донесем“; некако и међу собом то одржавају: за један цветић даће неколико црвених златника, за једну песмицу лепо написану — петнаест-двадесет талира, а ако не даш, срамоте, грде, посланичке људе

где сретну вређају и код људи им на разне начине шкоде, приступ им забрањују и где могу сметају им.

После ових долазе везири, а исто тако и чиновници, почев од старешине капиција, па све до последњег. Долазе исто тако и јаничари, аџемоглани, понекад и какав било прост Турчин, то јест онај који царске плате нема, донеће какав цветић или ружу, или неколико јабука, или тако нешто што поклања посланику, а треба му на дар одговорити даром. Ако не учиниш, приписују ти нечовечност и глупост.

Белешка о овом издању

Пружајући читаоцима у руке дело Константина Михаиловића, морамо дати извесна објашњења која се тичу приређивања текста. У први мах могло би се неке учинити да је поступак врло прост: требало је узети најстарији текст, односно најстарији рукопис. Али није баш тако. Јер ниједан од сачуваних текстова није такав да бисмо га мирне душе огласили за толико јасан и убедљив да би могао понети име оригинала. Све су то каснији преписи, а сваки препис има извесних испуштања или измена. За невољу преписивачи најстаријег пољског рукописа а било их је више, били су при преписивању најнепажљивији, па се често извесна места не могу разумети без помоћи других рукописа. Што је у свему томе најважније, не смемо никако одбацити ни млађе рукописе, јер се могло десити да је ранији препис начињен са горе а млађи са боље редакције. Како то изгледа нека покаже само један пример. У XXIV глави има једна мисао како деспот Ђурађ жали за Владиславом у своме одговору Јанку Хуњадију. У рукопису Z та мисао гласи: *A mnie tego barzo żal a zwłaszcza tych czasów*. То би дословно преведено значило: „А мени је тога веома жао, а особито тих времена“. То није сасвим јасно. Текст P има допуну која ову мисао чини разумљивијом: „А мени је тога веома жао, што и сви врло жале и данас, а особито у оно време“. Међутим, текст N из XVII века, који је најчешће доста слободна прерада, баш на овоме месту изгледа најразумљивији и најприхватљивији: *I mnie tego barzo żal, a zwłaszcza króla tak sławnego i czasu tego potrzebnego*, што би значило: „А мени је веома жао, а особито краља тако славног и у ово време тако потребног“. Ако размислимо о контексту, ово последње би нам највише одговарало. То би нам дало право да претпоставимо: можда је тај каснији препис начињен с бољег текста, можда чак с оригинала, а старији с горег. То је сасвим могуће. Ето зашто не смемо ни за један текст рећи да је неважан, или непоуздан. Ко зна, можда прави Константинов текст нећемо никада имати среће да установимо, али бар морамо бити веома обазриви при бирању детаља. Зато је текст који ми сада пружамо читаоцима покушај да се да један такав текст Константинова дела: који би био јасан и вероватно нај-

ближи првобитном тексту. Он је по обиму углавном базиран на тексту Z из XVI века, који је најпотпунији, а допуњен је и исправљен варијантама из других текстова, и то само кратким. Веће допуне нисмо чинили. Веће варијанте, већа одступања дали смо као додатак на крају књиге, да се види какве су врсте те варијанте. Мислимо да ће и то користити читаоцима да стекну бољу слику о текстовима Константинова дела.

Борђе Живановић

Оригинални рукопис дела Константина Михаиловића није сачуван и то изазива многе незгоде, сумње и несугласице. Најпре је због тога тешко с потпуном сигурношћу тврдити на којем је језику писао то своје дело. У томе су неслагања доста велика. Па ипак, досад се углавном мислило да је оригинал могао бити или српски, односно црквенословенски, или пољски. Наше је мишљење да је Константин своје дело писао на пољском, јер га је писао за пољскога краља и с обзиром на пољске прилике. Има и других разлога због којих смо ово тврдили, али то је одвојено и веома компликовано питање и ми смо се и њега дотакли у предговору уз издање Константинова дела у Споменику САН књ. 107, 1959, па се сада на томе не бисмо задржавали.

Текстови који постоје не слажу се у свему, тако да је услед тога врло тешко усталити прави текст који би вероватно био Константинов. Ово нарочито из тога разлога што су преписи нешто каснији. Да би донекле било разјашњено стање текстова, морамо да дамо кратак опис свих тих текстова, углавном онако како их је при издавању објаснио пољски научник Јан Лосј 1912. Ми немамо шта на то да додамо. Употребићемо и ознаке које је он увео.

1. Z. — Рукопис библиотеке Замојских у Варшави. То је најстарији и најпотпунији пољски препис дела Константина Михаиловића. Судаћи по воденим знацима на хартији и начину писања постао је негде око половине XVI века. Тада је постао бар први део, док су остали делови постали тек у другој половини тога века. Овај рукопис има 77 страна, а писало га је шест руку, и то прва од 1—3 стране, друга од 4—31, трећа од 32—35, 38—40, 43—47, четврта од 36—37, пета од 41—43, шеста од 48—77. Трећа, четврта и пета рука морале су радити истовремено, јер су радиле наизменично. Сваки од ових преписивача имао је друкчији правопис и графику. Иначе овај текст има доста србизама, односно има их највише од свих текстова. Из овог рукописа сазнајемо да се писац зове Константин син Михаила Константиновића из Островице, да је Србин односно Рац, тј. Рашанин, и да је био јаничар. На првим странама овога рукописа налазе се на маргинама латинске белешке које дају садржај текста. То

је додавао само први преписивач. Иначе је текст подељен на 49 глава и једини од свих на почетку последње главе има обраћање угарском и пољском краљу Јану Олбрахту да се организују за борбу против Турака. Овај текст је најпотпунији од свих других, тако да је на врло мало места потребно допуњавати га према другим текстовима. Али се не може рећи да су преписивачи били увек много пажљиви. Они ће при преписивању каткад правити скоро невероватне грешке, јер су механички схватили свој посао. Последњи преписивач написао је на крају: „Ова хроника писана је најпре руским писмом 1400. године од рођења божјега“. Година је свакако погрешна, у то нема никакве сумње. Да ли је пак то дошло као случајна омашка у преписивању, или је пак други разлог посредни, тешко је рећи. Према једној претпоставци можда је година у оригиналу била забележена ћирилским или грчким писменима, па преписивач није умео да их прочита како ваља. Да је само мало размислио о ономе што је преписао на почетку последње главе, где се писац обраћа Јану Олбрахту, морао би се досетити да то није могло бити 1400, него 1500. године. А што се тиче податка о „руском писму“, и он изазива многе сумње, али га је тешко решити. Због тога се претпостављало да је оригинал можда био писан на српском. Али овај текст свакако није превод са српског, него је последњи преписивач само мислио да је текст с којег је преписивао био превод са српског. То је посебно питање о којем се при садашњем нашем познавању читавог питања не може дати сигуран одговор. Једино би можда било убедљиво да је преписивач просто претпоставио да је оригинал морао бити писан на српском, јер је видео да је писац Србин. Даље ништа не бисмо о томе могли рећи. — За овај рукопис карактеристичне су неколике речи написане грчким писменима. Ове речи значе или турска звања или пак лична имена. Преписивач је те речи просто прецртавао са текста с којег је преписивао. Али грчки није знао. Зато је на крају после грчки написане речи Τελλος, додао са своје стране: „Finis можда Σελλος“. Овај рукопис се данас чува у Народној библиотеци у Варшави.

2. К. — Рукопис који се чува у библиотеци Владислава Замојског у Курњику. Он је нешто млађи од рукописа Z, али је ипак постао у XVI веку. Дело Константина Михаиловића додато је овде уз препис „Војних чланака“ Флоријана Зебжидовског. Причање почиње с првом главом, предговора нема.

Испуштена је такође 44. глава, а причање се прекида у средини 46. главе, што одговара 47. глави рукописа Z. Иначе се може рећи да су текстови Z и K углавном блиски. Одступања су најчешће незнатна и сва је прилика да су оба преписа начињена према неком трећем истом рукопису. То се може тврдити зато што су неке грешке пренесене у оба текста. Има пак неколико места где су у рукопису Z испуштене извесне речи, а могу се допунити према K. Таквих места има особито у почетним главама 3, 4, 5, 15 и др. Ипак је много више места где се текст K може допунити текстом Z.

3. M. — Рукопис Чешког музеја у Прагу, на чешком. Писан је у првој половини XVI века, представља други део једног већег рукописа, чији први део нема никакве везе с делом Константина Михаиловића. На самоме почетку, када се говори о писцу, каже се да је био славан на султанском двору по познавању турског језика и да је био и на двору француског краља. У наслову је дат и кратак садржај читавога дела. Недостаје му лист на којем је крај 28. и почетак 29. главе, као и лист с почетком 42. главе. С обзиром на начин писања, овај текст је нешто старији од свих пољских текстова, па је у њему исто тако мање места која би била унакажена лошим преписивањем. Ми са своје стране можемо додати да овај рукопис најбоље преноси лична имена. Иначе и овај текст представља свакако првобитну редакцију дела Константина Михаиловића, чак нешто исправније него текстови Z и K. На неким местима се тек помоћу овога рукописа могу допунити или исправити искварена места у рукописима Z и K. — Према неким особинама овога рукописа још је чешки научник Јосиф Јиречек доказао да је овај чешки текст превод с пољскога.

4. W. — Рукопис писан у XVII веку, налази се у музеју у Вилну. Овај повећи пољски рукопис садржи дело Станислава Ласкија „Књиге о ратној приправности“, и то прву и другу, а онда долази рукопис дела Константина Михаиловића. Наводећи наслов Михаиловићева дела преписивач је написао да је то дело превод са латинског језика. Биће да је та напомена само произвољна преписивачева претпоставка. Текст је иначе истоветан с текстовима Z и K. То није читаво дело, него само тринаест глава, и то оне које одговарају главама 38—48 и 36—37 текста Z. Цео овај рукопис штампан је у Вилну 1864. године под насловом: Stanisława Łaskiego, wojewody sieradzkiego, Prace naukowe i dyplomatyczne.

Ова четири рукописа представљају углавном првобитну или старију редакцију текста Константина Михаиловића, и то **Z** и **M** у целини.

5. **H.** — Чешки хроничар Вацлав Хајек из Либочана у својој чешкој хроници штампаној 1541. године препричава читаве одељке из дела Константина Михаиловића. По томе се види да је дело овога писца било добро познато већ у првој половини XVI века. Хајек се на различите начине користио делом Константиновим: једном га је просто преписивао, други пут га је препричавао и скраћивао, а трећи пут га је проширивао према неким делима којима није уђено у траг. Хајек неће нигде споменути Константиново име, чак ни онда када преноси причање у првome лицу. Употребивао је главе од 20—35.

6. **C.** — То је рукопис библиотеке Чарториских. Настао је у XVI веку и писале су га две руке. По овоме тексту штампано је Константиново дело први пут на пољском у Варшави 1828. под насловом *Успомене јаничара Пољака најписане пре 1500. године*. После тога штампано је то дело 1857. и 1868. у Саноку. То је веома дефектан рукопис. Писале су га две руке, има 308 страна текста. Многе главе нису читаве очуване, и то 3, 4, 17, 28, 29, 34, 40, 41, а рукопис се завршава одмах на почетку 47. главе. Осим тога овај рукопис је немарно преписиван, те се многа места из њега не могу разумети ако се не упореде с другим текстовима. Па ипак и овај рукопис на неким местима помаже да се боље схвати смисао кад у текстовима **Z** и **K** није довољно јасан. Овај рукопис представља по својим особинама неку сасвим друкчију редакцију Константинова текста него што су били они о којима смо досад говорили. У њему се налази читав низ чехизама, који су такве природе да су могли доћи у пољски текст само ако се претпостави да је тај пољски текст превођен са чешког. Овај рукопис има највише сличности са чешким старијим рукописом **M**, што би сведочио да су оба ова рукописа постала од једног првобитног текста, али **M** као препис, а **C** као превод. Осим других особина, овај текст има доста каснијих уметака који се не налазе ни у једном другом тексту, па се по томе доста разликује и од текста **M**. Тако, на пример, кад Константин прича о опсади Цариграда, само ће у овом тексту бити и ова реченица: „међу којима (тј. опсадницима) сам и ја био“. Тако и у глави XXXI има место како јаничари грабе и скупљају златнике. У овом рукопису има и реченица: „И ја сам се ту био нашао, али сувише касно. . .“ Али се ова

реченица налази и у тексту **M**, па можемо претпоставити да је била и у нама непознатоме оригиналу. Затим у XXXVII глави читамо овде и ове речи: „Бајазит је постао цар, који је још за мојега времена владао“. Како је Бајазит постао цар 1481, а Константин тада више није био у Турској, ове речи имају смисла само ако се оно „за мојега времена“ схвати као: „за мога живота“. Овај рукопис има још један повећи уметак о влашком војводи Богдану Једнооком.

7. **S.** — То је такозвани рукопис Смогулецких и налазио се некад у Публичној библиотеци у Петрограду. То је велики рукопис, али доста оштећен. Писало га је више руку у XVI веку. У овоме рукопису налази се само један део дела Константина Михаиловића, од стр. 226—248, и то завршни део. Име пишчево није наведено. Иначе текст одговара главама 39, 38, 40, 42, 43, 44, 46 и 45. Ред глава одговара реду у томе рукопису. То је прерада, каткад веома слободна. У одељку у којем се говори о турском јуришу, а то је завршни део, има неких података којих нема у другим текстовима. Према неким пртама овај текст је најближи текстовима **P** и **A**, о којима ће даље бити речи.

8. **P.** — Такође рукопис некадашње Публичне библиотеке у Петрограду. Писала га је једна рука крајем XVI века. Има 57 листова. Поред дела Константина Михаиловића има и додатак *Хроника о влашкој земљи*, који се налази на листовима 48—54. Неколике стране су веома оштећене влагом да се једва могу читати. Дело Константиново се нагло прекида, па се после влашке хронике поново наставља на странама 54—57. Писац је наведен као Михаило Константиновић. Рукопис је припадао Миколају Бжеском, дворском секретару, који је 1566. године био посланик у Цариграду. Текст представља исту редакцију Константинова дела као и онај с којег је начињен чешки превод штампан у Литомишлу 1565. Што се тиче распореда глава, он не мора да је потекао од преписивача, него од онога ко је много касније тај рукопис повезивао. У односу на рукописе **Z** и **K** овај текст има доста података, каснијих уметака, а понекад и неку врсту објашњења, од којих су знатнија одступања у главама 2, 3, 7, 19, 23, 24, 26 и 42. Најзад, ту постоји предговор којег нема у другим ранијим текстовима, а друкчији је и завршетак 41. и 42. главе. Сада се и овај рукопис налази у варшавској Народној библиотеци.

9. **A.** — Рукопис Градског архива у Кракову. Писан је свакако у првој половини XVII века. Текст одговара рукопису

Р, има исти додатак влашке хронике и на исти начин преноси скоро све што се налази у рукопису Р. И овде је име писца Михаило Константиновић. Али овај рукопис има и неке повеће додатке којих нема ни у једном другом тексту. Тако је у њему наведен велики говор султана Мехмеда II против Скендербега 1463. године (глава 36), затим се ту налази читав нови одељак о турском припремању за напад, па онда неке ствари које би представљале у неку руку наставак Константинова дела, где се говори о владању Селима I, затим попис војске Сулејмана II кад је кренуо на Мађарску 1566, и најзад ту је опис турских јуриша на Сигет те исте године. Осим свега тога у овоме тексту има и неких бележака о Миколају Бжеском, ономе који је био власник рукописа Р. Зато се ту налазе и његови описи неких догађаја у Турској и Влашкој.

10. L. — Чешки текст који је штампан у Литомишлу 1565. године под насловом *Hystorya neb Kronyka Turecká od Michala Konstantina z Ostrowicze Ráca neb Bosnaka* итд. Овај чешки текст је свакако превод с пољског, како је доста давно утврђено, и то с неког текста који је био веома сличан текстовима које налазимо у рукописима Р и А. Неколике пак црте приближавају овај текст рукописима М и С. Од ових текстова, међутим, овај има највише измена у односу на оне најстарије пољске текстове. Текст с којег је тај текст превођен свакако је био нека проширена редакција, шира но што је била она с које су преписивани најстарији рукописи. И чешки преводилац је био доста слободан према своме изворнику, па га је час скраћивао, час мењао, час опет проширивао. Тако ће бити доста уметака у многим главама. Неке су повеће. Тако је на крају 5. главе (у чешком тексту је то 6. глава) додата турска молитва, које нема ни у једном другом тексту. У пољским опет рукописима 4. глава завршава се каткад хришћанском молитвом, које овде нема. У главама 21. и 33. налазимо сасвим с друге стране уметке о Скендербегу, о којем је дат повећи додатак и на крају књиге. Овде је друкчија и глава 42., у пољским текстовима 41. Зато је текст главе 47. (овде 48) једино овде и у М дат исправно, судећи по смислу. Из овога би се могло закључити да су се Чеси двапут послужили пољским текстом Константинова дела: једанпут кад су преводили према првобитној редакцији овога дела, и тада је настао текст М, а други пут када су преводили према проширеној редакцији и кад су давали и своје уметке и додатке.

— Овај чешки текст превео је Јанко Шафарик и штампао 1865. године у Гласнику СУД XVIII у Београду.

11. N. — И то је рукопис некадашње Публичне библиотеке у Петрограду. Писан је у првој половини XVII века и има 136 листова. У њему се налазе разни списи, углавном о Турској као што су политичко-статистички опис Турске за време Ахмеда I и опис војске, флоте и наоружања турског, што је писао Аини Али, секретар Дивана, а на листовима 54в—126в налази се прерада дела Константина Михаиловића са многим додацима које је написао непознати пољски политички агент у Турској. Текст с којег је овај препис начињен морао је бити завршен 1629. године. У односу на првобитни Константинов текст писац ове прераде био је доста слободан: он је текст мењао, како стилски тако и у свима оним случајевима када је мислио да може исправити Константинове погледе. У овом рукопису нема првих глава о турским верским питањима, као ни оних делова у којима Константин прича српску историју. Читав текст је сабијен у 26 одељака, а на крају је преписивач додао читаву нову главу о томе како султан прима стране посланике, особито пољске. Многе главе имају нарочите издвојене додатке, који допуњују или објашњавају Константинов текст. Они су каткад упоређивања Константинова текста с познатим пољским историчарима.

12. J. — Најзад, последњи пољски рукопис припада Јагјелонској библиотеци у Кракову. Писан је у XVII веку. Ту има више различитих ствари, а између осталих и две главе из Константинова дела, и то 9. и 2. Али и то мало текста показује да је овај рукопис начињен са исте редакције с које и рукопис N. Преписивач се ослањао на допуне које је нашао у проширеној редакцији већ раније споменутога пољског политичког изасланика у Турској. Овај је свакако по повратку из Турске, где је боравио између 1600. и 1629, хтео да допуни и прошири Константиново дело свим оним што је сам знао о Турској и тако је настала редакција са које су преписивани пољски текстови N и J.

13. D. — Ово би био рукопис писан ћирилицом о којем је написао 1864. године М. Малиновски у предговору књиге „Stanisława Łaskiego Prace naukowe...“ ово: „Да је горњи *Лейойис*, према домишљању ученога Јана Бартошевича, морао бити писан српски доказује рукопис писан ћирилицом, који је у Деречињској библиотеци кнежева Сапјега пре 1831.

године прегледао професор вилњанске гимназије Јан Закшевски и начинио из њега знатан испис, који сам имао у рукама и могао се уверити да су преписивачева тврђења истинита“. То је све што се о томе рукопису може рећи. Је ли тај рукопис био на српском, руском или украјинском не може се са сигурношћу одговорити, и поред ове тврдње. Мало је вероватно, бар према свему што је досад познато о рукописима овога дела, да би то могао бити српски текст, а још мање би се могло веровати да је баш то био Константинов оригинал. Можда би се најпре могло помислити да је то био некакав украјински превод. Засад нам у вези с овим рукописом остају само беспредметна нагађања.

У науци се спомињао и један латински рукопис Константинова дела који се тобоже чувао у Ватиканској библиотеци. Академик и професор Никола Радојчић заинтересовао се за ову ствар, набавио снимке тога текста и уверио се да тај текст нема везе с Константином Михаиловићем*.

Из свега овога може се закључити да су током XVI века по Пољској и Чешкој колале две редакције дела Константина Михаиловића, једна је била свакако првобитна, дакле онаква каква је потекла испод Константинова пера, а друга је била нешто проширена, са које су зацело постали рукописи Р и А, као и онај пољски текст с којег је начињен чешки превод штампан 1565. године. Као што се већ по самом броју рукописа овога дела види, оно је било веома популарно и током XVII века.

Пажљиви испитивачи дела Константина Михаиловића Гордана Јовановић и Анђело Данти пронашли су још пет нових рукописа прерада из XVII—XVIII века. То нису комплетни рукописи, али и они сведоче о популарности *Јаничарових усјомена*. Саопштење о томе дато је у раду *La rielaborazione secentesca dei Pamietniki Janczara ala luce di cinque nuove copie* (Ricerche Slavistiche, Roma, 1966, XIV, стр. 42—52).

Додајмо да је 1912. године текст дела Константина Михаиловића издрао проф. Јан Лосј на овај начин. Најпре је штампан кроз текст Z, а уз овај текст је дао ситније варијанте из осталих текстова. Мање допуне стављао је у сам текст, варијанте је штампан испод текста, а ако су се поједини тек-

* Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 1934, XIII, 203-205.

стови на неким местима много разликовали од текста Z, он је те одељке штампан у другом делу књиге одвојено. На крају је дао потпун текст N. Све то заједно, тако како је изишло у Кракову, издали смо и ми у Споменику САН 107 уз паралелан дословни превод. Зато све оне који се више интересују за природу ових варијаната упућујемо на то наше издање.

1. *Handwritten Manuscript of the 16th Century*, *Journal of the American Oriental Society*, vol. 41, no. 1, 1921, pp. 1-11.

2. *Handwritten Manuscript of the 16th Century*, *Journal of the American Oriental Society*, vol. 41, no. 1, 1921, pp. 1-11.

3. *Handwritten Manuscript of the 16th Century*, *Journal of the American Oriental Society*, vol. 41, no. 1, 1921, pp. 1-11.

4. *Handwritten Manuscript of the 16th Century*, *Journal of the American Oriental Society*, vol. 41, no. 1, 1921, pp. 1-11.

5. *Handwritten Manuscript of the 16th Century*, *Journal of the American Oriental Society*, vol. 41, no. 1, 1921, pp. 1-11.

6. *Handwritten Manuscript of the 16th Century*, *Journal of the American Oriental Society*, vol. 41, no. 1, 1921, pp. 1-11.

7. *Handwritten Manuscript of the 16th Century*, *Journal of the American Oriental Society*, vol. 41, no. 1, 1921, pp. 1-11.

8. *Handwritten Manuscript of the 16th Century*, *Journal of the American Oriental Society*, vol. 41, no. 1, 1921, pp. 1-11.

9. *Handwritten Manuscript of the 16th Century*, *Journal of the American Oriental Society*, vol. 41, no. 1, 1921, pp. 1-11.

10. *Handwritten Manuscript of the 16th Century*, *Journal of the American Oriental Society*, vol. 41, no. 1, 1921, pp. 1-11.

11. *Handwritten Manuscript of the 16th Century*, *Journal of the American Oriental Society*, vol. 41, no. 1, 1921, pp. 1-11.

12. *Handwritten Manuscript of the 16th Century*, *Journal of the American Oriental Society*, vol. 41, no. 1, 1921, pp. 1-11.

ИЗДАЊА:

1. *Hystorya neb Kronyka Turecká* od Michala Konstantina z Ostrowicze Ráca neb Bosnáka, někdy od Turkův zagatého, a mezi Jenčaře daného, wěrně a prawě sepsaná. Item taženy proti Turku, a na konci také přidaneg-sau některé věci z knih o slavných činech Skanderbergka, knížete Epi-rotského. Od Alex. Augездského, impressora w gedno sebráná a na mnoha místech z strany czesstiny spravena. W Litomyssli 1565. — II издање: 1581.
2. *Pamiętniki Janczara Polaka przed rokiem 1500 napisane*. Zbiór pisarzy polskich. Część druga. Tom V. W Warszawie, w drukarni A. Gałęzowskiego i kom., 1828. — II издање: Sanok 1857; III издање: Sanok 1868.
3. Мијаила Константиновића, Србина из Острвице, *Историја или ле-шојисци јурски, сјисани око јодине 1490*. Предео и с објашњавајућим уводом издао др Јанко Шафарик. Гласник Србског Ученог Друштва, I (XVIII), стр. 25—188. Београд, 1865.
4. *Pamiętniki Janczara czyli Kronika Turecka* Konstantego z Ostrowicy napisana między r. 1496 a 1501. Wydał Jan Łoś. Biblioteka pisarzy polskich. PAU, Kraków, 1912, str. 404.
5. Константин Михаиловић из Островице, *Јаничарове усјомене или Турска хроника*. Споменик САН, Београд, 1959, CVII, стр. I—XLVII + 170 + 10 слика. Предговор, превод и напомене Ђорђа Живановића.
6. Константин Михаиловић из Островице, *Јаничарове усјомене или Турска хроника*. Предговор, превод и напомене Ђорђа Живановића. Просвета, Београд, 1966, стр. 270.
7. *Memoiren eines Janitscharen oder Türkische Chronik*. Eingeleitet und übersetzt von Renate Lachmann. Kommentiert von Claus-Peter Haase, Renate Lachmann, Günter Prinzing. Verlag Styria, Graz-Wien-Köln, 1975, S. 236.
8. Konstantin Mihailović, *Memoirs of a Janissary*. Translated by Benjamin Stolz. Historical commentary and notes by Svat Soucek. The University of Michigan, Michigan, 1975, 256.
9. Константин Михайлович из Островице, *Записки Янчочара*. Введение, перевод и комментарий А. И. Рогова. Издательство „Наука“, Москва, 1978, стр. 136.

РАДОВИ — У ИЗБОРУ:

1. Богдановић Димитрије, *Историја сјаре српске књижевности*. Српска књижевна задруга, Београд, 1980, стр. 237—240.
2. Врүкнер А., *Wremennik serskoturecki*. Slavia, Прага, 1923-4, II, 310—326.
3. Ђирковић Сима, *Идеја свејској царсјива код Констанијина из О-шровице*. Зборник радова Византолошког института, САНУ, Београд, 1961, VII.
4. Ћирић Вр., *Próba nowego spojrzenia na „Pamiętniki Janczara“*. Pamiętniki Literacki, Wrocław, 1952, XLIII, 1—31 (1 засебно).

5. Danti Angiolo, *Contributi all' edizione critica dei „Pamiętniki Janczara“*. Ricerche Slavistiche, Roma, 1968—1969, XVI, 126—162.
6. Исти, *Ani Janczar ani autor Kroniki Tureckiej*. Pamiętnik Słowiański, Warszawa, 1969, XIX, 101—113.
7. Исти, *Od Kroniky Turecké k Pamiętnikom Janczara*. Slavia, Praha, 1969, XXXVIII, 351—372.
8. Деретић Јован, *Историја српске књижевности*. Нолит, Београд, 1983, 129—130.
9. Jovanović Gordana, Angiolo Danti, *La rielaborazione secentesca dei „Pamiętniki Janczara“ ala luce di cinque nuove copie*. Ricerche Slavistiche, Roma, 1966, XIV, 42—52.
10. Jovanović Gordana, *Studia nad językiem „Pamiętników Janczara“*. Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 1972, 124.
11. Кашанин Милан, *Српска књижевност у средњем веку*. Просвета, Београд, 1975, стр. 476—488.
12. Лалић В. Иван, *Глас из петнаестог века. књ. Криштика и дело*, Нолит, 1971.
13. Łoś Jan, *Pamiętniki Janczara (Kronika turecka Konstantego z Ostrowicy)*. Rozprawy Wydziału Filologicznego PAU, Kraków, 1912, str. 72.
14. Мушовић Ејуп, *Где је Осиповица Констанијина Михаиловића*. Прилози ЗКЈИФ, Београд, 1977, XLIII, 247—252.
15. Радојичић Ђорђе, *Како се ујогу руја, Јасен и руја Граб*. Развојни лук српске књижевности, Нови Сад, 1962, 273—275.
16. Радојичић Никола, *Српско или сирано дело?* Летопис МС, Нови Сад, књ. 386, стр. 427—434.
17. Vrtel-Wierczyński Stefan, *Sredniowieczna proza polska*. Biblioteka Narodowa, Wrocław, 1959, str. 342—347.
18. Живановић Ђорђе, *На ком је језику Констанијин из Осиповице писао своју хронику*. Прилози ЗКЈИФ, Београд, 1934, XIV, 174—180.
18. Исти, *„Pamiętniki Janczara“ w nowym świetle*. Sprawozdania z posiedzeń Oddziału PAN w Krakowie, Kraków, 1963, 178—184.
19. *Истии, Констанијин Јаничар и српска народна ипрадиција*. Прилози ЗКЈИФ, Београд, 1976, XLII, 66—85.
20. *Истии, Констанијин Михаиловић из Осиповице — Поводом неких нових радова*. Зборник Матице српске за књижевност и језик, Нови Сад, 1976, XXIV, 33—59.
21. *Истии, Констанијин Михаиловић о војевању у Влашкој*. Радови V југословенско-румунског симпозијума, Београд, 1982, 365—373.

Страна

- 75 Константин Михаиловић себе назива стално Рацом, што смо ми у читавом делу преводили са Рашанин.
- 81 У рукопису Z стоји *Брунк бајрам*, а у M *бујук бајрам*. Ово друго је правилније, тј. *бујук* или *бијук бајрам*, што значи: велики празник*.
- 82 Ми смо у преводу употребљавали реч *муслиман*. У рукопису Z стоји *буброман*, а у неким другим *бусурман* или *бисурман*. Сви су ови називи постали у ствари од *мислиман*, односно *мисилман*, од чега је постало и наше *муслиман*. Назив *ђаур* смењује се често са називом *каур*. Ми смо увек задржали овај први.
- 83 *Фашима* није била сестра него ћерка Мухамедова. Није сасвим јасно значење имена *Зулфикари*. Ово име је различито забележено у разним рукописима, у Z је Делфирари, у M је Дилфикари. Године Мухамедова живота дали смо према рукопису Z. У рукописима P и A стоји: „45 година, а према другима 34, а према неким 40 и седам стотина година је ширио своју науку“. У ствари Мухамед је живео од 571—632, тј. 61 годину.
- 85 Различито је у разним рукописима забележена реч коју преносимо као *хамали*: *бамарли*, *замали*, *хамали*, *хаматели*, *хамали*. То је био обично коран малог формата, у којој торбици, носио се на десном боку, а врвца је била пребачена преко левог рамена. *Ла илаха*, . . . Овај турски текст најбољи је у рукопису M. Ми смо превод овог текста дали онакав какав је у Константина Михаиловића. Прави би превод гласио: Нема бога осим Алаха, Мухамед је Алахов изасланик, исповедам да нема бога осим Алаха. *Темшии намази* — похвална молитва. *Сабах намази* — молитва у свитање. *Кушлук или кушлик намази* — преподневна молитва. *Ејле намази* — подневна молитва.
- 86 *Икинди намази* — поподневна молитва. *Акшам намази* — вечерња молитва. *Јаџи намази* — молитва пре спавања.
- 87 *Магин* или *мујезин* је онај који позива на молитву. Он је један од оне тројице што стоје на минарету. Он у ствари није проповедник. Онај који држи сабљу и обавља проповед зове се *хашиб* или *ваиз*.
- 88 *Џами меџид* или *меџид-и-џами*, најчешће само *џами* — главна богомоља, џамија. Последња реченица III главе није сасвим јасна. Ниједан рукопис не даје је тако да бисмо били сигурни шта она значи. Можда би се слободније та реченица могла превести: Тај храм је код њих као наш парохијски (парафијални).
- 88 Различито је забележен назив храма, односно добротворне институције: *јемарак*, *симрах*, *имарей*. Ми смо оставили најправилнији,

- последњи. Код Јанка Шафарика је, према чешком тексту, остало: *симра*.
Тефсир — тумачење Корана.
Аији еман . . . би значило у правилном преводу: Говори: Боже, опрости, одричемо се свега злог (или нечистог), молим Бога за опроштај! Амин, Амин.
- 89 *Есе* је народни изговор место *Иса*, тј. Исус.
Чивуји, *Чифуји*, множина *Чифујилар* — Јеврејин, према персијском *мехуд*, а арапско *јехуд*.
- 90 Мухамед је имао, по предању, митскога коња Бурака на којем је ноћу јахао у Јерусалим и у небо.
- 91 *Цимбумбарек* — можда *Кудс-и-мубарек* — благословена светиња. Обичнији назив Јерусалима је *Кудс-и-шериф* — племенита светиња.
- 92 *Елхемду*. . . арапске речи, први стих корана. У варијантама се среће и прилагођавање турском тексту: *јараганима амин*, који је био боље прихватљив и значи: моме створитељу амин.
Бахиј, управо *бахс* — расправа, полемика, дискусија, говор.
- 93 *Салих* је различито забележен у различитим рукописима: *салих*, *салит*, *сатит*.
- 94 *Скуиђе*, управо *сикинди* — патња, мука.
Пехамбер или *јејјамбер* — гласник, пророк.
- 96 *Осман* или *Ојман*, први турски независан владар владао од 1299—1326.
Ших или *Зих*, како је забележено у рукопису А, наводи се као Османов отац. Међутим, Осман је био син Ертогрула, а унук Сулејмана Шаха. Можда је Ших постало према Шаху.
- 96 *Олијан*, у многим рукописима *ојјак* — велики шатор.
Ак Јази је покрајина и градић у северозападној Малој Азији.
- 98 *Мусијафа*, Османов син, није познат историји.
Анадолија или *Анајолија* — Мала Азија.
Аладин, Мустафин син, исто тако непознат историји.
- 99 *Мураји*, Аладинов син, исто тако турски цар непознат историји.
Азайи — специјални пешаци, а било их је и у морнарици. Име им долази од арапског *азеб*, што значи нежењен.
Сулјан, син Муратов, био је у ствари Урхан (1326—1359).
Јаничари, управо *јени чери* — нова војска.
Мураји II, по Константину Михаиловићу је био Султанов, тј. Урханов син. То је у ствари био Мурат I (1359—1389).
- 100 Византијски цар *Андроник III Палеолог* (1328—1341) оставио је престо своје нејаком сину *Јовану V Палеологу* (1341—1391), а као намесника му је оставио *Јована Канјакузина*. Овај, међутим, зажели да постане цар, па поведе борбу за престо, која је трајала све до његова пораза 1354. Он је позвао Турке у Византију.
- 101 *Димитрије*, бугарски цар, у ствари је Михаило Шишман (1323—1330).
- 104 „Земља Константинова“, тј. земља Константина Дејановића, а Жеглигово је крај око Куманова.

- 105 *Милоша Обилића* Константин Михаиловић први пут назива *Кобила* а други пут у истој глави *Кобилић*, па смо и ми оставили тако ова презимена.
- 108 Мисли се ту на *Жијмунга Луксембуриког*, угарског краља (1387—1437).
Тамерлан, односно *Тимур Лени*, тј. Тимур Њопави, рођен 1335, владао од 1369—1405.
- 109 *Хајџај* код муслиманских писаца означава северни део Кине. *Чаја-џај* или *Чајџај* се називају земље које је држао Џингисханов син Чагатај.
- 110 Папа Лав III је крунисао Карла Великог.
Мухамед, односно Мехмед I (1403—1421), Бајазитов син. Константин Михаиловић назив „седмоглави“ за Рим изводи из тога што је „из њега седам домова произишло“, а не зато што је био сазидан на седам брежуљака (в. и претходну страну).
- 111 Пољски краљ *Јан Олбрахт* (1492—1501) претрпео је пораз 1497. године, на то овде мисли Константин Михаиловић.
Папа који се спомиње био је *Александар VI Борџија* (1492—1503), а краљ је *Максимилијан I* (1493—1519).
- 112 Мурат II (1421—1451) је био унук Бајазитов, а не син.
И овде се спомиње угарски краљ *Жијмунг Луксембурики* (1387—1437).
- 114 Пољски краљ *Владислав III* (1434—1444), погинуо код Варне.
- 115 *Тајанице* — у неким рукописима *Таманице*.
Поље *Добрић* биће да је *Добрич* на утоку Топлице у Мораву.
- 117 *Сама*, игра дервиша, симбол је покрета сфера и напајања божјом љубављу.
- 118 *Ориј* — четврти до осми део галира.
- 119 *Владислава III* наговара да нападне Турке папа *Феликс V* (1439—1449), као и Јанко Хуњади (1388—1456).
Димитрије Крајковић — у рукопису Z стоји — *Рајковић*.
- 123 „А мени је због тога веома жао. . .“ — ова реченица би према рукопису N из XVII века гласила: „И мени је тога веома жао, а особито краља тако славнога и у ово време тако потребнога“.
- 124 *Сјеван Белмушевић* — овако је ово име забележено само у рукопису M, и то као Беамузовић, у осталим је различито: Памбдамусовић, Бламусовић, Станчовић, Бојачовић, Самешевич, Стамовић
- 125 *Мухамед* — арапско име и значи: веома слављени; Турци га овако употребљавају само када говоре о Мухамеду пророку, иначе је увек Мехмед.
- 126 *Караманија* је покрајина у Малој Азији. Имала самосталност од 1402. Турска је дефинитивно освојила 1471.
- 127 *Бело море* — турски назив за Средоземно море.
Кайалани — гусарско племе које је харало по Византији особито током XIV века.
Јенихисар — Нови град, Нова тврђава.

- 128 *Јакша Брежичић* — овако у већини рукописа. Уз ово име стоји да је био „поочим Јакшића“, што је очигледна омашка, место: „праотац, родоначелник Јакшића“.
- 130 *Драиаш* — Константин II Драгаш (1450—1453), последњи византијски цар.
- 132 Заузеће Новог Брда било је 1455. године.
- 134 *хадумлар* је множина од хадум — ушкопљеник, евнух.
- 136 Целски кнез — реч је о целском грофу Улриху II, зету деспота Ђурђа Бранковића, којег је 1456. године убио син Јанка Хуњадија Владислав.
Угарски краљ је *Владислав Посмрче* (1453—1457).
Томаш — Константин Михаиловић мисли у ствари на Стевана Томашевића (1461—1463), последњег босанског краља.
- 137 Мехмед II је нападао Београд 1456. године.
- 138 Ратовање против Мореје било је од 1460—1462.
- 139 *Пајрас* — забележен код Константина као *Балибајра*.
- 140 *Мисира* је место недалеко од Спарте.
- 141 *Енос* — место при утоку Марице у Егејско море.
Војевање против Трапезунта било је 1459. године.
- 142 *Узунхасан* — владар у Туркменији, умро око 1478.
Вурђисџан — Грузија, на јужном Кавказу.
Дани беј Гуреј татарски кримски кан (1477—1478).
- 145 „... под пазухо, мало окрзнувши тело...“ — овако је само у рукопису N из XVII века. У осталим је различито. У M читамо: „са стране“, а у Z: „под само чело међу очи“. Кад би се ово последње узело као тачно, значило би да је онај човек одлично а не лоше гађао, како се изриком каже у претходном тексту.
По Константину Михаиловићу се Еуфрат погрешно улива у Црно море.
- 147 Војевање у Влашкој било је 1462. године.
- 150 *Београд* и *рашки Београд* — прво је Акерман, град на ушћу Дњестра у Црно море, а друго је Београд.
- 151 *Мајија* — угарски краљ Матија Корвин (1458—1490), син Јанка Хуњадија.
- 151 *Скендер Ивановић* — Скендербег Костриотић (1444—1468).
- 155 *Звечај* се налази северно од Јајца, над Врбасом, ближе Бањалуци.
- 158 Папа *Дамазус II* (1047—1048), претходник Лава IX, за којег је дошло до дефинитивне поделе цркве хришћанске 1054.
- 159 *Бајазит II* је владао од 1481—1512.
- 160 Константин Михаиловић је погрешно кад је написао да је *Кафу* (данашњи град Феодосију на Криму) освојио Бајазит. Њу је освојио Мехмед II 1475. године.
- 162 *Мазул* — значи: свргнут, удаљен из службе.
- 163 За Константинова времена били су велики везири: Заганос паша (1453—1456), Махмут паша (1456—1468) и Исак паша од 1468.

- 164 *Шејира* — судећи по варијантама сајбан, сајван, треба да значи: сеновит шатор.
- 182 *Чрномен* — село у Бугарској, на реци Марици.
- 185 Угарски краљ *Владислав* владао је од 1490—1516.
Јан Олбрахт, пољски краљ, владао од 1492—1501, син Казимира Јагјеловића.
- 186 Матија Корвин је 1468. године ратовао против Чешке. То је учинио по наговору папе Павла II (1464—1471) и аустријског краља Фридриха III (1452—1493), који су желели да Чеси буду кажњени као јеретици.
Τελλος — ова грчка реч значи *крај*.
У завршној реченици налазе се две загонетне тврдње. Једна је очигледна грешка. Дело Константина Михаиловића, наиме, није могло бити написано 1400. године. О томе више у предговору. И тврдња да је дело првобитно било писано „руским писмом“ је неразјашњена. По некима то треба да значи да је оригинал био првобитно писан на српском, односно црквеносрпском језику, па су пољски текстови само преводи. По нашем мишљењу, Константин Михаиловић је своје дело писао на *пољском језику*, а ова завршна тврдња могла би бити или неоснована претпоставка, или би могло значити да је постојао неки руски, или још пре неки украјински превод овог дела. Ова напомена налази се само у рукопису Z, чији су преписивачи, као што смо рекли, били веома непажљиви.
- 193 *Албрехт* — Јан Олбрахт, пољски краљ, 1492—1501.
- 196 *Стефан Велики*, молдавски војвода.
- 198 Кардинал је *Јулијан Чезарини* (1398—1444), познат по томе што је водио поход против хусита у Чешкој 1431. и што је наговарао Владислава III да зарати против Турака.
- 199 Речи и савети упућени су пољскоме краљу Јану Олбрахту.
- 200 *Пийш* — оснивач франачке династије Каролинга (752—768).
Абдемонајол — стриц и старалац Мухамедов Абу Талиб.
Серџије айосџаја, несторијански калуђер у Арабији, позната историјска личност.
- 201 *Несџор* (умро око 450. године), цариградски патријарх од 428—431, када је свргнут због учења о Христовој природи. Његово учење је било распрострањено.
Ираклије (610—641), византијски цар.
Мисли се на *Хозроја II* (590—628).
- 202 *Марко, бујарски кнез* — могао је бити Шишман III, последњи бугарски краљ, 1365—1393. Неки су претпостављали да је реч о Марку Краљевићу, али је то мало вероватно.
- 203 *Јован Бујарски* је у ствари војвода бургундски Жан Неуштрашиви (Jean sans Peur), вођ крсташког похода против Бајазита I, погинуо у бици код Никопоља 1496.
- 203 *Карло VII* — у ствари је реч о Карлу VI (1380—1422).
Јован Вијенски — у ствари Jean de Gienne.
Угарски краљ је Жигмунд Луксембуршки (1387—1437).
- 206 *Јулијан кардинал* — в. напомену уз стр. 198.
Мурат II је умро 1451.

- 216 *Кромер Марћин* (1512—1589), бискуп, пољски писац, историчар. Написао историју Пољске до 1506. године.
Бјељски Марћин (1495—1575), пољски писац, историчар. Написао *Историју целога света* (1564).
Ангурија — Ангора, покрајина и варош.
- 217 *Рашанин* — Константин Михаиловић. Тако скроз у тексту N.
- 218 *хамски балии* — сардина.
- 220 Реч је о *Зимунду III Вази* (1587—1632).
- 221 *Рагу Шербан*, молдавски војвода од 1601—1609.
Габор Бајори, ердељски војвода од 1608—1613.
Габор Бейлен, ердељски кнез од 1613.
- 222 Овде *Бело море* свакако значи Јадранско море. Оставили смо све називе наших тобоже планина онакве какве су у оригиналу, нисмо их намерно исправљали.
Жулкјевски Сјанислав (1547—1620), пољски крунски хетман, погинуо у бици код Цецоре против Турака.
- 223 *Појоцки Сјефан*, водио пољски поход на Влашку 1612, када је заробљен.
- 224 *целалије* — побуњеници, устаници.
- 231 Мисли се на Милоша Обилића.

* Објашњења турских речи и израза према Т. Ковалском.

- Абдемонапол 182, 183
Аврам 183
Авранезовић Есе-бег 144
Агидинско војводство 119
Азија 191, 196—199, 201, 205
Ак Јази 90, 196, 198
Аладин 92, 198
Алани 182
Албани 186
Албрехт 176
Александар Велики 181, 189
Александрија 184
Али-бег 132
Алија 77—80
Анадолија 91, 92, 94, 119, 121, 149, 154, 186
Ангора 134
Ангурија 198
Андреја 119
Андреја, свети 128
Антиохија 184, 186
Арабија 182—184
Арабљани 77, 183
Аргини 77
Ахилс, град 201
Ахмет 201
- Бабил 134
Бабилонија 134
Базилеја 192
Бајазит 99—101, 103, 145, 184—186
Бајдар 123
Балабанагу 129
Балтаоглу 107
Бам Сарај 201
Батори 202
Белмужевић Стеван 115
Бело море 117, 203
Белопавлићи 203
Београд 100, 104, 111, 123—125, 127, 138, 145, 168, 178
Бербери 77
Бернард, свети 167
Бетлен Габор 202
Бизант 102
- Биловић 199
Биловић Александар 204
Битинија 145
Бјељски 197
Бобовац 141
Босна 140—143
Бошњаци 141
Браила 135
Брежичић Јакша 118
Бруса 92, 100, 101, 132, 134, 198, 199
Бугарска 106
Будим 104
Бухрикадар 112
Буша 204
- Ваведенење Мајке божје у храм, црква 95
Варна 112, 155, 192, 200
Василије, свети 95
Вид, свети 98
Видин 111
Влад 135
Владислав 105—107, 110—114, 120, 153, 168, 178, 180, 200
Власи 137, 138, 159
Влашка 103, 138, 184, 205
Врбас 142
Вук 100
- Гаврило, арханђео; Цебраил 88
Галата 118, 119, 167, 202
Галаћани 120
Галван 124
Галипоље 93, 94, 134, 138
Галипољци 94
Гвидо 185
Геци Андрија 202
Главе 104
Голубац 179
Грач 182
Гргур 105, 107
Грци 93, 94, 103, 117, 118, 129, 130, 198
Грчка 102

- Давид, Дауд 88, 129
 Дадијан 201
 Дамаск 184, 186
 Дарданели 94
 Дарије 116
 Дауд, в. Давид
 Демир, в. Тамерлан
 Деспина 100, 101
 Дечани 95
 Димитрије 94
 Димитрије Морејски или
 Ахајски; Димитрије, деспот
 127, 129
 Димотика 94, 105
 Дин 185
 Добригић 107
 Доња Молдавија 135
 Драва 168, 178
 Драгаш 119
 Драгул 135—137
 Драч 102
 Дубочица 115, 120, 121
 Дукађин 203
 Дунав 100, 111, 125, 126, 133,
 135, 136, 168, 178, 186
- Ђеновљани 187
 Ђурађ, Ђурђе 100, 101, 104, 107,
 110, 129
 Ђурђистан 130
- Евбеја 128, 143
 Египат 184, 186
 Енос 129
 Енох 88
 Есе пехамбар, в. Исус Христ
 Еуфрат 132—134
- Жеглигово 97, 121
 Жигмунд 100, 104, 185, 186
 Железна врата 106
 Жулкјевски 204
- Загорје 115
 Звезда 101
 Звечај 141, 142
 Звечан 95
 Зигмунт 202
- Златна планина 121
 Златица 106
- Иван 138
 Ивановић Скендер 138, 139, 188
 Израилъ 79
 Иконија 198
 Илдирим Бајазит 98
 Ираклије 183, 184
 Исак-паша 136, 139, 149
 Илија 88
 Искар 94
 Исмаил-бег 129
 Исус, в. Исус Христ
 Исус Христ, Есе пехамбар, Исус,
 Спаситељ, Христ 75, 78, 83—85,
 87, 88, 94, 129, 167, 175, 176,
 183
 Италијани 159
- Јајце 141—143
 Јакшићи 118
 Јанко 110—114, 116, 123—125,
 155, 187—189, 200
 Јевреји, Чивути 78, 84, 88, 89,
 175, 184
 Једикула 201
 Једрене 97, 105, 107, 113, 120,
 122, 129, 132, 134, 138, 139, 140,
 145, 188
 Једренска капија 118
 Јенихисар 117, 146
 Јергек Јарадан Падишах 168
 Јерина 124
 Јермени 182
 Јерменија 186
 Јерусалим 184
 Јован 185
 Јован Вијенски 185
 Јулијан 180, 181, 187
 Јулије 189
 Јусуф Харамбаша 142
- Кавказ 182
 Казимир 105
 Каји 134
 Кантакузин 93, 94
 Кападокија 145, 182

- Капли 186
 Каравида, Чарновида, 90, 91, 182
 Карадаг 203
 Караман 116, 117, 129
 Караманија 116
 Карамбег 107
 Карантанци 159
 Карахисар 133
 Караца-паша 126
 Карија 145
 Карло VII 185
 Карло франачки 102
 Каталани, Каталанци 117, 159,
 167
 Кафа 145
 Килија 138, 145, 168, 178
 Киси, кнез де 185
 Кислина 120, 121
 Клементи 203
 Кључ 141
 Ковачевић 140
 Колхи 182
 Константин Велики, Константин
 97, 102, 103, 121
 Константин Драгаш 127
 Константинопољ, в. Цариград
 Коринт 129
 Косово поље 98, 99, 114, 115, 155,
 199, 213
 Крајковић Димитрије 110, 111,
 115
 Крајмир 98, 99
 Кроја 188
 Кромер 200, 203
 Крф 128
 Куновица 106
 Куриста 135
 Кучи 203
- Лаб 98
 Лав 102
 Лазар 115, 120, 123, 124, 125, 129
 Лазар, кнез 98—100, 184
 Леонарди 128
 Ливадија 128
 Ликија 145
 Луди Урош, в. Стеван Урош
- Мађари, в. Угри
- Мала Азија 145
 Мара 100, 105
 Марија 183
 Марко 184
 Матија 104, 125, 137, 138,
 141—143, 168, 169, 178
 Мауриције 204
 Махмет-паша 132, 133
 Махмут-паша 87, 88, 127, 136,
 139, 141, 149
 Махомет, в. Мухамед, пророк
 Медина 79
 Међани 186
 Мека 184
 Месопотамија 186
 Мехмед 203
 Микаел, в. Михаило, арханђео
 Милица 98
 Милош Кобила, в. Милош
 Кобилић
 Милош Кобилић 98, 99
 Милутин 94
 Минетовић Мухамед 142
 Мисир 103
 Мисистра 134
 Мистра 129
 Митилена 138
 Михаило, арханђео; Микаел 86,
 88
 Мојсије, Муса 77, 83, 88, 129,
 175, 183
 Молдавија 202
 Морава 100, 102
 Моравска 187
 Мореја 127—129, 145
 Мурат Први 92—94, 97, 98—100,
 198, 199
 Мурат Трећи 104—110, 112—115,
 138, 139, 165, 184, 188, 204
 Муса, в. Мојсије
 Мустафа 91, 92, 98, 198
 Мухамед, пророк; Махомет
 77—83, 85—88, 102, 129, 145,
 166, 167, 176, 182—184
 Мухамед, цар 107—109, 115, 116,
 120—123, 125, 127, 129, 132,
 135, 138, 139, 141, 142, 145, 146,
 182, 189, 193
- Не-види-сунца, црква 123
 Негропонт 128, 143

Немци 185
 Нестор 182
 Никеја 93, 198
 Никопол 135, 136, 185
 Никсар 132
 Ново Брдо 121

Олбрахт 103, 168
 Осман 90, 91, 133, 168, 182, 196, 197
 Османовићи 90, 182
 Османоглу 168
 Османчић 91, 197
 Османџик 197
 Отоман 196

Павле, свети 138
 Павле Други 168, 178
 Палеолози 102
 Памфилија 145
 Парћани 186
 Патрас 128
 Пафлагонија 145
 Пелопонез 127
 Пелусијум 186
 Пера 118, 119
 Персија 92, 101, 123, 182, 184, 202
 Персијанци 77, 183, 186, 200, 201
 Петнозалан 132
 Пећ 204
 Пипин 182
 Пирот 106
 Плава 204
 Пловдив 106, 166
 Пољска 187
 Порта 202
 Потоцки 205
 Пуладијско поље 205

Раваница 99
 Радул 135
 Рафаил, арханђео 88
 Рашани 116, 120, 124, 125
 Рашанин 199, 200, 203, 204
 Рашко уништење, поље 97
 Ресава 104
 Рим 102, 103, 176
 Римљани 102
 Романија 102
 Румелија 154, 201

Сава, река 100, 125, 168, 178
 Самодрежа 98
 Самоково 122
 Санелес 119
 Сарај 201
 Сарацени 182, 184
 Сарсин 178
 Света Гора 95
 Света Софија, црква 188
 Свети Ђорђе, пролаз 116
 Свети Никола, црква 128
 Себаста 186
 Себирово 202
 Сергије 182—184
 Серез 127
 Силвестар 102
 Силађи Михаило 123, 124, 132
 Симара 204
 Симон 201
 Синопа 134
 Ситница 100, 120, 121, 140
 Скендербег 191—193
 Скобаљић Никола 121
 Смагово 98
 Смаил-ага 126
 Смедерево 105, 107, 111, 115, 122—125, 179
 Смирна 186
 Соганлик 94
 Солумун, Сулејман 88
 Солун 127
 Софија 106
 Спаситељ, в. Исус Христ
 Срби 94, 99, 185, 204
 Сребрна планина 121
 Стамбол, в. Цариград
 Станимаку 129
 Стеван 94, 95, 100, 104, 107
 Стеван Урош, Луди Урош 94, 96—98, 100
 Стефан 168, 178, 203
 Сулејман, в. Солумун
 Сулејман, султан 206
 Султан 93, 198

Тајанице 106
 Тамерлан, Демир 101, 186
 Танав 186
 Татари 77, 130, 151, 157, 182, 186, 198
 Татарија 182

Тиса 168, 178
 Титреик Синан 143
 Тифлис 202
 Токат 105, 197
 Томаш 125, 139, 141, 145, 203
 Томаш Кирица 144
 Томашић Димитрије 122
 Топ капи 201
 Топлица 115
 Трапезунт 130, 131, 200—202
 Трепања 121
 Триполи 186
 Трново 95
 Турска 87, 103, 111, 142, 148, 149, 176, 184, 202
 Турци 77, 82, 89, 94, 97, 105—107, 110, 114, 117—119, 121—123, 125—128, 135, 137—139, 141—143, 145, 153, 156, 159, 160, 164—167, 177, 182, 183, 185, 187—189, 192, 193, 195, 196, 199—204

Угарска 100, 104, 105, 107, 115, 116, 118, 120, 124, 135, 137, 138, 185
 Угри, Мађари 105, 125, 126, 138, 142, 159
 Узунхасан 130, 132—134
 Урош, в. Стеван Урош
 Урхан 199

Фатима 78
 Франциско 185
 Французи 185
 Фригија 145
 Фридрих 168, 178

Хајтај 102
 Халил-паша 199
 Халкидија 128
 Хамза-бег 135
 Хасуф-баша 205
 Хелеспонт 145
 Херцеговина 203
 Хиберни 186
 Хозрој 183
 Хрвати 140, 159
 Христ, в. Исус Христ
 Хуњади 200

Цариград, Константинопол,
 Стамбол 102, 103, 116,
 118—120, 127, 145, 146, 176,
 184—186, 188, 201, 207
 Циција 116, 145
 Црни град 133

Чарториски 175
 Чататач 102
 Черкези 201
 Чеси 168
 Чешка 178, 187
 Чивути, в. Јевреји
 Чрномен 166

Џани-бег Гиреј 130
 Џебраил, в. Гаврило, арханђео
 Џем Султан 145

Шербан 202
 Шиха 90

Казимир Јагјеловић, пољски краљ (1447—1492).
За његове владавине живи Константин Михаиловић
у Пољској.

(Лик на саркофагу, рад Вита Ствоша, 1445—1533)

Мехмед II Освајач (1451—1481)
Под њиме Константин Михаиловић служи као јаничар
(Рад Бенгила Белинија, 1480)

Стара српска књижевност у 24 књиге
књига петнаеста
Константин Михаиловић из Островица
ЈАНИЧАРОВЕ УСПОМЕНЕ или ТУРСКА ХРОНИКА

Уредник
Милутин Станисавац

Рецензент
Милорад Павић

Ликовно-графичка опрема
Добрило Николић

Технички уредник
Сека Кресовић Бунета

Коректор
Љубица Милетић

Издавачи
Издавачка радна организација *Просвета*
ООУР „Издавачка делатност“
Београд, Добрачина 30
Српска књижевна задруга
Београд, Маршала Тита 19

Штампа
Београдски издавачко-графички завод
Београд, Булевар војводе Мишића 17

Тираж:
6 000 примерака

Београд 1986.

ISBN 86-07-00088-8
86-07-00091-8